# మణిప్రవాళము

(వ్యాస సంపుటి)

వావిలాల సోమయాజులు

ఉమా సదనము

బ్రాడీపేట :: గుంటూరు-2

# మణిప్రవాళము

( వ్యాస సంపుటి )

సర్వస్వామ్యములు గ్రంథకర్తవి
ద్వితీయ ముద్రణము 1954

మూల్యము
రెండు రూపాయల పావల

వెల్కం ప్రెస్ : గుంటూరు-2

# మణిప్రవాళము

# ★ నవమణి ★

మాతృశ్రీ మాణిక్యాంబిక పవిత్రస్మృతికి

ఏడుపే నీకు నేనాఁడు తోడుకాఁగఁ
బదియు నార్నెల లేనియుఁ బైనఁబడని
నన్ను నీచేత నిడి చనినాఁడు నాన్న;
సాకినావు శిక్షించి ప్రశస్తగతిని

అకట! దారిద్ర్య మొక్కట, వ్యాధి యొకట
బాధ వెట్టఁగ నెట్టులో పడుచు నన్నుఁ
గనుచు జీవించినావు రాక్షసపుఁదమిని
ననుభవించిన దణుమాత్రమేని లేక

నేనె యన్నను, దమ్ముఁడ నేనె, చెల్లి
యలును నక్కయు నైన నా కైతి వమ్మ
యిందరను జూచుకొన్నాఁడ నేను నీలోఁ;
ఈవు లేకున్న నాకు వేరేరు లేరు

శబ్దములయర్థ మొక్కింత చదువనేర్తు
నైన నప్పుడు తల్లిప్రేమనిన నేమొ
యెఱుకపడనిది నేఁటి యా రేండ్లలోన
నెన్ని రూపాలతోఁ దోఁచి నన్నుఁ గలఁచె

లోకమున కేమి కాకులమూఁక కాదె?
ప్రథలఁ గల్పించె, మఱచె నిన్; పరమచరిత!
యెఱుఁగ దేగతి భక్తి సేవించినామొ,
యీవు లేని లోపాన మా కెంత దిగులో!

ఎవరిఁ గనుఁగొన్న నేమిటో యెఱుఁగ నమ్మ!
యేను ఋణపడి నట్లుగా నెంతు రేల?
రక్తమును బిండి యిచ్చిన రక్తిఁ గొనని
చెడుగు సాహుల కడ నప్పుఁ జేసినామొ!

అమ్మ! అపుడు నీ వేఁగినయంతనుండి
చిన్ని మనతోఁటలోనఁ దోఁచినవి మఱాఁడు
లేగులాబీలు; ఏ రేయొ యేఁగుదెంచి
విరిసి వాసనలలమ దీవించి పొమ్ము!

అప్పు డప్పుడు స్వప్నాల నవతరిల్లి
మనసుపడి నీదు మనుమల మనుమరాండ్ర
నెత్తి ముద్దాడి శీలమ్ము నింత నేర్పి
యరుగు మోతల్లి యదియె మా కౌను మేలు!

సప్త సంతానములఁ గృతి శాశ్వతంబు
స్వర్గసౌఖ్యప్రదం బన్న పలుకు నమ్మి
యమ్మ! నీ కిచ్చుచున్నాఁడ నంకితమును
జెప్పి స్వర్గనిత్యనివాససిద్ధి కొఱకు

★

# కృత్యాది

ఛందోబద్ధము లైన కావ్యము లవతరించిన పిమ్మటనే సాహిత్యలోకమున గద్యకృతు లుత్పన్నము లైనవి. ఈవాక్యము ప్రపంచమునందలి సర్వసాహిత్యములపట్ల నన్వయించు నొక సుసత్యము. దీనిని బట్టి నిత్యవ్యవహారమున గద్యము లేనిది కాదు. కళావిన్యాసాత్మకము లైన రసవద్రచన లీసాహిత్యవిభాగము నందుఁ బద్యమయకృతులకంటెఁ బూర్వము పుట్టలేదని యభిప్రాయము.

'గద్యం కవీనాం నికషం వదంతి'.—ఇది దేవభాషా గద్యను గూర్చిన యొక సుసూక్తి. ప్రాచీన భారతమున గీర్వాణవాణి యందు గద్యము బహువిధగతుల విలసిల్లినది. అలంకారశాస్త్రగ్రంథముల వలన నాఖ్యాయికాది పంచవిధ గద్యములుఁ బ్రవర్తిల్లిన ట్లవగత మగుచున్నది. 'బాణోచ్ఛిష్ట మిదం జగ' త్తను నాభాణకమునకు స్థానమై కాదంబరీ, హర్ష చరిత్రల విశేషవిఖ్యాతి గడించుకొనిన మహాకవి బాణభట్టారకుఁ డన్యకవిపాంథగమ్యములు కాని మనోహర మార్గముల విలసిల్లి గద్యప్రపంచ స్వర్ణసింహాసన మధిష్ఠించియున్నాఁడు.

నన్నయభట్టారక మహాకవిముఖమున నాంధ్రభాషయం దాదికావ్యము చంపువుగ జన్మించినది. చంపూసరణినే పురాణ, ప్రబంధకవు లభిమానించిరి. అందుచే బహుకాలమునకుఁ బిమ్మటఁ గాని ప్రత్యేక గద్యకావ్యములు పుట్టుటకు వీలుకలుగ లేదు. నేఁటికిని మహాకావ్యలక్షణములు కలిగి ప్రాచీనప్రబంధ

సరణి ననుసరించుచు శ్రావణబెళగోళాలోని గోమటేశ్వరుని వలె గుండె లవియఁ గన్పించుఁ గద్యప్రబంధము జన్మింపలేదనుట సాహసోక్తి కాదేమో! అట్టి కృతి వినిర్మింపఁ నొక బాణ భట్టారకుఁడు నాంధ్రసాహిత్యావని కేనాఁ డవతరిల్లునో!!

ఆంగ్లసాహిత్యమున గద్యము బహువిధ వస్తు విన్యాస వైభవములతో విలసిల్లి విస్తరిల్లినది. దేశీయసాహిత్యముల కాసాహిత్యముతో సన్నిహితసంబంధ మేర్పడిన పిమ్మట వీని యందును గద్యము బహువిధగతుల నొప్పుచున్నది. ఒకనాఁటి యాంధ్రగద్యకావ్యతరువు నేఁడు వివిధశాఖోపశాఖలతో విస్తృతమై మహావృక్షరూపము నొందుచున్నది. నవలశాఖయందు జన్మించిన 'చెలియలికట్ట' 'వేయిపడగలు' 'ఏకవీర' 'హిమబిందువు' 'నారాయణభట్టు' 'రుద్రమదేవి' విశ్వసాహిత్యమున విశిష్టస్థాన మాక్రమింపఁదగిన యుత్కృష్టకృతులు. అనతికాలమున నిందుఁ కథాశాఖికను బుట్టిన పూవు ప్రపంచ ప్రథమ గణ్యమగుట యాంధ్రుల కతిముదావహమైన యంశము. విమర్శ, వ్యాసశాఖలు బహుముఖవ్యాప్తములై వర్ధిల్లుచుండుట గన నచిరకాలమున నిందమోఘరచన లుద్భవిల్లఁగల వనుట యత్యుక్తి కాఁజాలదు.

కొలఁదికాలమునుండి నా లేఖిని గద్య మహావృక్షము నందలి వ్యాసశాఖపై నభిమానము వహించినది. అది యాశాఖ యందలి సర్వసామాన్య విలాసములతోఁ బాటు వినూతనములైన విజ్ఞానముల వెదుకుచున్నది. ఆయన్వేషణా ఫలితములఁ బొలుపొత్తఁ బత్రికాముఖమునఁ బ్రకటించి యాంధ్ర రసజ్ఞ

లోక మొసఁగిన యపూర్వప్రోత్సాహ దోహదమున నేఁడు 'మణిప్రవాళ' రూపమునఁ బ్రకటించుచున్నాఁడను.

నామకరణము కృత్యాద్యవస్థలలో నాద్యము. తొలుత నప్పుడప్పుడు నీవ్యాసముల నొక సమాహారముగఁ బ్రకటించు కోర్కెలు వొడమి నపుడు 'శక్రచాపము', 'పుష్పలోకము', 'మణిమేఖల' మొదలగు విచిత్ర నామములు తోఁచినవి. ఈసమాహృతి యందుఁ గొన్ని వ్యాసములలోఁ గిమ్మీర కాంతులు కన్పింపక పోవుటచే 'శక్రచాపమును' గ్రహింపలేదు. పుష్పలోకమున నిర్గంధకుసుమము లుండుట పరిపాటి యైనను గొన్నివ్యాసము లట్టివగుట 'పుష్పలోకము'పై బుద్ధిపోలేదు. మణులు కొన్ని మాత్రమగుట వలనను, మేఖలలు మోటగుట వలనను నది తృప్తి యొసఁగలేదు. తుదకు బహుకారణముల వలన 'మణిప్రవాళ'ముపై మనసుపడితిని. నాకావ్య నేపథ్య గృహభాగము నీరీతి మీముందుఁ బ్రదర్శించుచున్నందుకు రసికలోకము మన్నించుఁగాఁక !

గ్రంథచౌర్యబుద్ధితోఁ గాక మధ్యమమణిన్యాయము ననుసరించి ప్రాచీనార్వాచీన భావుకుల మనోహరభావములను మనోజ్ఞ చిత్రముల నెడనెడ గ్రహించి పొదిగి స్వాయత్త మొనర్చుకొనుట యీ సమాహారమునందుఁ గన్పించును. అవి యన్నియును మణులు. నా యల్పబుద్ధికిఁ దోఁచినవి ప్రవాళ ములు. ఈకారణమునను నీసమాహృతి మణిప్రవాళము.

మణిప్రవాళము ప్రాచీనమళయాళభాషయందు మహాకవుల నాకర్షించిన మనోహర రచనామార్గము. సంస్కృతపదఘటితసమాసభూయిష్ఠమై తుదిని దేశీయప్రత్యయములఁ జేర్చుట దీనికి లక్షణము. ఇట్టి కలఁగలుపు మెలుపులతోఁ గర్ణాటక సంగీతమున 'మణిప్రవాళ'మను నొకశైలియున్నది. ఇట్టి భాషా, శైలి విశేషములను గొన్ని వ్యాసముల నిరూపించుటకు యత్నించితిని.

అలంకారశాస్త్రముల సమాసబహుళమగు నుత్కళికాప్రాయము, నల్పసమాసయుతమైన చూర్ణిక, ఛందోనిబద్ధ వృత్తవాసనలుగల వృత్తగంధి, సమాసరహితమైన ముక్తకము గద్యశయ్యావిభేదములుగఁ జెప్పఁబడినవి. ప్రకరణానుకూలముగ నీమణిప్రవాళమున నీచతుర్విధ గద్యరచనావిచ్ఛిత్తిని జూపించుటయే నాసంకల్పము.

మణిప్రవాళమునఁ గొన్ని వ్యాసములు లూతాతంతుసద్మసదృశములు. కొన్ని 'బహులోద్యానసంచారణచణషట్చరణసమానీతపుష్పాసవసంభృతమధుకోశసదృశములు.' కొన్ని స్వర్ణకార సామర్థ్య నిరూపణములు. ఈయూర్ణనాభ, సారంగ, కళాదులకుఁ గల ప్రతిభావ్యుత్పన్నతలలో నేసహస్రాంశము లీ రచనయందున్నట్లు రసజ్ఞలోకము గుర్తించినచో నేను ధన్యుఁడను.

ప్రాచీనములకుఁ బ్రతిబింబములనుగాని, యాధార రహితములైన కేవలోత్పాద్యములనుగాని యాశించవని బుద్ధి యిట్టి మిశ్రరచనామార్గ నూత్నతలకు వేడుకపడినది. ఇందుఁ

బురాతనాధునాతన భావుకుల రచనాస్వీకారమునఁ బ్రకరణాను కూలముగ నే నొనర్చిన చేర్పు కూర్పులకు, మార్పులకు విజ్ఞులు మన్నించెదరుగాక !

నిద్రాళువునై యున్న నన్ను మేల్కొల్పి యిట్టిరచన లకుఁ బురికొల్పి నాచే నీమణిప్రవాళమును బ్రకటింపఁజేయు టకు బహురీతుల.దోహదమొసఁగిన గురువర్యులకు, నాప్తమిత్రు లకు నా ప్రణామములు, నమోవాకములు !!

హిందూకళాశాల
గుంటూరు

వావిలాల సోమయాజులు
ఆంధ్రభాషా పండితుఁడు

☆

# విషయసూచిక


| | | |
|---|---|---|
| 1. పుష్పలోకము | ... | 1 |
| 2. చంద్రుఁడు — చంద్రిక | ... | 17 |
| 3. మలయానిలుఁడు | ... | 39 |
| 4. భ్రమరాన్వేషణము | ... | 52 |
| 5. నిద్రావైచిత్రి | ... | 72 |
| 6. స్తోత్రపాఠము | ... | 91 |
| 7. శత్రువులు — శత్రుత్వము | ... | 105 |
| 8. నవ్వు | ... | 129 |
| 9. అనుబంధము | ... | 135 |


★

# పుష్పలోకము

ఆదిత్యవర్ణే తపసోఽధి జాతో
వనస్పతి స్తవ వృక్షోఽథ బిల్వః
తస్య ఫలాని తపసానుదన్తు మాయా
అన్తరాయాశ్చ బాహ్యాః అలక్ష్మీః

(శ్రీ సూక్తము)

[ సూర్యునివంటి వన్నెఁగలిగిన లక్ష్మీ! మొదట నీయనుగ్రహమువలన నీహస్తముచుండి పువ్వులు లేకుండఁగనే ఫలించునట్టి బిల్వవృక్షము జన్మించినది. ఆ పాదపము బాహ్యాంతరింద్రియసంబంధమగు దారిద్ర్యమును బోఁగొట్టుఁగాక ! ]

ప్రతిభాభియోగ్యతచే స్వర్గమునందలి సౌవర్ణ రూపముల ద్రష్టయై దర్శించువాఁడు కవి! దర్శితములైన యేతచ్చాంపేయ రూపములకుఁ ద్వష్టయై బాహ్యాకృతులఁ గల్పించి రసమయ జగత్సృష్టిఁ గావించువాఁడు కవి!! కవి సౌందర్య రసమునం దావిర్భూతుఁడగును. అతని సరసహస్తముచుండి మధువు స్రవించును.

జగద్ద్రష్టయుఁ, ద్వష్టయు నగు హిరణ్యగర్భుఁ డాదికవి కాదికవి. అతని హస్తద్వారమున వెల్లివిరిసి లోకమును మధుమంతముగ నొనర్చిన కృతులలోఁ బుష్పలోకము రమ్యాతిరమ్యమైనది. సమాధినిష్ఠుఁడై సృష్టికావ్య 'కృత్యాది'ని దానె

కోమలకుసుమమై స్రష్ట నారాయణనాభీసరోజద్వితయ మన నొప్పియుండును. ఆదిత్యప్రథముఁడైన యావిష్ణుని యమృతావలోకనము నర్థించి యుండును.

పరమేష్ఠి ప్రకటించిన యపూర్వభావభంగిమలే ప్రసూనములు. ఈ జగచ్ఛిల్పి కవి! 'కవి సత్యరథమునకుఁ గట్టఁబడిన యశ్వము!!' ఇది సూనృతమార్గమునఁ బరుగిడి యానంద ధామమును జేర్చును. ఈ కారణముననే మానవనయన మనో నయనాహ్లాదనమే సుమసృష్టికి స్రష్ట పరమప్రయోజనముగ భావించి యుండునని భావుకలోక మూహించినది. శాబ్దికు లీ రసవద్రహస్యమును గుర్తించి తొలి యుషస్సులు తోఁచిననాఁడే పుష్పమునకు సుమన మనియు, నాకాధిపతివనమునకు నందన మనియు నామకరణ మొనర్చిరి.

పూలు లేని దేశము సకలసద్గుణశోభిత యగు నాలు లేని సంసారము; ముగ్ధహాసము లేని ముఖము. సిత శార వర్ణములతో నవరసోల్లాసములతో ననంతభావనల కాధారభూతము లైన సుమసంతానములపై నే దేశమం దెవ్వరి కెక్కాలమునఁ గోర్కె పొడుమదు? కాలోచిత సమస్తైశ్వర్యముల నయ్యావి విలసిల్లుట వెంగలులు కాని యేదేశీయు లర్థింపరు? మంగళప్రదములు మహిమాఢ్యములు నైన వాని సౌభాగ్యగరిమఁ గని యేదేశీయులు ప్రహర్షహృదయులు కారు ?

పుష్పములు పరమేశ్వరహాసస్వరూపములు. మాతృశ్రీ ప్రకృతి రుచిరాభరణాంగరాగములు. ఇట్టి వీనితోఁ బరిచయము లేక 'బుద్ధత్వ' మబ్బదు! పురుషోత్తమప్రాప్తి కలుగదు!!

ఇంతయేల ? ఆ హిరణ్యగర్భుఁడే జగత్కారణనాభీసరోజ సంభవుఁడు కదా ! ఊహింప సర్వసృష్టి యొక సుమన మగుటయు గోచరింపకపోదు.

రసలుబ్ధమైన లోకమున ననురాగాభిమానములు సాత్మ్యములు. సామాన్యవ్యక్తి మొదలుగ సర్వసంగ పరిత్యాగులై మునవృత్తిఁ జేకొనిన మహర్షులవఱ కియ్యది తరతమభేదములతో నొప్పుచున్నది. కాలదేవతాదుహితలగు ఋతుకన్యలకు నిట్టి యనురాగాభిమానము లున్నవి. ఒక ఋతుకన్యకు నచ్చిన కుసుమ విభేదము మఱియొక ఋతుకన్యకమానసమును మఱుల్పఁలేదు; ఒక ఋతుకన్య పెంచి పాలించిన పూఁదోఁటను మఱియొక ఋతుకన్య చికాకుపఱచి చిత్తమున నానందానుభూతి నొందును.

శతపత్రములపై శరత్తునకు మక్కువ మిక్కుటము. బాలకుందములపై హేమంతమున కనురాగ మధికము. లోధ్రములఁ గని శిశిరము రోమాంచకంచుక యగుచున్నది. శిరీషములన గ్రీష్మము పడిచచ్చును. కదంబములపై వర్షమునకు గాఢవాంఛ. ఆయా ఋతుకన్యల యభిమానానురాగములఁ జూఱఁగొనిన పుష్పము లాయాకాలముల నవనవోన్మేషశాలినులై నిత్యనవావతారములఁ బ్రవర్తిల్లుచుఁ గొన్ని ప్రయోజనముల సాధించి నిర్యాణము నొందును.

అల్పముగ నైన నేమి, యనల్పముగ నైన నేమి సకలర్తువులును బుష్పసమయములే. అయ్యు నీకమనీయకీర్తి వసంతకాలమున కబ్బినది. వసంతము మల్లియలది. ఇది మల్లికామాసము

గుట మహాకవు లెఱిఁగియుండుటచే వసంతపుష్పవిఖ్యాతిని వర్ణించునట్లు 'స్థాలీపులాకముగ' మల్లికావిలాసముల నిరూపించుటయందు మనసు గొందురు. 'నిబుతిదిగ్వాయుపతి వసంత ఋతుశోభ లీను మూలాంధ్ర'ఁగు మల్లియల మనోహరవిన్యాసముల దర్శించిన మహాకవి కందు సారవదాంధ్ర సాహిత్య సౌమనస్యము లిట్లు గోచరించినవి.

'దీప్తిమాధుర్యవధిశిరస్సుధాంశుభా
స్వన్మనోహరవిలాసమ్ము లగుచు
శ్లిష్టబంధవిచిత్రకేళిప్రశస్తిరహః
కళాపూర్ణోదయమ్ము లగుచు
కృష్ణపదాగ్రభక్తిసుగృహీతాముక్త
మాల్యదాచ్ఛప్రౌఢమధువు లగుచు
వసితరలభ్యవర్ణాత్తశయ్యాహేతు
వై పాండురంగమహాత్మ్య లగుచుఁ
దీయఁదనములు మెఱుఁగులుఁ దెచ్చుకొన్న
ప్రియలుప్రియులు కూడిమనుచరిత్ర లగుచుఁ
వెలుఁగు రసికలోకముల కందిచ్చె నసువు
లత్తుకొని మల్లెపూల్ కొ్రొత్త కొ్రొత్తరుచులు'

సాధకుని శక్తి సామర్థ్యముల ననుసరించి వసంతమల్లికామతల్లి కల లీలావిలాసములు ద్యోతకము లగుట నిస్సంశయము.

'బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులఁ దమ హరిణేక్షణలకు గృహకుంభదాసులఁ గావించి వర్ణనాసీమ నతకరించు చరిత్రచే విచిత్రితుఁడైన కుసుమాయుధునకు నమస్కరింతు'నని మహాను

భావుఁడగు నొక కవివతంసుఁడు కావ్యారంభ మొనర్చి యున్నాఁడు. ఇట్టి మహత్తరశక్తి యామదనునకుఁ బుష్పసాయకుఁ డగుటచే యబ్బిన దనుట యతిశయోక్తి కాదు.

పుష్పముల కింతటి ప్రౌఢప్రభావము కలదని యంగీకరించుటకు బుద్ధివోసి శంకరపూజ్యపాదులవంటి శివోపాసకులు "తల్లీ! పుష్పధన్వియు, మధుకరమౌర్వియు, మలయమరుదాయోధనరథియు, వసంతసామంతుఁడు నైన యనంగుఁడు త్వదీయాపాంగావలోకనశ్రీ వహించి యొక్కటివీరుఁడై చైత్రయాత్ర సాగించుచున్నాఁడని సమస్తకీర్తి నాసౌందర్యలహరీకటాక్ష వీక్షణములకుఁ గట్టిపెట్టిరి.

కవికులగురువు కాళిదాసు పరమేశ్వరసాన్నిధ్యమున కాయగధరరాజపుత్రికను నిర్భర్త్సితపద్మరాగాశోకపుష్పగను నాకృష్టహేమద్యుతికర్ణికారగను, ముక్తాకలాపీకృత సింధువారగను నలంకరించి లేఁబ్రొద్దు వన్నెగల వలిపమును ధరింపఁజేసి పూగుత్తులచే వంగిన జంగమలతవలెఁ గొనివచ్చి యుచితజ్ఞుఁడై పుష్పప్రాభవమును గానపాడినాఁడు. అంతటితోఁ దనివినొందక సారెసారెకు స్రస్తమగుచు స్మరకార్ముక మౌర్వీద్వితయమో యననొప్పు కేసరదామకాంచిక నామె కవలంబమాన మొనర్చినాఁడు.

ఒక యువకవి గులాబీలకుఁ గోమలకంఠ మొసఁగలేదని పరమేష్ఠిని నిందించుటకుఁ బొల్పడినాఁడు. కాని మఱియొక సరస సాహిత్యప్రియుం భావుకుఁడు 'ప్రౌఢభావప్రపూర్ణలౌ నోపుష్ప కన్యలారా! మీకు పలుక నైన నెఱుఁగని ప్రవక్తలు; నిత్య

నిర్మలానందమును బ్రసాదించు నమృతచషకము'లని యుజ్జ్వలముగ నూహించినాఁడు, 'వినఁబడెడు సంగీతము మధురమైనది; వినఁబడని సంగీతము మధురాతిమధురమైనది.' ఆమంత్రిణము లేకయే యమలినభావములఁ బంచిపెట్టుచుఁ గుసుమములు కోమలకలస్వనములు వినిపింపఁగలవు. రసగుంఫితకావ్యాలాపముల రసికహృదయముల దోఁచికొనఁగలవు. 'కాశపుష్ప మొండు కదలిన కన్నీటిజడులకుఁ గారణభూతములగు గంభీరభావములు నాలో స్పందించు'నని యొక యాంగ్లమహాకవి ప్రవచనము. ఐన నా ప్రసవభాషల, సుమగీతముల నవగతమొనర్చుకొని, యాహ్లాదించుటకుఁ గుసుమసుకుమారహృదయ ముండవలె నన్నమాట!

ప్రాచ్యులకుఁ బ్రసవకులముపైఁ బ్రణయము. వారికిఁ బూలతో వియ్యములు; పూలతోఁ గయ్యములు. వారు కుసుమ హృదయ మెఱుఁగుదురు; సుమసృష్టి రహస్య మెఱుఁగుదురు. ప్రాచ్యుఁడైన యొక 'త్సిన్' చక్రవర్తి ప్రమదవనమునందలి ప్రసవలతులు విహంగదంపతుల విశృంఖలవిహారములకు గుఱి కాకుండుటకై కాంశ్యకింకిణులఁ గట్టించియు, ఋతుసమయముల నాస్థానగాయకుల మనోజ్ఞరాగాలాపముల విన్పించియు నానందాబ్ధి నోలలాడినాఁడు. బౌద్ధధర్మావలంబి మఱియొక త్సిన్ సార్వభౌముని కరుణాహృదయము పుష్పలోకము నుద్దేశించి: "కొనగోఁట గిల్లఁ గన్నీటఁ దడిసిన మిమ్ము తథాగతులకుఁ గానుక యొసఁగలే నోలలితలతాంతములారా! నాకొఱకి

ట్లీలతల లీలావిలాసములతో నిల్చి భూత భవిష్య ద్వర్తమాన బుద్ధులను జేరుకొనుఁ” డని యర్థించినాఁడు. అహో! ఎట్టి హృదయార్ద్రత! ఎంత రసికత!!.

పుష్పములతోఁ బుట్టినది పుణ్యభూమి భరతావని. అందు ప్రమదవనములు లేని ప్రాచీనపట్టణమే లేదు.

“పురిప్రాఁగోఁటల తాని మిన్నలను వే
ల్పుల్ మెచ్చి తద్భూజభా
స్వరసంతానములన్ దివిం బెనుప నా
సంతానముల్ దివ్యసి
ద్ధరిణీనిర్మలవారిపూరపరిపో
షం బందియుం దన్మహా
తరులక్ష్మీపరిపూర్తి గాన కెసఁగెం
దత్కల్పశాఖిప్రథన్”

యను వసుచరిత్రకారుని నిరుక్తికిఁ బ్రతిష్ఠాన పురోపవనములు నిలయములై యొప్పినవి. ద్వారకానగరము నందలి పూఁదోఁటల యౌత్కృష్ట్యము ననిమిషనేత్రములఁ గని కృష్ణసందర్శనార్థమై వేంచేయు మేఘవాహనునితో మాతలి:

‘తను ధరణీతటిద్విహృతి
ధన్యవనావళి యింత మీఁదటల్
కనియును మేఘ మిచ్చటి క
లజ్జతఁ జేరెడుఁ గాక చేరకేఁ
గినను గొఱంత యేమి పురికిం
బువ్వుఁదేనియసోనకాలువల్

జనముల పైరుపంటలకుఁ
జాలవె యెన్నఁటికైన నెన్నఁగన్'

అని వర్ణించియున్నాఁడు. ఆదర్శప్రభువగు నాభగవానుని మార్గము ననుసరించియే మనప్రాచీనరాజన్యులు వనపాలన జేసివినుతి కెక్కిరి. ఉపవనాంతలతికాశైలూషికలు పవనాహతుల తోడను శ్రుతిసుఖభ్రమరగీతములతోడను గుసుమకోమల దంతరుచులతోడను నాటపాటల నొప్పుచుండఁగని ప్రమోద మగ్నమానసులైరి. అసూర్యంపశ్యలును హంసయానలు నైన ప్రమదాజన మావనవీథుల వృషభగతిరగడలతో విశృంఖలవిహారముల నొనర్పఁగని వారు కన్నుల కానుతలొసఁగి గర్వించిరి.

శుభాశుభములకు సుమసంబంధ మార్యోపదిష్ట మార్గము. ఇష్టదైవతముల ప్రణయానురాగములఁ జూఱఁగొసన ప్రసవముల నిచ్చి కొల్చిననాఁడే పురాతన భారతీయ భక్తుఁడు పరమానందభరితుఁడైనాఁడు. కుతపవేళ గృహవీథి కరుఁగుదెంచిన యతిథి నాహ్వానించి కాశపుష్పార్చనఁ గావింపఁ గలుగునెడ గేస్తు 'ధన్యోస్మి'యని తలఁచినాఁడు. స్వయంవరవేళ లందు పరీక్షానంతరము మరందబిందుతుందిలమ్మగు సురభిళ పుష్పమాలికచే రాజకుమారి వరుని గళసీమ నలంకరించి పిమ్మటనే యతని మంజాక్షివీక్షణ మాలికాద్యోతమోద్దీప్తుఁ గావించినది. పరిణయవేళఁ బ్రసవరథములఁ బర్యటించి నవవధూవరులు వృద్ధదంపతుల శుభాశీస్సుల నందికొనిరి. మూఁగనోము పట్టిన ముగ్ధ 'దూసిననాగమల్లికల దోసిళ్ళులతో' ముత్తైదువుల మంగళాకాంక్షల నర్థించినది. ప్రసవశయ్యల శయనించి ప్రస

వాసవముల సేవించిన పిమ్మటనే మదనమహాసామ్రాజ్యపట్టభద్రులై మహారాజులు నిశాసమయములఁ బ్రవర్తిల్లిరి. వారి కోల్యాకూటములఁ గళాభిజ్ఞులైన నట్టువరాండ్రు మున్ముందుఁ బుష్పాంజలులఁ బ్రరోచనఁ గావించిన పిమ్మటఁ జతురలాస్యోల్లాసితలైరి. రాజసూయానంతరము జైత్రయాత్రాతత్పరులై శత్రుదేశములపై దండయాత్ర సాగించి రణపీఠముల శాత్రవశిరఃకందుకక్రీడావినోదులై విజయమునఁ దిరిగివచ్చు రాజన్యులకుఁ బురలక్ష్మి చత్వర రాజమార్గ ప్రతోళికా సౌధాగ్రముల ధరించిన కలువడములతోఁ గాని కమనీయ సుస్వాగత మొసఁగ లేదు. శ్వేతవసనాంగరాగములతో శుభ్ర నవ మల్లికా కుసుమకుట్మలాలంకృతయైగాని శుక్లాభిసారిక కాంతు నభిసరింప లేదు. సహగమనసమయములందుఁ బితృవనవిహారమున కేఁగుచున్న పుణ్యవనితలఁ బుష్పలోకము ప్రణయాభిభూతయై యనుసరించినది. 'శ్మశానకుసుమన్యాయ' మబ్బినను గణుతింపక ప్రసవకులము స్నేహస్వరూపనిరూపణ మొనర్చి కీర్తి గడించి లోకమునకు గుణపాఠము నేర్పినది.

చతుర్విధాలంకరణములలోఁ గుసుమాలంకరణ మమలినమైనది. ఇయ్యదియే యాద్యమైనది. నేఁటి భూషాలంకరణముల చరిత్ర నన్వేషింప నవి యన్నియు నొకనాఁటి పౌష్పాలంకరణము లని వెల్లడి యగుచున్నది. ఈ సహజ సుమాలంకరణ సౌభాగ్యగరిమనుగూర్చి సకలర్తుసంపదలు గల యలకాపుర మందలి పురంధ్రీమణుల నడిగిన వీనుల విందుగ విన్పింతురు. 'చారు లీలాకమలహస్తలు, బాలకుందానువిద్ధలు, లోధ్రప్రసవ

పరాగముచేఁ బిశంగిమశ్రీ వహించిన మనోహరాబ్జముఖులు, నవకురవక కేశపాశలు, చారుశిరీషకర్ణలు, ఆషాఢప్రథమ దివసమేఘదర్శనాయాత నీపసుమాలాంకృతసీమంతినులు.

'స్త్రీల చిత్తము కుసుమసుకుమార' మని మహాకవి భవభూతి ప్రవచనము. వారికి నుద్యానపుష్పములను సన్నిహితస్నేహము. పుష్పవనవిహారసమయములఁ బ్రబంధనాయిక లును బూఁదీవలు నన్యోన్యము మార్పునొందుట కవిలోక సిద్ధము. లతావనితలకు దోహద సేవ యొనర్చుట వా రెఱిఁగి నట్లు వన్నె కెక్కిన వనపాలకు లైన నెఱుఁగ రనుటలో నతి శయోక్తి యిసుమంతయైన లేదు. లేకున్న కమలహస్తల కర స్పర్శతోఁగాని మాకందము పల్లవింపకుండుట కోమలాంగుల యాలింగనకళాప్రక్రియలలోఁ గాని కురవకము కుట్మలింప కుండుట లెట్లు పొసఁగును ? అలివేణుల వీక్షణములో నే యమృత మున్నదో! తిలకము కులికి పుష్పించుచున్నది. అశోక మంత కంటెను జాణ; చరణాహతి కలుగు వఱకును జలింపదు. కంబుకంఠి గీతామృతమునఁగాని కిసలయింపని ప్రియాళువు కళాప్రియ యనుటలో నౌచిత్య మున్నదికదా! ముగ్ధ హాసలముఖరాగమున జంపకము, నర్మభాషిణుల సరసహాసమున నమేరువు, సీమంతినుల సీథురసముచే వకుళ, పద్మనేత్రల ప్రౌఢముఖవిలాసశ్రీల సింధువారము, కామినీమణుల కమనీయసల్లాపములఁ గర్ణికారము, కుసుమించుటలు చూడ నాలతాతరువులరసికత యన్యప్రాణిలోకమున కతీతమైన దని తోఁచకమానదు.

పుష్పాలంకరణపట్టభద్రలైన పుష్పలావికలు పూర్వపట్టణములకుఁ బెట్టని యలంకారములు. మర్మ సరసోక్తులకు వా రేడుగడలు. వారి నిసితసంభాషణలకుఁ గుసుమములు సంకేతములు. 'పొన్న పూ వాడి నేల పొదివితి వే చెలి'యనిపుష్పముల విలిచికొనవచ్చిన పల్లవశిఖామణియొకఁడు ప్రశ్నింపఁ బుష్పలావిక యొకర్తుక 'పొడమె బల్దివిపై పొదువవలదె'యని సరసముగ సమాధాన మొసఁగి యతని హృదయమును ముప్పిరిఁగొనఁ జేయుచున్నది. మధురానగరియందు

" సరసులనర్మ మింపుల నొ
సంగఁ గదంబఁపు దండఁగట్టు చోఁ
గరఁగుటఁ దెల్పుదృక్తరళ
కాంతులు నుత్తరమిచ్చునంతరాం
తరములనవ్వులు న్గలువ
తండము మొల్లలు నుంచు మిన్నుగ్రు
చ్చి రహిని రిత్తనూ లొసఁగి
సిగ్గువహింతురు పుష్పలావికల్ "

ప్రియులు సంకేతస్థానములఁ జెప్పికొనుటకును బుష్పములు చిహ్నములై యొప్పుచున్నవి. నీలోత్పలముపైఁ దుమ్మిపూవును నిల్పిచూపిన 'నర్ధనిశాసమయమున శివాయతనమునందు మన యిరువుర సమాగమ' మని వారి పరిభాష.

'కలపములు గూర్ప బహువిధ
తిలకంబులు వెట్ట వింత తెఱువునఁ బలు

పువ్వులు గట్టి కట్టి మోడ్వఁగఁ
దల ముడువఁగ సకులుగ్రువ్వఁ దద్దయునేర్చు'

సైరంధ్రులు రాజప్రాసాదముల వావాతలకుఁ బ్రణయపాత్రలై వారి కేళిసౌభాగ్యములఁ గాపాడుటయందుఁ 'గర్కటిగర్భము ధరించినట్లు' జాగరూకత వహింప నెంతయు విలసిల్లుట ప్రసవకుల కీర్తి నుగ్గడించుచున్నది.

'పరమేష్ఠి రమ్యాతిరమ్యముగఁ బుష్పసృష్టి యొనర్చెనాఁడు; కాని వాని కాత్మను బ్రసాదింప మఱచె' నని యుక తాత్వికుఁ డనినాఁడు. ఇతఁడు దేవత లగ్నిముఖులైనట్లు పుష్పములు కవిముఖము లని మఱచెనేమో! కవిముఖముల నేనాఁటి కానాఁ డవి తమ భావ పరంపరల వెల్లడించుచునే యున్నవి. 'ఏకాన పూవువే నీవు, నీతావి పూవులకు రా'దని స్తుతిపాఠకుఁడై భ్రమరయువకుఁడు ముగ్ధకన్యకల మిథ్యాప్రణయమున మోసగింపఁ బూనుకొనిన వేళలఁ గనిపెట్టి 'నెమ్మదికి రావె యీతుమ్మెదకు నోపూవ! అమ్ముకోఁబోకె నీనెమ్మనము నోపూవ!!' యని పుష్పలోకము హితవాక్యములఁ బలికినది. నీచపు దాస్యవృత్తి మనలేక దేశము స్వాతంత్ర్య జైయాత్రల సాగించుసమయమున

'నీ సుమజన్మ మెట్లు ఘటి
యిల్లెనో నా కొకనాఁటి పాటిదై
వాసనలీను సోయగము
వాయని తీయని పోడుముల్ క్షణం
బో సగమో విచారపడఁ

బో నయినన్ విడివడ్డనా యెద
నో్మసులువారు నూతనము
నోరథ మూమసి వేడిపొంగులన్ '

అని పుష్పలోకప్రతీకరైన యొక సుమము నిజాకాంక్ష నిట్లు వెల్లడించినది. "ఓ వనమాలీ! పేదలరక్తమాంసములఁ బెంపు వహించి దయారసామృతాస్వాదదరిద్రులైన ధనవంతుల పెద్ద ఱేకమ్ములకై మతోన్మాదము పెంచు దేవునికి మాఱుగ నిల్పిన రాతిబొమ్మలం దూదరవోవుజన్మ మిఁక యొక్క-నిమేషమునైన నాయెదన్. లలనాజనతా కబరీభ్రరేకభూషాకలనలందుఁ దల్పోపగూహాబిబ్బోకములందును నాకుఁ దలంపు లేదు. చక్రవర్తుల శవపేటికలఁ జిరనిద్రనొందుఁ చిత్తము లేదు. నన్నుఁ ద్రుంచి మాతృసేవాచరణమ్ములం దసువు లర్పణఁ జేసెడివారి పార్థివశ్రీ చెలువారుచోటఁ బడవేయుము. వారి యుదాత్త సమాధి మృత్తికలో వాసనలీనుచు రాలిపోయెదను"

పుష్పలోకమునఁ బ్రవేశించిన మహాకవులకు మహనీయ దర్శనభాగ్యములు లభించినవి. ఆదికవి వాల్మీకి పుష్పతరువుల నొకమా ఉష్ణీషధారుల వలెను, మఱియొకమాఱు పీతాంబరధారులవలెను దర్శించినాఁడు. శివతపోభంగ కార్యనిర్వాహణార్థమై సుమసాయకదేవుఁడు త్రిలోకాధిపతియగు నిందునిని కడ తాంబూల మందుకొని రతిద్వితీయుఁడై వాసంత విలాసశ్రీ వహించిన తపోవనమునఁ బ్రవేశించు వేళ మహాకవి కాళిదాసునకుఁ బుష్పలోకము ప్రియదర్శన మొసఁగినది.

లగ్నద్విరేఫాంజన భక్తికనిర్మారితతిలకముఖియై మధుశ్రీ బాలారుణకోమలలాక్షారసముచేఁ జాతపరివాళోష్ఠము నలంకరించుచున్నది. ప్రియాళుదరిచుమంజరిరజఃకణములు విశాలనేత్రములఁ బడుటచే దృష్టిపాతమునకు విఘ్న మాపాదింప మృగములు మదోద్ధతిచే మర్మరప్రతమోక్షము లైన వనస్థలములఁ బర్వులెత్తుచున్నవి. చూతాంకురాస్వాద కషాయకంఠమగు పుంస్కోకిలాకూజితము మనస్వినీమాన విఘాతదక్షమై యొప్పుచున్నది. వర్ణప్రకర్షనే కాని బ్రహ్మ తనకుఁ దావి నీయలేదని కర్ణికారము నొచ్చుకొనుచున్నది. మధుద్విరేఫరాజు కుసుమైకపాత్రలోఁ బ్రియానువర్త మానుఁడై యాస్వాదించుచున్నాఁడు. గీతాంతరవేళఁ గిన్నరుఁ డొకఁడు శ్రమవారిలేశముల నించుక సముచ్ఛ్వసితపత్రలేఖలు గలిగి పుష్పాసవాఘూర్ణితనేత్రశోభియగు ప్రియాముఖమును జుంబించుచున్నాఁడు. సింధు పూగుత్తులే పాలిండ్లుగఁ జిత్తమును హరించుచున్న తీఁగబోఁటులవలన తరువరులు వినమ్రశాఖాభుజ బంధనముల నొందినవారగుచున్నారు.

మురారి మహాకవి యస్తమించునే సూర్యకిరణముల నొకటి, రెండు, మూఁడు, నాలుగని లెక్కించుచుఁ దనకమల దళముల ముడిచెనో మఱల నుదయించునట్టి యా కిరణములనే యుదయవేళ తామరలత సంతోషముతోఁ దిరిగి లెక్కించుచుఁ గ్రమముగాఁ దన దళములను విప్పు మనోజ్ఞదృశ్యమును దర్శించినాఁడు.

‘ తనకుం గౌఁగిలి యీ వొకప్పుడును నా
థా! నీ కరస్పర్శనం
బున గిల్గింతలె యంచుఁ బద్మిని కరాం
భోజంబునన్ మందమం
దనటద్వాయుచలద్దళాంగుళులు గ
న్పట్టంగ సవ్వేల్గురా
యని రారా యని పిల్చె నాఁదగు ద్విరే
ఫాద్యంతదీర్ఘ ధ్వనుల్ ’

చేమకూర కవిరాజు వీనుఁగొగ్గి విని యానందించినాఁడు. ‘నానాసూనవితానవాసనల నానందించు సారంగ మేలా నన్నొల్లదటంచుఁ దీవ్రతప మొనర్చి గిరికాదేవినాసికయై ప్రేక్షణ మాలికామధుకరీపుంజముల పర్యంకలం బూసిన’ గంధఫలిని భట్టుమూర్తి కన్నులారఁ గాంచి తనివినొందినాడు. కవయిత్రి విజ్జికాదేవి యుదయసంధ్యాదేవి నర్చించుటకై ప్రాక్సముద్రమున స్నానమాడి నభోద్రుమశాఖికలం దున్న నక్షత్రపుష్పములఁ గోయ నంశుమాలి యసంఖ్యాకములైన కరములఁ జాచు రమణీయదృశ్యమును జూచినది.

‘చక్షుర్గోచర మగు పుష్పము సాధకుని దృష్టియందు హృదయపుష్పమునకు బాహ్యచిహ్నము. అది శుద్ధపుష్పము కాదు. విశ్వేశ్వరుని ప్రాణకళిక! అనంతుని లీలారూపము!! ఇట్టి పుష్పరూపమున మునిఁగి తన్మయత్వముతోఁ జూచి సాధకుఁడు దాని ధ్యాన ధారణలకు లక్ష్యముగ నోర్చుకొనుచున్నాఁడు. అట్టి స్థితి యందుఁ బుష్పమువలనఁ గలిగిన రసాను

భవము సాధన కాలంబగుటయేకాక మూర్తిమంతమగును. అందుఁ బ్రాణసాక్షాత్కార మగును. పుష్పము చిద్రూపమున ననంతమై యనంతమగు ప్రాణవాహినియందుఁ దివ్యసౌరభముతో వికసించుచున్నది. సాధకుని ప్రాణమునకు నా పుష్పమునకు జరుగు నాదానప్రదానమే రాసలీల! రూపాంతరము!!'

★

# చంద్రుఁడు - చంద్రిక

"తిమిరభూతము సోఁకు దెలియ జగత్త్రయీ
లలన దాల్చిన రక్తతిలక మనఁగ
సఖ్యంబునకు నిశాశబరి యిచ్చినఁ బ్రాచి
పాటించు గురివెందబాతి యనఁగఁ
దోయధి వెడ గ్రుంకఁ దోఁచు పురందర
కుంభినీసిందూరకుంభ మనఁగఁ
కులిశాయుధుని పెద్దకొలువునఁ జెన్నొంద
దీపించుమాణిక్యదీప మనఁగఁ
కుముదినీరాగరససిద్ధగుళిక యనఁగఁ
గామజనరంజనౌషధికబళ మనఁగఁ
బొడుపుఁ గొంపున బింబంబు పొలుపు మిగులఁ
జంద్రుఁ డుదయించెఁ గాంతిని స్తంద్రుఁ డగుచు"

ప్రాచీనకవీంద్రుని ప్రౌఢభావనాబలమున కువ్విళ్లూరుచుఁ బైపద్యమును మఱలమఱలఁ జదువుకొనుచుండ నొకనాఁటి వెన్నెలరేయి నామానసమునఁ సాహిత్యవీథులఁ జంద్రాన్వేషణ మొనర్పఁ గోర్కె వొడమినది. మున్నుం దనాదిమానవులకుఁ బ్రతినిధులై యొప్పు జాతులలోని చంద్రకథనములు ప్రతిఫలించినవి,

“లోకమునకు నే ననినఁ ప్రాకట ప్రణయము. చంద్రికాక్షదాత్రి నని జనులు నన్ను వేనోళ్లఁ బొగడుదురు. వెన్నెలరేల ‘సూత్రయజ్ఞ’ మొనర్చుచు నే నొనర్చు విశ్వశ్రేయస్సును వారు వినుతింతురు. కౌముదీమహోత్సవముల విశృంఖలవిహారము లొనర్చుచుఁ బ్రజలు నా నిత్యాభ్యుదయము నాకాంక్షింతురు”

“నా తేజమును బంచి యీకున్న నీ కీర్తి యెక్కడిది? సృష్టికి జ్యోతిర్మయుఁడ నగు నేను కారకుఁడను. నేను జగత్కారణుఁడను; జగజ్జేతను. అకారణముగ గర్వించి నా యాగ్రహమునకుఁ బాత్రురాలవు కాఁబోకుము”

ఆకాశనదీసైకతవేదికల యౌవనప్రాదుర్భావముచేఁ జంద్రసూర్యు లిరువురు బరస్పరాధిక్యతలఁ గూర్చి వాదోపవాదము లొనర్చుకొని తుదకుఁ గలహించిరి. స్త్రీజన సహజమగు రోషోద్రేకము హెచ్చి చంద్రాదేవి యంజలితో నెత్తి యాదిత్యుని ముఖముపై వాలుకాకణములఁ జల్లినది. సహస్రకరుఁడు దానిని భరింపఁ జాలక వేయిచేతులతో సైకతమును గ్రహించి యామెపై మహత్తరశక్తితోఁ గొట్టినాఁడు. చంద్రముఖమున నేనాఁటికి నవి నీలాంకములై నిలచియున్నవి.

చంద్రసూర్యుల కలహము తుద కెట్లో సమసి యిరువురకును సంధి జరిగినది. పరస్పరపాణిగ్రహణానంతర మానూతన వధూవరులు గాఢానురాగముతోఁ గొంతకాలము కాఁపుర మొనర్చిరి. మఱల మనస్పర్థ లేర్పడఁ జంద్ర సౌందర్య గర్వగావునఁ దీక్ష్ణమయూఖుని మైత్రి నసహ్యించుకొని యాతనికి

విడాకులిచ్చినది. సూర్యుని వలనఁ దనకుఁ గలిన సంతానమును జూడఁజాలక యామె ఖడ్గముతోఁ ఖండించి యాముక్కలను గగనవీథి కెగురవైచెను. అం దాకసమున నిల్చినవి నక్షత్రములై భాసించుచున్నవి. నేలపైఁ బడినవి జలచరములై జీవించుచున్నవి. ఇది ఫిలిప్పైన్ జాతివారి చంద్రసూర్య కథనము.

నీగ్రోజాతి పుక్కిటిపురాణములందు సూర్యచంద్రలిరువురును స్త్రీమూర్తులు. వారొకరి సంతానము నొకరు చంపుకొని తినుటకు సంధిజేసుకొనిరి. ఇందుకు విరుద్ధముగ మాతృహృదయముగల చంద్ర మమకారముతోఁ దన సంతానమును సూర్యదేవి కంటఁ బడకుండునట్లు పవలెల్ల దాచి యుంచి రేలు వారితో ముద్దుముచ్చటలు తీర్చుకొనుచున్నది. రాత్రులం దాకాశమున మిలమిలలాడు నక్షత్రములే యా చంద్రాదేవి సంతానము.

ఆదిమయుగముల రవి భూమి మీఁద నివసించెడివాఁడు. 'టిట్రిరే' యను నాఖేటశ్వానమొం డతని నొకనాఁడు వెంబడించి పట్టుకొని మ్రింగివేసినది. అతని శల్యమొకటి వాయు పథమున కెగసి యట నేఁడు లవిత్రాకారమున గగనాంగణమునందు మెఱయుచున్నది. ఇదియే పున్నమినాఁడు షోడశకళాపరిపూర్ణుఁడైన చంద్రునివలెఁ బ్రకాశించుచున్నదనియు రెడ్ యిండియన్ జాతివారి నమ్మకము. వారి నాయకుని డాలుపైఁ జిత్రితమైన చంద్రరూపమే నిశాసమయముల నభోవీథి కెగసి చంద్రికాప్రసార మొనర్చునని యొప్పొజా జాతివారి

గ్రామవృద్ధులు జానపద సాహిత్యమునఁ జంద్రునిఁ గీర్తించుచున్నారు.

షింటోల చంద్రదేవతను 'త్సుకియోమి' యని పేరు. అతఁడు వారి పరమాత్మయగు 'ఇజానగి' దక్షిణ నేత్రమునుండి యుద్భవిల్లినాఁడని వారి నిశ్చితాభిప్రాయము. హైంగోయనుల (చైనీయులలో నొకజాతి) చంద్రుఁడు వారి సహస్రమయూఖుని వలె నమృతపాన మొనర్చుటయందు సమర్థుఁడు కాకపోవుటచే స్వర్గమున కేఁగుచు మార్గమధ్యమున నిలచిన త్రిశంకువు. రాత్రులందు మాత్రమే కాంతినొసఁగు క్షపాకరుని జట్టి కట్టి సర్వకాల సర్వావస్థలఁ గౌముదీప్రదాన మొనర్పు మని నిర్బంధించుటకై 'త్సిన్' జాతివారిపూర్వులు మిన్నందుకొను సౌధముల నిర్మింప నది గని యా 'త్సుకియోమి' యుగ్రుఁడై యొకప్రళయకాల వర్షమును గల్పించి యవ్వానిని నేల మట్టము గావించె నఁట!

'షాహూర్' మహమ్మదీయుల చంద్రదైవతము. జారచోర గూఢచారుల కితఁ డిష్టప్రదాత. గ్రీకుల చంద్రుఁడు హెలియస్ (సూర్యుఁడు) ఇయోయస్ (ఉషస్సు) లకుఁ దోఁబుట్టువు.

'ఒక వేయి తలలతో నుండ జగన్నాథు
బొడ్డుదమ్మిని బ్రహ్మ పుట్టె మొదట
నతని గుణముల నతనిఁ బోలిన దక్షుఁ
డగు నత్రి సంజాతుఁ డయ్యె నత్రి
కడగంటి చూడ్కులఁ గలువలసంగడీఁ
డుదయించి విప్రుల కోషధులకు

సమర ధరాతతి కజుని పన్నున నాథుఁ
డై యుండి రాజసూయంబు సేసి'

మూఁడులోకముల జయించినట్లు మన భాగవత పురాణము పల్కుచున్నది. చంద్రుని యసమానాభిజాత్యసౌభాగ్యములఁ బరికించి దక్షప్రజాపతి తన కుమార్తెల నిర్వది యేడ్వురఁ దారకల నతని కిచ్చి యుద్వాహముగావించెను. కాని క్షపాకరుఁ డందు రోహిణీదేవి యెడ గాఢానురాగము గలవాఁడై మెలఁగ మొదలిడినాఁడు. అట్టి సమయమున మిగిలినవారు తండ్రికడ కేఁగి తమదుస్థితిని విన్నవింప దక్షుఁడు రోహిణీప్రియుని రాజయక్ష్మవ్యాధిగ్రస్తుఁడవు కమ్మని శపించినాఁడఁట !

భారతీయుల యాచారవ్యవహారము లనేకములు చంద్రునిపై నాధారపడియున్నవి. చాంద్రమానము కర్మిష్ఠుల క్రతుదీక్షల కాధారము. కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది వ్రతవిధానముల యోగిపుంగవులు మహత్తర శక్తిసామర్థ్యముల సంపాదింతురు. సంక్రాంతిద్వయమధ్యమున గౌణచంద్రుఁడు ముఖ్యచంద్రుఁడు నిరువురును గన్పట్టిన శుభకర్మల కెన్నటికో హాంసపాదులు. కుముదాప్తు కొమ్ము తఱిగినఁ గాటకము తప్పదని గదా కర్షకలోకపు గాఢవిశ్వాసము. విద్యారంభ, వివాహాదికముల జ్యోతిషశాస్త్రాభిజ్ఞులు చంద్రలగ్నమున కత్యధిక ప్రాముఖ్యము నిచ్చుచున్నారు. రాజవైద్యులకు శ్రుతిమించిన హృద్రోగముల భూతవైద్యులు చంద్రదేవతకు జపమొనర్చి సమోదనదానమున నాగ్రహదుర్నిక్షుఁ దొలఁగింపుచున్నారు.

చంద్రలోకము పితృలోకము. సప్తసంతానాదికముల

యథావిధిఁ జేసిన పుణ్యపురుషులు చంద్రలోకమును జేరుదురు. ఉత్క్రాంతి వేళ జీవుఁడు రజనిని జేరునఁట! రాత్రి యాతనిఁ గృష్ణపక్షము కడకును గృష్ణపక్షము దక్షిణాయనము కడకుఁ దీసుకొని పోవునఁట!! అటనుండి భౌతికాకాశమునకుఁ బిమ్మట చంద్రలోకమునకుఁ జేరి పూర్వసంచిత పుణ్యవిశేషమున నాలోకమునం దుదకశరీరము నొంది జీవి కర్మక్షయమగు వఱకట నుండు నఁట!! తరువాత నాజలశరీరధారి గగనమార్గమున వాయుపథమును జేరుకొని వారిదద్వారమున వర్షాకృతితో మఱల నవని జన్మించు నఁట!!

ప్రణయవిహ్వలులైన నాయికానాయకులు ప్రణయవార్తావహులుగఁ బ్రవర్తింపఁ జేతనాచేతనముల నర్థించుటలు కవిలోకప్రసిద్ధములు. మేఘశుకపికాదుల కనంతవాక్ప్రౌఢిమను ప్రసాదించి దూతకృత్యములఁ దీర్చుటచే సమస్త చరాచరప్రకృతి నేకసూత్రమున బంధించి దర్శించిన మహాకవులు ద్రష్టలు, రసజ్ఞశేఖరులు. కవికులగురువు కాళిదాసుని మేఘసందేశము జగద్విదితముగదా! దమయంతికై దౌత్యము నెఱపిన సురజ్యేష్ఠ వాహనమగు జాలపాదమును మఱచుటెట్లు? చిలకరాయబారము లాంధ్రసీమంతినీ సాహిత్యమున సుప్రసిద్ధములు. సీతారామచంద్రులకు దౌత్యమును శ్రీకృష్ణచంద్ర తర్కాలంకారుఁడును చంద్రుని మూలమున నడపినాఁడు. శ్రీవిశ్వనాథ మానినీ పరాఙ్ముఖతను మాన్పి ప్రసన్నను జేయుమని శశి నర్థించినాఁడు. మహాకవికాళిదాసుని మేఘసందేశమున మేఘసౌభాగ్యసమస్తమును గన్పట్టునట్లు వీరి శశిదూతమున చాంద్రసర్వస్వము గోచరించును.

చంద్రునిపైఁగల యనంతాభిముఖ్యముచే శాస్త్రకర్తలు తమగ్రంథములకుఁ జంద్రిక, కౌముది, చంద్రాలోకాది స్నిగ్ధ నామములఁ బ్రసాదించినారు. మేఘవిజయకవి హైమకౌముది, భట్టోజిదీక్షితుని కౌముది, జయదేవుని చంద్రాలోక మిందుకు నిదర్శనములు.

నక్షత్రములు తమస్వినుల భాసించుటయుఁ గౌముదీ రాత్రులఁ గన్పింపక పోవుటయుఁ జూచి కాలమను కళాదుఁడు గగన మూషిక నుమకరౌప్యఖండములఁ గరఁగించి చంద్రుఁడను వెండి దిమ్మను బోయుటతో నిట్లైనదని వర్ణించుటచే మురారి 'ఇందుమురారి' యైనాఁడు.

ఇందుఁ డనిన భారతీయశబ్దవేత్తల కెంత యభిమానము! శశి సహజశీతలత్వమును గమనించి వారు చంద్రుఁడని (ఆహ్లాదనకరుఁడు) నామకరణ మొనర్చినారు. అబ్జశబ్ద మిచ్చి యతనిని నీటఁ బుట్టించియు, జైవాతృకుని గావించి యతనిచేఁ బైరు పచ్చలఁ బ్రతికింపఁ జేసి యానందించినారు. మంత్రద్రష్టలైన వేదకాలమహర్షు లమృతతుల్యమగు సోమరస ప్రదానగుణముచేఁ జంద్రుని సోమునిగ దర్శించినారు. 'సూర్యాచంద్రమసు' లను దేవతా ద్వంద్వమున శశి నొకనిగ నిల్పి యతని తర్పణమునకై సోమయాగమును గల్పించిరి. అంతవారు వాగ్దేవతకై స్థూలశరీరమైన పశువు నుపయోగించి ప్రాణపంచకమును వరుణునకును, మనస్సు చంద్రునకు, శ్రోత్రముల దిక్కులకు జీవాత్మను బ్రజాపతికి నీయవలయు నని శాసించినారు,

చంద్రుండు [illegible]. [illegible] సూర్యుని [illegible] [illegible] యని [illegible]. [illegible] [illegible]. [illegible] యను సూర్యకిరణములు ధరించుటచే [illegible] [illegible] [illegible]. అట్టి నక్షత్రములలో [illegible] చంద్రుడు క్రీడించుచున్న [illegible] [illegible] వర్ణించినాడు.

సూర్య చంద్రులు [illegible] [illegible]. ఇట నక్షత్రములను [illegible] [illegible] యనువానిలో నేయర్థము నైన గ్రహింపవచ్చును.

లోకము చంద్రునకు [illegible] మాపాదించినది. [illegible] అయినవాడని సంప్రదాయజ్ఞు లెఱింగిన యర్థము; [illegible]. సూర్యునకుం దల్లి రజని. రాత్రి యందు జన్మించినది [illegible] యందు లయించుచున్నాడు. నక్షత్రాధిపతి [illegible] [illegible]. ఇట్టి వైదిక సాహితీ [illegible] కవులు కొంద ఱట్టి [illegible] చిత్రులైన [illegible] [illegible] [illegible] కావ్యరచనకుం బూనుకొనిరి. ఇట్టి [illegible] కల్పనలు [illegible] వలననే సుమేఘులు "[illegible] కావ్య"మ్మని యను [illegible].

[illegible] ప్రకృతిపుస్తకమున నొక రమణీయ [illegible] [illegible] [illegible] వేశములం [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. యూమ

వలికప్రత్ను సమయమునకుఁ బూర్తి మాసిన కిరణము లుద యించుటఁ గని యొక మహాకవి

'కెరలి చీఁకటిమూఁక గెడపంగ శిశిరక
సమయగజంబు దంతము లనంగఁ
జడలు గేదఁగి తూఁపుఁజుదకొమ్ము దైవఁజి
యై ప్రకాశించు పూరేకు లనఁగఁ
బొడుపుగుబ్బలి నెలపుటింటి యొఱపునఁ
జఱచిన గంధంపుఁ జట్ట లనఁగ
మరుని ముందఱ బరాబరి సేయు కంచుకి
కులము చేతుల వెండిగుదె లనంగఁ
గైరవములకు వెన్నెల నీరు వఱుపఁ
బూని చేర్చిన పటికంపు దోను లనఁగఁ
గ్రమముతో శీతకరమయూఖములు గగన
భాగమునఁ గొన్ని యల్లనఁ బ్రాకఁ దొడఁగె'

అని వర్ణించియున్నాఁడు.

మఱియొక మహాకవి యుదయకాల చంద్రకాంతిని 'యభినవ ఖరమోషి త్వ-షాణకంఠకాంతి'తో సుపమించి నాఁడు. బాలచంద్రుని బ్రాక్సతిలలాట తిలకముగ నొకరు, నభస్సీమంతినీ సిందూరరేఖగ నొకరు వర్ణింప నొక రష్టాంగః ప్రణయినీ కరసరోజ చషకముగను, మఱియొకరు కలికిమ్యాత మాలగను జూచినారు. ఒక రతితిమిరలోచన భూషికగ భావించినారు. ఒకరు త్రినయన జటావల్లీ పుష్పముగఁ నూహించినారు.

చంద్రుఁడు గంధర్వుఁడు. 'సుషుమ్నః సూర్యరశ్మి శ్చంద్రమా గంధర్వః' యని శ్రుతి. 'గాం ధరిత్రేతి గంధర్వః.' రవి కిరణ మిచట గోవు. సుషుమ్న యను సూర్యకిరణమును ధరించుటచేఁ జంద్రుఁడు గంధర్వుఁడు. నక్షత్రము లప్సరసలు. అట్టి నక్షత్ర ములతో మిథునభావము నొంది చంద్రుఁడు క్రీడించుచున్న ట్లొక శతపథబ్రాహ్మణ మహర్షి దర్శించినాఁడు.

సూర్య చంద్రు లిరువురు నశ్వినీదేవతలు. ఇట నశ్వ శబ్దమునకు జలము కిరణము గాంతి యనువానిలో నేయర్థము నైన గ్రహింపవచ్చును.

లోకము చంద్రునికిఁ దారాజారత్వ మాపాదించినది. జారశబ్దమునకు లయించువాఁడని సంప్రదాయజ్ఞు లెఱిఁగిన యర్థము; యాస్కుని నిర్వచనము. సూర్యునకుఁ దల్లి రజని. రాత్రి యందు జన్మించి రవి రాత్రి యందు లయించుచున్నాఁడు. నక్షత్రాధీశుని తారాజారత్వము నిట్టిదే. ఇట్టి వైదిక సాహితీ హృదయసౌశీల్య మూహింపఁజాలని కవులు కొందఱట్టి మార్మికకల్పనలఁ గైకొని పరకీయాప్రణయరసనిమగ్నచిత్తులైన ప్రభువుల ప్రార్థనల నంగీకరించి యసభ్యశృంగారకావ్యరచ నకుఁ బూనుకొనిరి. ఇట్టి యసత్య కల్పనలు కన్పట్టుట వలననే సుమేధులు "నానృషిః కురుతే కావ్య" మ్మని యను శాసింపవలసివచ్చినది.

చంద్రోదయాదికము ప్రకృతిపుస్తకమున నొక రమణీయ ప్రపాఠకము. దార్శనికులు తత్సౌందర్య రసవ త్సన్నివేశములఁ దిలకించి యనేకాద్భుత విషయములఁ బ్రకటించిరి. యాస్క

వతీకళత్రు నుదయమునకుఁ బూర్వ మతని కిరణము లుద యించుటఁ గని యొక మహాకవి

'కెరలి చీఁకటిత్రాను గెడపంగ నిక్కిన
సమయగజంబుదంతము లనంగఁ
జదలుఁ గేదఁగి తూఁపుటుదకొమ్మ నరవిరి
యై కానిపించు పూరేకు లనఁగఁ
బోడుపుగుబ్బలి నెలపురిటింటి యిఱుపునఁ
జఱచిన గందంపుఁ జట్ట లనఁగ
మరుని ముందఱ బరాబరిసేయు కంచుకి
కులముచేతుల వెండిగుదె లనంగఁ
గైరవములకు వెన్నెల నీరు వఱపఁ
బూని చేర్చిన పటికంపు దోను లనఁగఁ
గ్రమముతో శీతకరమయూఖములు గగన
భాగమునఁ గొన్ని యల్లనఁ బ్రాకుదెంచె'

నని వర్ణించియున్నాడు.

మఱియొక మహాకవి యుదయకాల చంద్రకాంతిని 'యభినవ ఖరమోషిత్కృపాణకంఠకాంతి'తో నుపమించినాఁడు. బాలచంద్రునిఁ బ్రాక్సతీలలాట తిలకముగ నొకరు, నభస్సీమంతినీ సిందూరరేఖగ నొకరు దర్శింప నొక రప్సరః ప్రణయినీ కరసరోజ చషకముగను, మఱియొకరు కబరీచ్యుత మాలగను జూచినారు. ఒక రత్రిమునిలోచన భూషికగ భావించినారు. ఒకరు త్రినయన జటావల్లీ పుష్పముగఁ నూహించినారు.

శుక్లపక్షక్షపాకరుఁ డొక సురచిరుని మనోవీథి :

"మన్మథదివ్యాగమమున కోంకారంబు
భూతేశు నొదల పువ్వుదండ
యుల్పు శృంగార రేఖార్గళ కుంచిక
యధికతమోదంతి కంకుశంబు
విరహిణీజన మర్మ విచ్ఛేద కర్తరి
యంబర క్రోడ దంష్ట్రాంకురంబు
తారకా మౌక్తిక తతికి నంచితశుక్తి
దగు నంబునిధికి ముత్యాల జోగు
మారుపట్టాభిషేకాఖ్య వారికుంభి
చిత్తజుని కోట లగ్గ దంచనపు గూడు"

అనఁగ కాంతి నిస్తంద్రుఁ డగుచు నానాఁటి కభివృద్ధి నారుకొనుచుఁ గన్పట్టినాఁడు. 'విరహుల కెల్ల సంధ్యవతి వేడుక జోతము సెప్ప వచ్చుచో నిరతముతోడ నక్షతలునించి తగన్ గరపంకజంబునన్ మురియుచుఁ బట్టు నామెలుఁగు ముత్తెఁపుఁ జిప్పన' నొప్పు విదియచంద్రు నొక కవిరాజు గమనించినాఁడు. జాబిల్లి యొకానొక యద్యతనాంధ్ర కవి కుమారున 'కాకాశఁపు టెడారిలోఁ గాళ్లు తెగిన యొంటరి యొంటె' వలెఁ గన్పించినాఁడు. మిన్నువ్రాకు శీతరోచిసిఁ జూచి యొక భావుకుఁడు యమృత సముద్రములోని పీయూషమును జేదుకొనుచున్న దివ్యాంగన లుపయోగించు వెండి చేరులకుఁ (కిరణములు) గట్టఁబడిన స్ఫటికకుంభముగఁ గనుఁగొనినాఁడు,

ఒక మహాకవి చూచుచుండ:

"దిన పరిణామ లక్ష్మికిఁ బ్ర
తీచి తగం గయి సేయు వేడుక
న్వనరుహమిత్రబింబ మను
వర్తుల లాక్షిక పట్టికం బయో
ధి నడుమఁ దోఁచి సాంధ్య నవ
దీప్తిరసంబు హరించి పాలివై
చిన వెలిదూదియో యనఁగ
శీతకరుం డుదయించె నత్తఱిన్"

కాలమనియెడు విలాసి కెంపులతోను ముత్యములతోను నొకసరమును గ్రుచ్చుచుండ సాంధ్య కిరణ విశిష్టుఁడైన సూర్యుఁడు సూత్రమునఁ గ్రుచ్చఁబడిన కెంపు వలె నుండ వరుస తప్పుటచేఁ దోఁచి పిఱుందఁ జేర్చు ముత్తెము క్రియ లాంఛన రంధ్రి సంగతిచే నయ్యమృతదీధితి యామహానీయునకు మఱల నొక మాఱు దర్శన మొసఁగెను.

భక్తశిఖామణి యగు నొక మహాకవిప్రౌఢుననై:

"యుదయ గ్రీవము పానవట్ట మభిషే
కోదప్రవాహంబు వా
ర్ధి దరధ్వాంతము ధూపధూమము జ్వల
ద్దీపప్రభా రాశి కౌ
ముది తారానివహంబు లర్చిత సుమం
బుల్ గాఁ దమోదూరసా

ఖ్యాదమై శీతగభస్తిబింబశివలిం
గం బొప్పెఁ బ్రాచీదిశన్"

ఇది యిట్లుండ నొక మహాకవి జాబిల్లిని ముక్కంటియా యను భ్రాంతి వహించి దర్శించి, తెప్పరిల్లి,

"కడఁక నేత్రచలిగట్టుపట్టిఁ దను వే
డ్కం గూర్ప నేతెంచి పై
జడిగాఁ జుక్కలతూపు లేయ గిముక
న్జాబిల్లిముక్కంటి దాఁ
బొడుపుం గొండను వేఁడికంట సిరుల
న్పూవిల్తుమే నేర్చ చూ
ప్పడఁ దద్భాతి యలందెనా నపుడు బిం
బం బొప్పెఁ బాండుద్యుతిన్"

అని ప్రహర్షహృదయముతోఁ పలికినాఁడు.

శశికిని శివునకు సన్నిహిత సంబంధము. అది యాతఁ 'డనలాక్షు ఘనజటావనవాటికి వన్నెవెట్టు ననార్తనంపుఁ బూ' వగుటయే యనుట నిస్సంశయము !

పరిపూర్ణచంద్రబింబమును గని ప్రౌఢభావుకులు పరిపరి విధముల నూహించిరి. అందు శకునజ్ఞుఁడు దేశ సుభిక్షార్థియు నగు నొక మహాకవి :

"పొందుగఁ బశ్చిమాబ్ధి తట
భూస్థలి నంశుమదంశుమత్ఫలా

కందము వాసరాంతహాలి
కప్రివరుం డిడ సాంధ్యవారిభృ
త్కుండశము ల్తమోదశయు
తంబులునై గెల పంచి వ్రాలెఁ బూ
ర్ణేందుని పేరఁ బ్రాచి నది
హేతువు వెన్నెల కల్మి కల్మికిన్"

అని సప్రమాణముగఁ బల్కినాఁడు.

'పనుపడ వేణునాళములఁ
బగ్గములం బలెఁ గ్రిందఁ బర్వశో
భన కిరణ ప్రకాండములు
భాసిలఁ జందురుఁ (డొప్పి యొ)తయు
న్మనసిజుఁ డెల్ల ప్రాణుల
మనంబులు చేలుగ రాగబీజముల్
పెను జతనంబుతోడ వెదఁ
బెట్టెడు రౌప్యపు జడ్డిగం బనన్'

గనుపట్టిన నొకమహాకవి చూచి సంతోష భరి తాంతఃకరణుఁ డైనాఁడు.

'తుహినకరమండలంబునం గురియు నక్షుండు వెన్నెలలు సాయంతననటన చటుల మహానట వికటాట్ట హాసంబుల కను ప్రాసంబులు. పూర్వపారావార పులినతల విహార నైరావణ కరపుష్కరోద్ధాత వాలుకాధూళికలకుం బ్రత్యాదేశంబులు. అంధకార బలీందర నిర్బంధన దురంధర సముయ మధుమథన

చరణాంగుష్ఠ నిష్ఠ్యూత గగనసరి దంబుపూర్వాంబుల కను బింబంబులు'

'శరత్తు చంద్రికలది.' 'ఋణ మపరిహార్యమైన పాపము గనుక నట్టి పాపము చేత విముక్తుండైన మనుజునిమాడ్కిఁ జంద్ర గర్భితములైన మేఘము లీశరత్తున నొప్పారును'

'పాల పాల విరిసి పోవుచు నల్పు విఱుఁగుచు
మొల్లమ్ములై చెడిన మొగిళ్ల వలన
పసి పసరేదు మవ్వఁపు సన్నజాజి మొ
గ్గల తొలివిప్పు నా వెలఁదు లగుచు
నెడ పడ్డ వానల జడులచేఁ జెమ్మలా
రిన లేఁత పొరగాలి పనల వలన
మరు నెలకట్టె మూదిరి దూసి చను కమ్మ
గేదఁగి తావులై స్వాదు లగుచు
చివర తెలిదారముల నూఁగు జిలుఁగులొలయు
పొట్లపూవలెఁ బెరఁటిలోఁ బొలుపు లగుచు
నలరు నేడాకులనఁటి మొవ్వాకు జిగికి
నెలవులు శరత్తు తలిరు వెన్నెలలు'

సాంద్రచంద్రికలు నెలయను వెండికుండఁ గడు నించి నిశాచకోరనేత్ర యంబరాహ్వయ మహానటమూర్తి మహాభిషేక మొనర్పఁగ నెల్లెడకుఁ బ్రవహించెడు పాలవెల్లి యన నొప్పును. అంతియకాదు. కొన్నిసమయముల:

'అమృతం బాసవ మంగరాగ ముదయో
ద్యత్కాంతిచేలంబు చి
హ్నమునంగా శశి రేవతీరమణుఁ డు
న్మాదంబు మీఁ దం దమో
యమున స్సంగము నొంది పాఱఁ గరసీ
రాలోడితం జేయ వ
చ్చు మరుద్వాహిని దాని దేశ్య నన మిం.
చెం జంద్రికాపూరముల్'

చంద్రికావిశిష్టములైన రాత్రులందు చకోరలీలలు చిత్రాతిచిత్రము లైనవి. ఈ పులుఁగుల చేష్టలఁగని మహాకవులు మనోహరవర్ణన లొనర్చినారు. వాని భోజనప్రియత్వమును గన్నులారఁ గాంచిన యొక కవిచంద్రుఁడు :

"నునులేఁత వెన్నెల కొనలు మెల్లనఁ ద్రుంచి
పిల్లతండములకుఁ బెట్టు నవియుఁ
జవిమైన వెన్నెల చంచులఁ గబళించి
యింపారఁ బ్రియుల కందిచ్చు నవియుఁ
గడఁగి యింతటఁగాని వడఁదేర దనుభంగిఁ
దనర వెన్నెలవెల్లి మునుఁగు నవియుఁ
బగలింటి యాఁకలి పాయఁ బైపైఁబడి
ముదురు వెన్నెలఁ గ్రోలి పొదలు నవియు
గడుపునిండినఁ గసికాటు కఱచునవియు
గూడి యొండొంటితోఁ జెలఁగాడు నవియు

నగుచు వెన్నెల తమ సామ్మొ యనిన యట్లు
కోరి చరియించెఁ జదలఁ జకోరచయము''

అని యందలి విభేదము వీనులలర విన్పించినాఁడు. కౌముదీ మహోత్సవములతోఁ బాటు మదనోత్సవములును జరుగుచుండుట భారత రసికలోక మెఱిఁగినదే. 'కొలము సాముల నందఱఁ గూడఁ బెట్టి చిగురు విలుకాని జాతరసేయువేళఁ జకోరపుఁ బేరటాండ్రు :

"విరహుల మైసోకి వేడియౌ వెన్నెలఁ
బచ్చి వెన్నెల నులివెచ్చఁ జేసి
కలువ పుప్పొళ్ళచేఁ గసరైన వెన్నెల
వలిపవెన్నెలలోన వడిచి తేర్చి
చంద్రకాంతపు నీట జాలైన వెన్నెల
ముదురు వెన్నెల జుఱ్ఱఁ బదను చేసి
సతుల మైపూఁతం బిసాళించు వెన్నెలఁ
దనుపు వెన్నెల రసాయనము గూర్చి''

వంతుగలియఁగ బువ్వంపుబంతివిందుఁ బెట్టుట లొక మహాకవి దర్శించి చకోరకులముల యన్నరసాస్వాదనాశేముషికి జోహారు లర్పించినాఁడు.

ఒక మహాకవి కౌముదీ మహోత్సవమున కాదంబరీ పాన మదఘూర్ణిత నేత్రయై గోత్రమునందున్న యొక యుజ్వల విలాసిని యున్మత్తయై పల్కిన 'చంద్రా! ఏల యీసురాచషకమునఁ బ్రతిఫలింతువు. రోహిణీదేవిధమ్మిల్లము తోఁబాటు విరుల నెత్తావికి పీఠోఁగలు సుమా! ద్విజరాజు వైయుండి

యీ మధువుతో నీ కేమి పని? మద్యముతోఁ బాటె నిన్నును ద్రాగి వైచెదను. మాయుం దెవ్వరినో కామించి యిట్లు తట్టాడు చున్నట్లున్నావు. ఇది నిజము. లేకున్న నీపై నీతారకల కను మాన మెందులకు? వారు నిన్నేల యనుసరింతురు? పశ్చిము దిశను నీకెవరో ప్రణయిని యున్న ట్లున్నది; కాదేని నిశాంత మున నీ వాదెస కేల పయనింతువు?" అను ప్రలాపముల వీనులలర విని రసానందానుభూతి నొందినాఁడు.

చంద్రునకు నూలుపో గర్పించు వేళ నొక భావుకు డిట్లు దర్శించి

"చరమతూధరసింహచారుముఖదం
ష్ట్రాకోటియో నాఁగ సం
బరశార్దూలనఖంబు నాఁగఁ దిమిరే
భప్రస్ఫురద్గర్వసం
హరణక్రూరతరాంకుశం బనఁగ ను
ద్యల్లీల మీ రేఖ ని
త్యరుచిన్ బోల్పఁగఁ బెంపగున్ విదియచం
ద్రా! రోహిణీవల్లభా!!"

యని యాదైవతమును కృతాంజలియై ప్రార్థించినాఁడు.

జంద్రుని యందలి నైల్యమునకు భావుకలోకము బహువిధ కారణములఁ బలికినది. ఒకరు తిమిరచయమును మ్రింగ నది జీర్ణింపక యిట్లు కడుపున గడ్డకట్టిన దనినారు. తమ యమృ తంపు బావి యుగ్గు శీతకరమండలమునుండి దేవతలు సీధుపాన

మును జేదుకొన నది యడుగు దగులుటచే నందలి ప్రౌఢపంక మీరీతిగఁ గన్పించుచున్నదని యొకరు భావించినారు.

"రతినాథుం డను మాయజోగి చదలం
 దైలోక్యవశ్యాంజనం
బతి యత్నంబునఁ గూర్చి మౌక్తికమయం
 బైయున్న పాత్రంబునన్
మతకం బేర్పడఁ బెట్టి దాఁచె నన నీ
 మధ్యంబునన్ మచ్చ సం
తతమున్ గన్నుల పండువై వెలయుఁ జం
 ద్రా ! రోహిణీవల్లభా !!"

యని నీలాంకమున నింగిఁ దోఁచి వెలుఁగు వెలఁగు రాయని గీర్తించినాఁడు. ఇది చంద్రుని యందలి కృష్ణసారమని కొందఱి నమ్మకము. అందుచేతనే యతఁడు కురంగలాంఛనుఁ డైనాఁ డని వారి యభ్యూహము. ఈ కారణముననే యొక కవి 'చంద్రునిలో నిట్టి నేల చంగలి మేసెన్' అను సమస్యను బూరింప నొక ప్రాచీనాష్టావధాని కోసఁగ నతఁడు పాశు పతాస్త్ర ప్రదాన సమయమున ఫాలాక్షు ఫల్గుణు లొకరితో నొకరు పోరాడువేళ నర్జునుని తపోభూమిఁ బట్టిన పచ్చికను గ్రింద బడిన చంద్ర శేఖరుని శిరమందున్న శశిఖండ మందలి మృగ శాబకము భక్షించె ననుభావము వచ్చునట్లు పూరించినాఁడు. ఈమచ్చ రోహిణీ వల్లభునకుఁ దారాజారత్వమున వచ్చిన దుష్కీర్తియని కొందఱి యభిమతము. అది దోషమైన నగుఁ గాక! మహాకవి కాళిదాసు వంటివాఁడే "అనంతరత్నప్రభవుఁ

డగు నా శైలాధిపునకు హిమము సౌభాగ్యవిలోపికాదు, లోకములో ననేక గుణములలో నొకదోషము లెక్కకురాదు. చంద్రుని కిరణములందు నీలాంకము వలె మునిఁగి పోవును" అని ప్రవచించినాఁడు.

పద్మినీ కమలాప్తుల బాంధవమును బోలినదే కుముదినీ కైరవమిత్రుల మైత్రి. తారకాధీశు కిరణ కదంబకము చిలుకు పలుచని వలిపంపు జిలుఁగుమంచు కైరవశ్రీ వధూకరగ్రహణ వేళ జాలిఁకి గ్రమ్మిన సాత్త్వికస్వేదము.

కావ్యలోకమున నాయికానాయకు లీమైత్రి నాధారముగ గ్రహించి గర్భితోక్తుల సంభాషింతురు. ఒక నాయకుఁడు నాయిక నుద్దేశించి 'తుహినాంశు బింబమును గనని నళినీ జన్మము నిరర్థకముగదా!' యన నాయికయు 'నళినీసౌభాగ్యావలోకన మొనర్పని చంద్రోత్పత్తియు నిష్ఫల' మని సాభిప్రాయమైన సమాధాన మొసఁగినది. ఆకసముననున్న చంద్రుఁడు కేవల పరోపకారబుద్ధితోఁ గుముదావబోధన మొనర్చుచున్నాఁడని చెప్పుచు నీమైత్రి లక్షణము నెఱుఁగని యొక కవి శేఖరుఁడున్నత చేతసులు పరోపకార వ్యసనజీవితు లను నర్థాంతరమును నిరూపించినాఁడు.

కుముదినీ ప్రణయముతోఁబాటు శశాంకునకుఁ బద్మ వైరమును గవిలోక సిద్ధము. దీనిని గ్రహించిన యొక మహాకవి

తామరసలక్ష్మి లాచందమామరాకఁ
గలఁగుచును గుముదాలికై తొలఁగు నపుడు

తొలఁగు బావయె కాఁడె తమ్ముల వరించు
నట్టి సతులకు నతఁడు మున్నెట్టిఁ డైన

యని పల్కినాఁడు. ఈయంశమునే సమ్మోహనముగ మఱి యొక మహాకవి :

"ఈ వబ్జుండవు నీటఁ బుట్టితి సుమీ
యే నంచు మోమోటపుం
ద్రోవ ల్సెప్పఁగ సిగ్గు గాదె మఱి నీ
తోఁబుట్టు శ్రీదేవిలీ
లావాసంబు సిరుల్ హరింతు వనుచో
నయ్యో కళాదుండు చే
తోవీథిన్ సహజాధనాపహరణో
ద్యోగంబు నెగ్గించునే"

యని నిరూపించినాఁడు.

విరహిణులకు విధుమండలమునకుఁ జుక్కెదురు. తాపాపనోదనమునకై తరిపి వెన్నెలల సుధాంశుని శైత్యమును నమ్మి విహరింప శీతకరుఁడు ఘృతకోశాతకి యగుట పరిపాటి. ఈవిషమ ప్రకృతిని భరింపలేక ప్రతిప్రబంధ నాయికయును జంద్రోపాలంభనకుఁ గడంగినది. ఒక యువతి చంద్రుని 'నింతుల నేఁచు పాతకము నీకజహాత్కళంక' మని పల్కినది.

"శ్యామకంఠలలాటసామీప్యపరితప్త
మానంబులుగఁ గళల్ మార్చి మార్చి

సింధూదకాంతస్సమింధనబడబాన
లోగ్రకీలల సెగ నూని యూని
ప్రత్యమావాస్యసంభవదర్క-సంయోగ
కలితాధికోష్ణిమఁ గ్రాఁగి క్రాఁగి
విప్రయోగోష్ణపాంథప్రాణపరిపాన
భూమజంబగు కాఁక పొంది పొంది
కాలకూటాహ్వయభ్రాత పాలుపట్టి
పుచ్చుకొను దాహకత్వంబు ప్రోచి ప్రోచి
యింత వేఁడిమి సాధించి తేమొ చంద్ర!
నన్ను నేఁచుటకే ప్రయత్నంబుతోడ"

యని యొక విరహిణి నిశాకరుని 'వేంద్రపుం బ్రకృతికి' వింత వింత కారణముల వెదకి చెప్పినది. చంద్రికాతాపమును సహింపఁ జాలక 'కురంగము నీయందున్నను శక్రచాపమునకుఁ గుఱి కాకుండుట, విద్యుదుష్ణమునకు వెఱచి పర్వులెత్తకుండుట లెంత విచిత్రము'లని మఱియొక విరహిణి వాపోయినది. విసిగివేసారిన యొక గడుసరియైన విప్రయోగిని చంద్రుని చేతనైనంతగ నుపాలంభించి తుదకు:

"త్రిపుర సంహార మొనరించు నపుడు హరుఁడు
బండి కల్లుగ నీమేను గండి సేసె
నదియు సెలవారి తెగటార దైతి చంద్ర!
యకట! రోహిణి యొక నపథ్యమునఁ జేసి"

యని చంద్రక్షయము నాకాంక్షించినది.

చంద్రునియెడ నిట్టి కోర్కె యెంతటి పాతకము! కాముకులకు విచక్షణజ్ఞాన మెక్కడిది? ప్రియులు చేకూరిన వేళ నీచంద్రుఁడే ప్రియదర్శనుఁడు కాఁడా? అమృతలబ్ధిన పుట్టిక, సహస్రమయూఖుని జోడుకోడె, సంతమసము వేరువిత్తు, పుంశ్చలీసమితికిఁ జుక్కవాలు నగు నమృతకరుని యనామయము లోకక్షేమముకదా! వలరాజు మేనమామ, మధుకైటభారి మఱఁది వంటి మనోహర దైవత మెట నున్నాఁడు? ఓ చంద్రా!

"వెన్నెల పేరిదారముల
వెండి హరోరంగు పటంబు నల్లి మ
ధ్యన్నెఱిగూడు కట్టుకుని
యూపెను దారపు చిక్కులందు నీ
పున్నమదీప్తిచే నిరుల
పుర్వులుపట్టి పలార్చుచున్న నీ
యున్నవ వెన్నెలల్ చలువ
లై మరి మాకుఁ బ్రసన్నమయ్యెడున్"

★

# మలయానిలుఁడు

"లలనాజనాపాంగవలనావసదనంగ
తులనాభికాభంగదోఃప్రసంగ
మలసానిలవిలోలదళసాసవరసాల
ఫలసాదరశుకాలపనవిశాల
మలినీగరుదనీకమలినీకృతధునీక
మలినీసుఖితకోకకులవధూక
మతికాంతసలతాంతలతికాంతరనితాంత
రతికాంతరణతాంతసుతనుకాంత
మకృతకామోదకురవకావికలవకుల
ముకులసకలవనాంతప్రమోదచలిత
కలితకలకంఠకులకంఠకాకలీవి
భాసురములు వొల్చు మధుమాసవాసరములు"

ఋతుచక్రభ్రమణమునఁ గిమ్మీరిత కాంతులతో ననుగ మించుచున్న చైత్రమాసవాసరముల నొకమహాకవి యాంధ్ర ప్రబంధవనీవీథులకు సంగీతకళారహస్యనిధియై యాహ్వానించి నాఁడు. విచ్చేసి యయ్యవి మనోహరులై తమ సమ్మోహన శక్తితో సమస్తచరాచరప్రకృతిని బులకింపఁ జేయుచు స్తుతి పాత్రము లగుచున్నవి.

'కాలః కరోతు కార్యాణి' యను ప్రాచీనార్యోక్తిపైఁ బరమాదరము గలవాఁడు.

"కించిదుషః పూర్వకించిదతః పర
ప్రాలేయబిందుసంపాతవశత
మధ్యాహ్న వేళాక్రమప్రాప్తతీక్ష్ణతా
కలితాతపోగ్రసంక్రాంతివశత
సాయంసమాగతస్వచ్ఛచంద్రాతప
కల్యాప్రసారణాకూతవశత
మధురసిశార్ధభాగధునీవిధాప్రియా
హేలామనోజసాహిత్యవశత
శిశిరహేమంతశుచిశర త్సేవ్యమానుఁ
డై మహారాజవై భవోద్దామమూర్తి
కూడి ఋతురాట్సభానలకూబరుండు
మాధవుఁడు వచ్చె సుమసుకుమారమూర్తి"

చిలుకల తేరు నెక్కి చైత్రయాత్రకు బయల్వెడలు వేళ సేనా సమేతముగ వనవీథులఁ బయనింప 'ప్రత్యగ్ర సాలాగ్ర హర్మ్య విటంకంబులు ప్రాఁకి వల్లివనజాస్యల్ సల్లి రుత్ఫుల్లపల్లవ హస్తంబుల భావిభావుక ఫలోల్లాసంబుతోఁ గ్రొవ్విరుల్'

ఉత్కంఠాపనోదిత కలకంఠకంఠములతో వనలక్ష్మి 'నందన వనసుందరి నిన్నందగాని రానిచ్చెనె ?' యని సాకూతముగఁ బ్రశ్నించినది. ఆమె "శోభానవ తరుణిమ నాశుష్క జీవతరువుల కేఁక, ఋతునేతా ! వసంతా !!" యను ప్రమోదోన్మత్త మధుర గానమున మూజాల ముగ్ధ నృత్య మొనర్చి యుతని కాతిథ్య మిచ్చినది.

'మన సఖుఁడు, గురుఁడు దైవ' మీ మాధవస్వామి యని మనసారనమ్మి మనోవాక్కాయ కర్మల నాజ్ఞానువర్తియై మెలఁగు మలయమారుతుఁడు వసంతుని యభ్యుదయపరంప రాభివృద్ధి నర్థించుచు నానందాబ్ధి నోలాడుచు బహురూపముల ధరించి పొంపిల్లువోవుచున్నాఁడు. ఇతఁడు వనప్రియ కడకు వసంతాగమన వార్తఁగొనిపోయి నపు డామె ముఖసమీర ముతో గౌరవపురస్సరముగ నెదురురా 'నిలువెల్లఁ బొంగి పోయి యొడలెల్లఁ గాల్లుగ వడి పారు నదియై' సకల చారీకర ణాంగహార చతురనృత్య మొనర్చినాఁడు. ఇది గమనించిన మన ప్రబంధపరమేశ్వరుఁడు:

"ఇదె చనుదెంచెఁ జైత్రమని
యెల్లవనంబులకుం బ్రమోదముల్
బొదలఁగ మేలివార్తఁ గొని
బోరన వచ్చిన దాడికాఁ డనన్
మృదువనదేవతాముఖస
మీర మెదుర్కొన నుల్లసిల్లె నిం
పొదవఁగ దక్షిణానిలము
నూనమనోహరఖేలనంబునన్"

అని వర్ణించినాఁడు.

వసంతుఁ డతని యనుంగు నెచ్చెలి యగుట నతఁడు వచ్చునపు డెదు రేఁగి సుగంధసేకరణ మిచ్చి మిత్రుని కెత్తని కీర్తిధ్వజమై మలయానిలుఁ డొప్పినాఁడు. పుష్టివర్ధనమైన యీ

నత్తావి సంపుటి యొకనాఁటిదా ! ఒక చోటిదా ! ! దీని సంపాదించు వేళ:

"కేళీసరోవీథి నాళీకవాటీమ
ధూళీఝురీరాజి తేలి తేలి
చోళీమహాభోగచూళీనవప్రసూ
నాళీసుగంధంబు లాని యాని
లోలీభవత్పుష్పధూళీచరద్భృంగ
పాళీసరోధాప్తిఁ బాళితాళి
తాళీవనీనారికేళీరసాలకం
కేళీహితచ్ఛాయఁ గెరలి కెరలి
మెలఁగు నామని మణిదరావలయసలయ
కనకనందనచందనాకలితలలిత
వలితలవలీనికుంజాబ్జవదనమదన
కదనఘర్మాప(హుం డయ్యె) గంధవహుఁడు"

వసంతప్రాదుర్భావమున మలయానిలుఁడు సమస్త ప్రపంచమునఁ దానయై ప్రవర్తించి యాకర్షించినాఁడు. 'ఒనర హిమవకుంఠనము లూడ్చి తెమల్చిన పత్రభంగముల్ సన నసియాడుచు న్మొగుడి చెక్కుల పల్లవపాణిఁ గప్పు నూతనలతికాలతాంగుల నుదారగతి న్జలివాపినాఁడు. వారికి నెయ్యంపుఁ బెనఁకువ నేర్పినాఁడు. నితాంతనూతనలతాంగాశ్లేషముల్ నిశ్చలలీల న్మధుపాంగనాసమితి కలరఁ జేసినాఁడు. సంధించు తామ్రాక్షియా కలకంఠిని నేర్పు మెఱయఁ బలికించినాఁడు. లోక మతని భుజంగగ్రామధామైకసంకలనాభ్యాసవిలాస

పాటవుసగఁ గీర్తించినది. కొమ్మల డాసి పండుటాకుల మిషతో పచోళావకుంఠనముఁ దొలగించు చిలిపితనమును గూర్చి లోకము పరిపరివిధములఁ జెప్పుకొనినది.

ఈ గంధవహుఁ డెవ్వఁడు ? ఏకడవాఁడు ? ఈతని రాకకుఁ గారణ మెయ్యది? భావుకుల నీప్రశ్నలు కలఁతపెట్టినవి. అతని వంశాభిజాత్యముల గుఱించిన వార రతఁడు పుట్టుపూర్వోత్తరములు, మట్టుమర్యాదలు లేనివాఁడు కాఁడని నిర్ణయించి యతని చరిత్ర నిట్లు సంక్షేపముగఁ బ్రవచించినారు.

"దక్షిణాశావధూతనయుఁడై వనలక్ష్మి
పెంపునఁ బొదరిండ్ల బెరిగి పెరిగి,
తేఁటిజోటుల జోలపాటలఁ బాటిల్లి
తీఁగయుయ్యాలలఁ దూఁగి తూఁగి
కమలాకరంబులఁ గమ్మ పూఁదేనెల
నానుచుఁ జల్లు పోరాడి యాడి
కమలధూళీపాళికాకేళికలఁ బొల్చి
మందమందవిహార మొంది యొంది
యాగమస్థితి యెఱిఁగి బాల్యంబు తలిసి
మల్లుల బెనంగి పాంథుల మర్మ మెఱిఁగి
సాముఁ జేయుచు మాధవస్వామి యాజ్ఞ
కంతుజోడై మెలంగు లేగాడ్పుకుఱ్ఱ"

ఇందువలన మలయానిలుఁ డుదాత్తమైన జన్మకలవాఁ డగుటయేకాక యుత్తమసంస్కారముల నొందిన యుదాత్త చరిత్రుఁ డని యభివ్యక్తమగుచున్నది.

గండాభోగప్రతిఫలిత తాటంకయుగళముచేఁ జతుశ్చక్రమై యొప్పు సౌందర్యలహరీ ముఖరథమును బూన్చికొని - యర్కేందు చక్రమగు నవసరథమెక్కి ప్రమథపతి వచ్చిన నెవఁ డళుకు బెళుకులేక ప్రతిఘటించుచున్నాఁడో యట్టి మన్మథుఁడు తనకాప్తమిత్రుఁ డను గర్వము గంధవహునికి లేకపోలేదు.

ఒకనాఁడు మలయానిలుఁడు 'మహిళామండలమంజుల భ్రమరకామర్దుండు, శ్యామా ముహుర్ముహు రున్మీలిత పత్ర భేద నిపుణుండును, పద్మినీకంకణ గ్రహణాపాదియునై సగంధ విటప్రాప్తితో విజృంభించియుండ' నతని మన భట్టుమూర్తి దర్శించినాఁడు. మఱియొక ప్రబంధకవి విచ్చలవిడిగా నతఁడు విఱ్ఱవీఁగి సంచరించుచు 'మల్లికాసుమ గళన్మకరంద హేరాళ ధారాజలంబులఁ దడిసి తడిసి, సరసిజ కైరవ సంతానసంక్రాంత వీచికావళుల మీఁద విడిసి విడిసి, ప్రత్యగ్రప్రసవ సంపూరిత చూతమంజరులపై సుడిసి సుడిసి, తతవియోగక్రాంత తరుణీ జనస్వాంత జనితఖేదములలోఁ జడిసి జడిసి, బహుళ కోరక కుసుమ సంభరిత మంజుపట విహరణ ముదిత బంభర వితాన మధురతర గీతికా సంస్తూయమానుఁ డగుచు' విశ్వవిఖ్యాతి గడించుకొను మనోహరదృశ్యములఁ గన్నులారఁగని ముదితాంతఃకరణుఁ డైనాఁడు.

వసంతవేళ మ్రానుపట్టుచున్నది; తలిరులుపుట్టుచున్నవి. ఈ విషమస్థితికిఁ గారణము 'రవిగాననిచోఁ గాంచు కవికి' గోచరించినది.

"చిలువసుధారసాధరల
చెల్వాపుఁ బుక్కిటితావిఁ దీయనై
వలపులయందుఁ దత్ప్రియుల
వక్త్రవిషజ్వాలనోష్మ నెట్టినై
వెలువడి తన్గుణద్వితయ
వేధసుమీ యన బ్రమానుపట్టుటల్
దలిరులు బుట్టుటల్ కనఁగఁ
దార్కొనెఁ జందనశైలవాయువుల్"

అని యొక కవిశ్రేష్ఠుఁడు తాఁగనిన సత్యమును బ్రకటించి సృష్టినిగోప్యమును దొలఁగించి యొక రహస్యమును వెల్లడించినాఁడు.

'ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే' యని కృష్ణభగవానుఁడు గీతలోఁ బ్రవచించినాఁడు. అతడేఁ మిహికా జలధుల మునఁగిపోవు వనభువనము నుద్ధరింప మలయానిలుఁడై యవతరించినాఁడు. లేకున్న మిహికాజలధు లేమగుచున్నట్లను ప్రశ్నకుఁ దగిన సమాధానము రామి విజ్ఞులిట్లు నిర్ణయించిరి. రాయలవారు 'భువనవిజయము'న 'నిండుపేరోలగంబుండి' యొకపరి యష్టదిగ్గజముల నీవిషయమై పృచ్ఛయొనర్చిరి. సంతృప్తికరమగు సమాధానము రాకపోవుటచే నారాజకవి శిఖామణి యధ్యక్షపీఠమునుండి తామే యిట్లు ఛిన్నసంశయముగ సెలవిచ్చిరి.

"మలయజకటకోట స్థిత
కలశీసుత సేవ నిట్లు కనెనో తదాశా

నిలుఁ డనఁగ నలసవృత్తిన
మెలఁగుచు నాపోశనించె మిహికాజలధిన్"

సకలజనానుమోదకరణ దక్షుఁడగు మలయానిలుని యవతారము లెస్సయైనఁ గలవు. అతఁడు 'చంచరీకంబు రీతి వికచారవిందదీర్ఘికల వినోదించును; పర్జన్యుభాతి కుసుమితనవలతా విసరంబులఁ గదలించి వలిదేసయుల సోనఁ దలము గొల్పును; ప్రణయవేళల సురటియై రంజిల్లును.

అప్పుడప్పుడు మలయానిలబాలుఁడు 'బొండుమల్లెల పరాగము రేఁచి నిబిడంబు సేసె వెన్నెలరసంబు. తుమ్మెదలకు నోగిరమ్ములౌ నలరుల కమ్మతేనియ లెల్లఁ గుమ్మరించె, కీరవారంబుల కారివేరంబుగా ఫలజాలముల నేలపాలు సేసె. దోరల నంటిన జాఱు తరుల నంటిపెనంగు నల లతకూనలఁ దూలఁగఁ ద్రోసె, పసిఁ దమ యిచ్చవర్తిలు ఖగములపైఁ బరాగములు సల్లె.'

వీనిని బాల్యచేష్టలుగఁ బరిగణించుటకు బహులుగఁ బెద్దలు కొందఱు జాడ్యచిహ్నములుగ లెక్కించిరి. వసంతభిషగ్వరుఁ డున్నాఁడు కదా యని కొంద ఱూహించిరి. మఱికొందఱు 'మహానుభావులు'

"తెగిన మనోభవు న్దిరుగఁ దెచ్చి
కుజంబుల కెల్లఁ బ్రాయము
న్మనుగడ నిచ్చి యన్యభృత
మండలి మూఁగతనమ్ము వుచ్చి ము

జగముల వార్త కెక్కిన వ
సంతభిషగర్యుఁ డాప్తుఁ డయ్యునున్
దగు గతి మాన్పలేడ మఱి
దక్షిణవాయువునందు జాడ్యమున్"

అని నిశ్చయించితీరినారు. ఇవి జాడ్యలక్షణములా? కావు. మారమాధవకైంకర్యమునకై మలయానిలుఁ డొనర్చు నున్మత్త కృత్యములు. వారు ప్రభువులై ప్రవర్తించి ప్రఖ్యాతి నొందఁ గలిగెడిది యాతఁ డిట్టియున్మాదకృత్యము లొనర్చిననాఁడే కదా! 'కారయితుః కర్తృత్వమ్'. ఇందలి దోషము లన్నియు నామన్మథ మాధవులవే!

విరహిణుల దృష్టిలో నితఁడు 'కాలాంతఃపురకామినీ కుచ తటీ కస్తూరికాసౌరభశ్రీలుంటాకము; చందనాచలతటీశ్రీఖండ సంవేష్టితవ్యాళస్ఫారఫణాకఠోరవిషనిశ్వాసాగ్ని హాణింధమము' ఇతనియందు శైత్యమున్నదా యనుశంక నొకవిరహిణి యొకవియోగిని యన్వేషించినది. అంతకాశాసమాయాతత్వము, రౌద్రమూర్తిత్వవార్తలు, దహనసారథ్యతత్పరత, శ్రీఖండవిషధరోచ్ఛిష్టతలు నరసి, విచారించి, భావించి, 'మలయపవన! నీయందుఁ జలువగల దనునట్టి సంశయము తగదు. చండాలవాటిలో బ్రాహ్మణగృహముకై వెదకుట భ్రాంతికదా!' యని యామె నిశ్చయించినది. వియోగాగ్నిని భరింపఁజాలక 'తలఁప జగత్ప్రాణుఁడవై వెలసిన నీవిట్లు నన్ను వేఁచుట తగునే. చింతింప నిల వెలుగు చేను మేసిన నెద్ది కాఁపను' యామె మలయానిలుతో మొఱపెట్టుకొనినది. అతని నుద్దేశించి:

"దక్షిణగంధవాహా! నిను
దన్మలయద్రుమరూఢభూఢపా
ద్భుక్షణ నింత కెంతయు న
పాయము పొందదె; పొందకుండఁగా
నిక్షుశరాసనుండు విర
హిశ్వసితోపచయక్రియ స్వము
క్తక్షయుఁ జేసెఁ గావలయుఁ
గాక తదుష్ణత నుష్ణమెక్కఁగన్"

అని యుపాలంభించినది.

ఇంతకంటె జాణ యగు నొక విరహిణి మలయానిలుని రాకనే యరికట్ట నుద్దేశించి యతని లోకయాత్రకు భంగకర మగు ననియైన నూహింపక

"అది కాదే చెలి! నీవు కేరళ మహా
హార్యంబుపై నున్న యా
మదిరోన్మత్తపుళిందనాయకులతో
మాటాడి చంపింప వే
కదనుల్ ద్రొక్కుచు నాని వాహనములై
కాల్దువ్వు వేణీమదో
న్మదసంఘంబులఁ జూత మింక నెటు దు
ర్మార్గుండు రానేర్చునో!"

యని యూహించినది. పిమ్మటఁ బర్యాలోచనమున 'నీయవి వెఱ్ఱియూహాలు కదే! శబరపల్లవుల స్మరకేళి లోలురగు

జేయుచు నీగంధవహుఁడు చెల్వుఁడై మెలఁగుఁ గదా! అట్టి వానికి వారె ట్లుపకార మొనర్పఁగలరను దైన్యము వహించినది.

విరహిణీలోకమే మనుకొన్న నేమి? అతని నేమన్న నేమి? వాఁడు సన్మార్గుఁ డనినను దుర్మార్గుఁ డనినను మలయానిలుఁడు మనసునఁ బెట్టుకొనుటలేదు. చైత్రభూమీకళత్రచామరచాలనము వలనను, బటుఘర్మజలకణపశ్యతోహారవృత్తి వలనను వారికి వలపు మెలపులఁ బ్రసాదించుచునే యున్నాఁడు.

'కామీ స్వతాం పశ్యతి'. తాము దుష్టులు. మలయానిలుని మంచి యెఱుఁగక విరహు లతనిపై నెన్ని నీలాపనిందలుఁ గల్పించినారు. అతని పరోపకారపరత నణుమాత్రమైన వా రంగీకరింప నిచ్ఛగించుట లేదు.

గంధవహుని ప్రత్యుపకారబుద్ధినిఁగూర్చి శుభ్రజ్యోత్స్నకలలో నెచ్చెలులఁ గూడి శుక్తిమతీనదీతీరమున 'గూఢమణః' లను, దాఁగిలిమూఁతల నాడు గిరిక చెప్పఁగలదు. ఆమె దాఁగుకొనినవేళ శరీరపరిమళమును గ్రహించినవాఁ డగుటచేఁ బ్రతిక్రియగఁ గన్నులఁ గపురంపు దుమారమును జల్లి చెలికత్తియల కన్నులకుఁ గనఁబడకుండునట్లితఁడు మేలొనర్చినాఁడు. దూతకృత్యమునఁ బ్రథమగణ్యుఁ డనిపించుకొనిన వాయునందనుని లక్షణములుగల మలయానిలు నొకమాఱు దర్శించి భట్టుమూర్తి యతని పరోపకారపారీణతను :

"అనిలకుమారకుండు మరు
దధ్వనిరోధిపలాశిమండలీ

ఘనవనరాశిలోఁ బుడమి
కానుపు పద్మిని చిక్కి స్రుక్కఁగా
నినకరముద్రఁ జూపి వెల
యించి తదంబుజరాగపాళిఁ దై
కొనుచుఁ బ్రవాళతేజమునఁ
గూరిచెఁ గంటె పలాశవీథులన్"

అని యుగ్గడించినాఁడు. అనాఘ్రాతపుష్పమగు గిరికా శరీర పరిమళముల గ్రహించుట గౌరవ సూచకమే కాని యన్యము కాదు. లేకున్న స్త్రైణపరిమళముల ముల్లోకపాంథుఁడై యతఁ డెన్నిమారు లనుభవింపలేదు. అంతియకా దనేక పర్యాయము లతఁడు:

'అమరాంగనాతుంగ
సంగతోన్నత వక్ష
ఘనసారకాశ్మీర
చర్చాసుగంధముల సొలసి,
వెఱ్ఱి నైనాను నేను - ఇఁక
విశ్వచాలన చేయలేను
ఖేచరీముఖసక
ర్పూరతాంబూలాది
వాసనానిశ్వాస
పవనచాలనకున్ భ్రమసి,
వెఱ్ఱి నైనాను నేను - ఇఁక
విశ్వచాలన చేయలేను'

అని జగత్ప్రాణుఁడై సదాగతియగుట బాధపడినాఁడు. కొన్ని సమయముల నెత్తావుల మునిఁగి యున్మత్తనృత్య మొనర్చునాతనిఁగని పెద్దలు వినయవిధేయత లితనికి లేవనిపలుకవచ్చును. ఇది పొరపాటు. అతని యణఁకువను గూర్చియు, వృద్ధగౌరవాభిజ్ఞతను గూర్చియు మన మహాకవి కాళిదాసు నడుగుఁడు. కులపతియగు వసిష్ఠాశ్రమమున కేఁగుచున్న సుదక్షిణా దిలీపుల మలయానిలుఁడు సేవించిన రీతి నా మహానుభావుఁడు తిలకించి యిట్లు కలకాలము వినఁ బలికినాఁడు :

'సేవ్యమానౌ సుఖస్పర్శైః
సాలనిర్యాస గంధిభిః
పుష్పరేణూత్కిరై ర్వాతై
రాధూత వనరాజిభిః'

[ చల్లనైనవియు, సాలతరునిర్యాసపరిమళమిళితము లైనవియు, కుసుమరజస్సుల రాల్చునట్టివియు సుఖస్పర్శగలవియు నగు తెమ్మెరలచే సేవింపఁబడువారై వారు తరలిపోయిరి ]

★

# భ్రమరాన్వేషణము

"శివ, శివా! యన మేలు తుమ్మెదా!
శివయన్న వినమేలు తుమ్మెదా!!
శ్రీకంఠుఁ డనుపూవు తుమ్మెదా!
మూఁడులోకమ్ము లయ్యేనే తుమ్మెదా!!

ఆరురేకులపూవు తుమ్మెదా,
యది మీఱునే వాసనల తుమ్మెదా,
వేఱుసేయక నీవు తుమ్మెదా! శివుఁ
జేరి భజయింపవే తుమ్మెదా!!

అష్టదళములమీఁద తుమ్మెదా! నీ
వంటి చరియింపవే తుమ్మెదా!!
సాకారమైయుండు తుమ్మెదా! పర
మైకాంతమునఁ జూడు తుమ్మెదా!!"

భిక్షుకుని కోమలకంఠమునుండి విడివడి సమీరసమీరిత మగుచు నీభ్రమరగీతి శ్రుతిపుటములఁ బ్రవేశించి నా స్నిగ్ధచిత్తమును ద్విరేఫాన్వేషణకుఁ బురికొల్పినది.

అది యుజ్జ్వల కావ్యోపవనవాటి. సాకూతమధుర కోమలవిలాసినీకలకంఠ కూజితప్రాయము. శివతపోభంగ సమయము, హుతాశనునకుఁ దోడ్పడు మసి వాయువు నెవరు

ప్రేరేపింపవలయును? మన్మథునకు మాధవుఁడుసర్వప్రావీణ్యము మెఱసి తోడ్పడుచున్నాఁడు. మహాకవి కాళిదాసు వాసంత విలాసశ్రీ వహించియున్న పరమేశ్వరాశ్రమునందు మదనుని రతిద్వితీయునిగఁ బ్రవేశపెట్టి యొక పొదరింట నుపవిష్టుఁడై సమస్తమును రసనిష్ణాచిత్తముతోఁ దిలకించుచున్నాఁడు. స్థాణ్వాశ్రమమున మదనాగమానంతరము చరాచరమైన సమస్తప్రకృతియు నుజ్జ్వల రసప్రపూర్ణమై యొప్పుచున్నది. మిథునములుత్కృష్ట ప్రేమరసావేశము గలవై యొప్పు దృశ్యములు. భ్రమరాన్వేషణకై పర్యటించు నాకంటఁబడినవి.

అట గండుతేఁటి పూవనెడు నోంటికోరలో ముందుగ నెచ్చెలికిం ద్రాగనిచ్చి యది త్రావమిగిలిన పుష్పరసము నానందరసోత్కరుఁడై త్రావుచున్నాఁడు. నాదృష్టి యా రమణీయ దర్శనముపై నిల్చినది. కొంతకాలమైన పిమ్మట బుద్ధి యారసిక దాంపత్యమున కత్యామోదమునొందినదయ్యు నిది రసాభాసము కదా యను శంక నొందినది. అప్రయత్నముగ నా యభిప్రాయము నా నోఁటినుండి బయటపడినంత నెటనుండియో 'రసాభాసమును రసమే' యగు నను నొకకమనీయకంఠము విన్పించినది.

'అది యెచటనుండి' యని యొకవంకకుఁ జూతునుగదా యట లతాగృహద్వారమున వామప్రకోష్ఠార్పిత హేమవేత్రుఁడై ముఖార్పితైకాంగుళిసంజ్ఞచే 'నల్లరి జేయకుఁ'డని గణముల శాసించు నందీశ్వరుఁడు నాకంటఁబడినాఁడు. మఱుక్షణమున వనమంతయు నతని యనుశాసనమున నిష్కంపవృక్షము,

నిభృత ద్విరేఫము, మూకాండజము, శాంతమృగప్రచారము నైనది. మున్ను పొడకట్టిన ద్విరేఫప్రియుఁడుప్రియావియోగము నొంది యొంటిగ నొక యామ్రశాఖపై నిలచియున్నాఁడు. ఇటువట్టుదాన్వేషణ మింక సాఁగదనుబుద్ధితో సాఁగిపోవుచుండఁ బర్యంకబంధ స్థిర పూర్వకాయము, ఋజ్వాయత సన్నమితో భయాంసము, ప్రఫుల్లరాజీవభ్రమకృ త్తాపాదద్వయ సన్నివేశము నగు పరమేశ్వరరూపము గోచరించినది. నాచూపు ప్రాణాపానాది మరుత్పంచకమును నిరోధించిన మహేశ్వరుని భుజంగమోన్నద్ధజటాకలాపముపై నిల్చి కర్ణావసక్త ద్విగుణాక్షసూత్రమును గని కంఠప్రభాసంగవిశేషసిత కృష్ణాజినముపైఁ బర్వినది. వృష్టిసంరంభము లేని యంబువాహవము లెఁ, దరంగరహితమైన నీరాధారము వలెఁ నివాతనిష్కంపప్రదీపము వలెఁ బరమశివుఁ డటనుండఁ గని యట భ్రమరములకై వెదకుట 'వెఱ్ఱియన్వేషణ'మని నిశ్చయించి తిరోగముఁడ నగుచున్నాను.

అందుకు వ్యతిరిక్తముగ నా హిమగిరిరాజపుత్రి నిత్యకైంకర్యమునకై సమ్మోహనరూపమున సదాశివుని సన్నిధానమునకు వచ్చుచున్నది. సుగంధనిశ్వాస వివృద్ధతృష్ణుఁడై యొకసారంగాధీశ్వరుఁడు గిరిసుతాబింబాధరాసన్నసీమఁ జరింప నామె ప్రతిక్షణసంభ్రమలోలదృష్టితో విలోకించుచు లీలారవిందమున నివారించు దృశ్యమునుజూచియు నిట నింక భ్రమరాన్వేషణము పొసఁగు నెట్లనుకొంటిని. ఆమాట పూవుటీరమున నున్న కవికులగురువు చెవిఁబడెనేమో! 'అలక కేఁగుము,

అట పాదపములు నిత్యపుష్పములు, నున్మత్తభ్రమరముఖర ములు' నని సెలవిచ్చినాఁడు.

> "గగన స్రవంతిలోఁ గల సువర్ణాబ్జంబు
> లందు మే లేర్చి తా నపహరించి,
> మానసంబు శతాత్మమానసంబునుబోలె
> సస్సారసత్వంబు నెఱయఁ జేసి
> బిందుసరమ్ములోఁ గుందనపుం దమ్మి
> పేరు లేకుండంగఁ బెల్లగించి
> సౌగంధికాఖ్యకాసారంబు జలమాత్ర
> శేషమై దీనతఁ జెందఁ జేసి"

వజ్రనాభునివంటి రక్కసులే కేళాకుళులఁ బోషించి రసికజన రాజేంద్రు లనిపించుకొనినారు. అట్టియెడ నార్యధర్మాభినిష్ఠగల శ్రీహర్షచక్రవర్తి వనపాలనాదక్షుఁడైయుంట తప్పదను నాశతో నతని సాహిత్యోద్యానమునఁ బ్రవేశించితిని. అప్పు డందొక పద్మాకరమున భ్రమరయువకుఁ డొక్కఁడు కమలమును జేరి మరందపాన మొనర్చుచుండ హిమాసీవర్షము కురిసినది. అతఁడు మంచుదెబ్బతగిలి పడిపోయినాఁడు. అంతకుమున్నే వారిపరిచయ మొనర్చుకొని ప్రక్క నిలచియున్న నాతో నా కవిచక్రవర్తి యా కరుణదృశ్యమును జూపి 'వామే విధౌ నహి ఫలం త్వభి వాంఛితాని' (దైవము ప్రతికూలముగా నుండఁగాఁ గోర్కెలు ఫలింపవుకదా!) యనినారు.

పిమ్మటఁ గొంతకాలమునకు బిల్హణభట్టు విక్రమాంక వనమునఁ బ్రవేశించితిని, అప్పు డట నొక్క పెనుగాలి పుష్ప

లోకప్రళయమై యొప్పినది. పుష్పధూళి చెలరేఁగి కన్నులఁ గప్పుటచే రెప్ప లల్లార్చుచు నాకాశపథమున నెగయుచున్న యళిసంతానములు బహుళపౌరందరచాపవిభ్రాంతులఁ గల్పించి యనతికాలములోఁ గారుచీఁకట్ల గగనవీథిఁ గప్పినవి.

ఇఁక సంస్కృతసాహిత్యవనీవీథుల షట్పదాన్వేషణ మొనర్ప బుద్ధిపోకుండుటచే నాంధ్రసాహిత్య పుష్పకాననములఁ బ్రవేశించితిని. ఆదిలో నది 'సంహితాభ్యాసి'వనము. ఛందోముఖరితమై యొప్పు నిందుఁ గేవలము శుకానువాదములు తప్ప వినిపింపవేమో యను సందేహము కలిగినది. కాని యదృష్టవశమున నాదియందే 'కమ్మని లతాంతమ్ములకు మ్రొనయు మధుప సంతానముల' మధురఝాంకరణములు వినిపించినవి. ఇవి కణ్వదుహితయగు శకుంతలను గనిన భారతసామ్రాట్టు దుష్యంతుని ప్రణయపరిణామవేళ నుద్దీపనవిభావములై యొప్పుచున్నవి.

తదుపరి నే ప్రవేశించినది తిక్కనార్యుని 'రామాయణ వనము'. తొలుదొల్తఁ బ్రభువగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి 'వనపాలిక మత్తమధుపములకుఁదప్పి మధుభరితంబై క్రొత్తావిఁ గ్రమ్మ నరవిరి గుత్తి నొకదానిని వినయ వికుంచిత తనువై యర్పించుచు నొప్పినది. అనతికాలమునకుఁ దీఁగెయుయ్యాలల నెక్కి తూఁగియాడుచుఁ గూడిపాడెడి మత్తాళిబాలికలను గని ఘుంఘోధులకుఁ జూపించుచు నలకులఁ 'గోయుచోట మధుపాళి

మోహితకు ముగ్ధ లుల్కినం గలకల నవ్వుచున్న వారివిహార ప్రియుఁ డగు రామచంద్రుఁడు కన్పించెను. మఱి యొకచోట

"తుమ్మెద పిండు మొండుకొని
త్రొక్కిన రేకుల సందు సందులం
గ్రమ్మ చలత్తరంగశిఖ
రంబులఁ దూలెడి తమ్మి పుప్పొడుల్
క్రొమ్ముగులూడఁ గ్రమ్మ పొది
లోపలనొక్కొకచోటఁ గెంపుచం
దమ్మునఁ జెన్నుచేసె వని
తల్ కమలాకరకేళి సల్పగన్."

ప్రబంధపరమేశ్వరుని యారామవీథిఁ బ్రవేశించి చూడ నట చైత్రారూఢిఁ జిగురుం గెంజెడ లొప్పఁ బుష్పరజముల్ సెల్వార నునుబూది పూఁతగ లేదేఁటులచుట్టుకోలు జపసూత్ర శ్రీలుగాఁ గోకిల ప్రగుణాత్తాధ్యయనంబుతో శాంభవంబగు దీక్షావిధి నొంది యొప్పుచున్నది. మఱియొక దిక్కున వాగర్థ ప్రణయమూర్తులైన యుమామహేశ్వరులు కేళీవిలాసములఁ దేలియాడుచున్నారు. పరమేశ్వరీలీలారవిందమునందలి భ్రమర బాలుఁడు మన్మథమథనుని మానసవీథిని జిరనిద్ర నొందుచున్న చిత్తజాగ్నిని మేల్కొల్పుచున్నాఁడు. ఇది యనంగ విజయము. అమ్మవారి కైంకర్యసమయ మని ముందున కేఁగ నిచ్చగింపక యందుండి యన్యవనములకుఁ బయనమైతిని.

'ఉల్లల దలకాజలకణ పల్లవిత కదంబముకుళ పరిమళ ళహరీ హల్లోహల మదబంభరమల్లధ్వాను తెన్నగ మరుదంకుర

ములు'న న్నాహ్వానించుచున్నవి. 'ఆనాత పరంపరా పరిమళ వ్యాపార లీల నజనాస్వాత మిచ్చోటని చేరఁబోయి' యట నొక్కచో నిల్చి 'ఈరమ్యావృక్షవాటిక లెవ్వరివి చెప్పుమా!' యని ప్రశ్నించుకొంటిని. 'నభోవాహినీసలిలహారిశీతలగంధవాహ పరిఖేలన్మంజరీ గ్రహణేందిందిర తుందిలమ్ము లివి మత్కాంతార సంతానముల్' అనునొక కామినీకలస్వనము వినిపించినది. చకితుఁడ నగుచుండ మఱుక్షణమున నొక చంచల్లతావిగ్రహ, శతపత్రేక్షణ, చంచరీక చికుర, చంద్రాస్య, చక్రస్తని, నత నాభి, నవల నాయెదుట నిల్చినది. జ్ఞప్తి కెలయించుకొని 'ఓహో! నీవు మా యాంధ్ర కవితా పితామహుని యమృత దుహితవు; నమరనర్తకివి, యా వరూథినివి కావా!' యని ప్రశ్నించి యేమో సంభాషింప నూహించు చున్నంతలోనే యటకుఁ 'జెప్పకు మిట్టి తుచ్ఛ సుఖముల్ మీసాలపైఁ దేనియల్' అనుకొనుచుఁ బోవుచున్న తరుణాగ్నిహోత్రి ప్రవరుఁడు స్వాహావధూవల్లభుని యింటికిఁ జేర్పుమని ప్రార్థించుట వినిపించినది. మున్ను వరూథిని ప్రవరునితో నన్న 'వనిత తనంతఁ దా వలచివచ్చినఁ జుల్కనగాదె యేరికిన్' అన్న సాకూతాభిభాషణము వినఁబడియె నేమో!

"తరుణి ననన్యకాంత నతి
దారుణపుష్పశిలీముఖవ్యథా
భరవివశాంగి నంగభవు
బారికి నగ్గముసేసి క్రూరుఁడై

యరిగె మహీసురాధముఁ డ
హంకృతితో నసి రోషభీషణ
స్ఫురణ వహించెనో యన న
భోమణి తాల్చెఁ గషాయదీధితిన్."

కంపించి మఱల నే వరూధినికైనఁ గన్పింపక బయటఁ బడితిని.

అది 'గగనధునీ శీకరముల చెమ్మ' నంది తిమ్మయ్య పారిజాతోద్యానము. ప్రవేశింప నొక షట్పదకుమారుఁ 'డే వియోగశాలినీ హృదయ రేఖగ'నో కన్పట్టుచు నావలె నొక వెట్టియన్వేషణ మొనర్చుచుఁ గన్పించినాఁడు. అతని యవ్యక్తకంఠధ్వనియం 'దామె సొగసు రేకుల విప్పి యమృత నటనఁ గానుపింపఁబోదు. నా కుగాములు లేవు; నా కుషస్సులు లేవు' మొదలగు ననేక విరహావిధుర భావములు పొడకట్టు చున్నవి. 'పాపము! ఈ మధువ్రతుని బాధ యేమిటి? వాడి పోయిన ప్రతిసుమ సౌరభమ్ము కొఱకుఁ గను మొఱంగిన ప్రతిహిమకణమ్ము కొఱకు బ్రతుకు బ్రతుకెల్ల నెదియొ యొక బాష్ప గీతిక వలె' నున్నదే!

ఈరీతి భావించుచుండ నట నొక గిరిప్రాంతఁ జక్కఁగఁ దీర్చి దిద్దిన పూఁదేనియ యేటికాలువదరిఁ జెంగల్వ పువ్వొల్లు సించిన సాంద్రోపల వేదిపై నధివసించి యీషత్కషాయసౌర భమై స్వర్గమునుండి తనసత్య కొనతెచ్చి యిచ్చిన పారిజాత కుసుమ సౌరభ మాఘ్రాణించుచు తిమ్మన్న మహాకవి యాసత్యాదేవికి నూతన ప్రహేళికల నేర్పుచున్నాఁడు. వినమ్రము భావముతో వారిదరిఁ జేరి 'మహానుభావా! ఈబంభరకుమారుని

బాధ యే' మని మున్ను నేఁ జూచినవానిఁ జూపించుచుఁ బృచ్ఛ యొనర్చితిని.

"ఒక భృంగంబు పరాళిసీమదనతం
త్రోన్మాదిఁ బ్రాణేశ్వరిన్
మకరందాసవమత్త మజ్జగృహాసీ
మం బెట్టె తాఁబోయి సం
జకడ న్వచ్చి తదానమున్మకుళ మే
జాడం జొరం రాక యా
మికుఁడోనాఁ దిరుగున్ — గోలంకు రమకు
న్మెలెంత హీనంబొకో!"

యని తిమ్మనవారు సమాధానము చెప్పి తుదకర్థాంతరము నుంచినారు. భ్రమరకుల విచిత్రచేష్టలనుగూర్చి మఱి యొక విశేషాంశమును గూడ వినిపించినారు.

సత్యభామమ్మవారు పారిజాతాపహరణ సందర్భమున స్వర్గమునందలి మందాకిని యందు జలక్రీడ లొనరించుచుండ

"ఎల దేఁటుల్ దమ వాలుఁ గన్గవలపై
నిందీవరభ్రాంతిచే
మెలఁగన్ జేరలఁ గప్పుకో నలవిగా
నిం జీదరం జెంది యి
చ్చలఁ గాంక్షించిరి సర్ని మేషజలజా
స్యల్ మానుషత్వంబు న

య్యాళిభీతి న్ముకుళీకృతాక్షి యగు స
త్యాకాంత నీక్షించుచున్"

'ప్రతివర్ష వసంతోదయ కుతుకాగత సుకవినికర గుంఫిత కావ్యస్మృతిరోమాంచ విశంకిత చతురాంతఃపుర వధూప్రసాధన రసికుఁ' డగు శ్రీరాయలవారు గావ్యోపవనవిహార మొనర్చుచు 'వాణీకుంభవక్షోజ నాట్యాయత్తంబగు భీమతంత్రిపయి బాహాటించు' నాముక్తదమాల్యావాసనలకుఁ దానె చొక్కుచుఁ నున్న వేళ 'నవ్వాజీ' యనుమతితో వారినిఁ గలసికొంటిని.

అప్పుడు వారు విలిబుత్తూరు వీథులలో జరించుచు నొక నాఁడు గన్గొనిన విచిత్రచిత్రమునుగూర్చి తాము చెప్పికొనిన:

"వేవిన మేడపై వలభి
వేణికఁ జంట వహించి విప్పగాఁ
బూవులు గోట మీటుతఱిఁ
బోయెడు తేఁటుల మ్రోఁత కామిశం
కావహమా కృతాభ్యసన
లొటను దంతపు మెట్లవెంబడి
న్జేవడి వీణ మీటుటలు
జిక్కడలించుటలు న్సరింబడన్"

యను కావ్యమును సాభిలాషముగఁ జదివికొనుచు నానందించు చున్నారు. అప్పు డట కొక వేత్రపాణి వచ్చి చిన్నాదేవమ్మ గారి రాక నెఱింగించినాఁడు. నేను వారి యుత్ప్రేక్షకు హృదయ మొగ్గి యనుజ్ఞఁగైకొని ప్రాసాదమునుండి బయల్వెడలితిని.

భ్రమరాన్వేషణమును జీవితాదర్శములలో నొకటిగఁ బెట్టుకొనిన నేనొకనాఁటి బ్రాహ్మీముహూర్తమున నేకాంతముగ నొక రమణీయ మార్గమునఁ బయనించుచుండ నస్నిరువురు పాంథులు వచ్చికలుసుకొనిరి. వారి సంభాషణమున నిరువురును మహాకవు లైనట్లు నాకవగత మైనది.

'సఖ్యము సాప్తపదీన' మని పెద్ద లనినారుగదా! అనతి కాలములో వారికిని నాకును గాఢమైత్రియొదవినది. అందొకరు పింగళివారు; రెండవవ్యక్తి భట్టుమూర్తి. కుశలప్రశ్నాదికము ముగిసినపిమ్మటఁ గైమోడ్చి కుతూహలముతో వారిని 'స్వామీ! తమ కావ్యవనవాటికల మాభ్రమరము లెట్లున్న'వని ప్రశ్నించితిని.

భట్టుమూర్తి కళామఁడు. పోగరపసితనము మెఱయ నేమేమో ప్రవచించి గిరికాదేవి యందచందముల వర్ణించి యిపుడు:

"నానాసూన వితాన వాసనల నా
నందించు సారంగ మే
లా నన్నొల్ల దటంచు గంధఫలి బ
ల్కాకం దపంబంది యో
షానాసాకృతిఁ బూని సర్వసుమన
స్సౌరభ్యసంవాసియై
పూనెం బ్రేక్షణమాలికామధుకరీ
పుంజంబు నిర్వంకలన్"

అని చెప్పినాఁడు. వెంటనే పింగళివా రందుకొని "ఓహో!

బాగున్నది. శ్రీహర్షులవారి పక్ష్మము తపస్సుచేసి దమయంతీ పాదరూప మైనదని యీ గంధఫలి గిరికానాసిక యైనట్లున్న'దని సాభిప్రాయముగఁ బలికినారు.

దృష్టి నాపై నిల్పి పింగళివారు మా కావ్యవనమున మఱియొక వైచిత్రి పొడకట్టినది. 'నిజాన్వయ శత్రువుఁ జంపక ప్రసూనంబుఁ గరంబు గెల్చుట మనంబునఁ బెట్టి మాప్రభావతీ దేవి నాసికాపార్శ్వయుగ్మంబున నిత్యసేవకతఁ బ్రాలెడు నీక్షణ తారకాఖ్య గోలంబక దంపతుల్ పెనువళావళి నెంతయు సంభ్రమంబునన్' అని సెలవిచ్చినారు.

భట్టుమూర్తి, పింగళివారి సెలవు గైకొని నాపై నొక మందస్మితమును బాఱవైచి ప్రక్కదారినఁ బయనించిరి. పిమ్మట సూరనార్యునితోఁ గలసి నే 'నపూర్వలక్షణలక్షితమైన' కళాపూర్ణోదయోద్యానమునకు వెడలితిని. అట మధురలాలస నెచ్చెలి పిండుతో సరససల్లాపములఁ బ్రొద్దుపుచ్చుచుండఁ గని వారి చమత్కృతులఁ జిత్తమునకుఁ బరిపుష్టిఁ జేకూర్చుకొంటిని. వారికి జలక్రీడకు సమయ మైనది. సరసిలోఁ బ్రవేశించినారు. తత్కారణ వీచికా చలితకంజముల న్మధులోల భృంగముల్ వారక సారెకు న్నెగసి వ్రాలుచు నొప్పెఁ దదంబుదేవతల్ నేలుపుతోడ నాఁడు హరిసీలపు టచ్చునగండ్ల గైవడిన్'. అంతటితో నే నటనుండుటకు వీలుగాలేదు.

అది యొక విచిత్ర వనము. అట మన మల్లెలు మొల్లలు, కుంధన ఘరనకములు, క్రముక పున్నాగములు కను

పింప లేను. అతి వినూతనముగ నున్నది. 'నవ ని త్యనవద్యమ్'. ప్రవేశించి పర్యటన మారంభించితిని. మరందలుబ్ధ షట్పదపాళి సేకరించిన యొక మధుకోశముపై నాదృష్టిపడి యట్లె నిరవధికా నందమున నిల్చిపోయినది. నన్నుఁ గని యట దూరముగ ధ్యానోపవిష్టుడై యున్న యొక జిజ్ఞాసువు నిమీలితనేత్రములఁ బొడకట్టెనేమో! 'ఎవరది స్వామీ! తదేకదృష్టితోఁ దా మా మధుకోశము నట్లు పరీక్షించుచున్నా'రని ప్రశ్నించినాఁడు.

"మహాత్మా! నాకు మధుకరములన్న మహాభిమానము. మనసుగొని బహువనములఁ బర్యటించి వాని జీవితవిశేషముల సేకరించుకొనుచున్నాఁడ"నని వినయపూర్వకముగఁ బల్కితిని. అంత నా మహాత్ముఁడు 'నాయనా! రమ్ము. నేనును నీవలెనే బంభరాభిమానమును జేకొని పరమప్రీతితోఁ బుష్పవనములఁ దిరిగి తిరిగి షట్పద జీవిత చరిత్ర నాఁకళించుకొన యత్నించితి' నని యాదరాభిమానములతో నన్నాహ్వానించినాఁడు. భక్తి తాత్పర్యములతో నే నాయనుభవజ్ఞుని వేడుకొని నంత నతఁడు భ్రమర జీవిత చరిత్ర నిట్లు సంగ్రహస్వరూపమున నిరూపించి నాఁడు.

"ప్రతిమధుకోశము నొక భ్రమర మహాసామ్రాజ్యము. ఇవి మాతృస్వామికరాజ్యములు. దీనిని పాలించునది మహా రాజ్ఞి. అన్యభ్రమరము లామె కొల్వున్న వేళల 'జయ! మధు కోశోద్ధర్త్రి! జయ! ఉన్మదమధుగణాహంత్రీ!!, జయ! అళిలోక స్రష్ట్రి!' యని సత్కారై వారము లొనర్చుచుందురు. పురుషజాతి పుష్పంధయములకీ రాజ్యమునఁ బ్రాభవముశూన్యము. సత్యము

నవి సుషుప్త్యావస్థ ననుభవించుచుండును. రాజ్ఞి గర్భవతి యగుట తప్ప వానివలన భ్రమరరాజ్యమునకుఁ గలుగు ప్రయోజన మెద్దియును లేదు. మిగిలినవారందఱుఁ జక్రవర్తిని పరివారము. వారు స్త్రీలుకారు, పురుషులును కారు...

"భ్రమరరాజ్యమును పాలించు రాజ్ఞి మరణించఁ దక్షణమే మధుకోశమునుండి యువరాజ్ఞి యొకతె మాంగళ మధురఝుంకారముతో బయల్వెడలును.

'అసూర్యం పశ్య'యు 'ననాఘ్రాత పుష్పము'నగు నా నూతనరాజ్ఞి యౌవ్వన సౌందర్యములఁ గనినంతనే యింతకు మున్ను నిద్రాళువులైయున్న పోతుటీఁగల ముఖములందపూ ర్వోజ్వల వికాసవిలాసములు గోచరించును. రాజ్ఞి మేఘమండల యాత్ర నారంభింప నవియున్నియుఁ దమలోఁ దాము తుముల యుద్ధము లొనర్చుచు నామెను వెంబడించును. ఈకలహాము లందుఁ జిక్కు కొనుచున్న భ్రమరయువకుల బాహు పరిధి లోనికి వచ్చినట్లే వచ్చి రాజ్ఞి తప్పించుకొని పోవుచుండును. రాజ్ఞి యొనర్చుకొను నీవరపరీక్షయందుఁ దుద కొక భ్రమర యువకుఁడే బ్రతికి బయటఁబడఁగలఁడు.

"అతఁడు రాజ్ఞితోఁ గొంతకాలము మేఘమండలమున విహరించిన పిమ్మట రాణి గర్భమును ధరించును. తుద కంబుద మండలమునుండి రాజ్ఞి పతి మృతశరీరముతోఁ దిరిగి వచ్చును. మఱల నామె ప్రజల యందుబాటులోనికి వచ్చినపుడు వారును బరివారమును బొందు నానందమునకు మేర లేదు.

"ముమ్మరి దామెకు ముకుపుటమ్ములఁ బుష్పాసవ మొసఁగి సేదఁదీర్చెదరు. భర్తకళేబరమును శరీరమునుండి తొలగించి యామెచే మంగళస్నానముఁ జేయింతురు. అటు పిమ్మట రాజ్ఞి వారందఱతోఁ "బునస్సృష్టి నారంభించి మఱియొక మధుకోశరాష్ట్రమును నేఁ బరిపాలింతు" నని ప్రకటించును. మఱు క్షణమునుండి పరివారము నిమేషమైనఁ గాలహరణ మొనర్పక వనములెల్లఁ దిరిగివచ్చి మధూచ్ఛిష్టముతో నొక కోశమును నిర్మింతురు. రాజ్ఞి యందుఁ దన కక్షను జేరి యండముల నిడుచుఁ జంచరీక సృష్టికిఁ బూనుకొని నాల్గు శరత్తులు జీవించి పాలించును."

భ్రమర జీవిత మీరీతిగ నా జిజ్ఞాసువు విన్పింపఁజెవియొగ్గి వింటిని. కాని నాబుద్ధి యీ కథనము నందలి సత్యాసత్యములఁ గూర్చి యోజింపలేదు. నామానసమున ననంతభావ బంభరములు తిరిగియాడ నారంభించినవి.

అవి: 'పూలకడుపునఁ దేనియఁ బోసె నెవఁడో దానిఁ దీయు నేర్పు తుమ్మెదలకు లభించె. ఇందుకుఁ గారణము పుష్పకోమలులకు భ్రమరయువకులపైఁ గల ప్రణయమేనా ? భ్రమరకులప్రణయము లోకమున 'షట్పదప్రణయ'మని పరిహాసపాత్రమగుచున్నది. 'నెమ్మదికి రావె యీ తుమ్మెదకు నోపూవ ! అమ్మకోఁ బోకె నీ నెమ్మనము నోపూవ ! ' యని వనపురంధ్రీమణు లెంతగఁ జెప్పినను బాటింపక :

"ఇది యొక కన్నెపూవు హృద
యేశ ! మధూదయవేళ నేరికిఁ

న్మదము దలిర్పఁగా మనసు
ప్రముచ్చిల నీయఁగ లేదు మున్ను నీ
కొదమతనమ్మునై ననుఁగు
కూరిమిపై నభిమాన ముంచి కో
విదమధులిట్ప్రభూ! యనుభ
వింపుము దీని రసప్రలోభివై"

యని ప్రతికుసుమకన్యయును మందాక్రాంతమధురిమ లాలికింప పాప మామధుకరకుమారు లేమొనర్పఁగలరు. వారికి దక్షిణ నాయకత్వము తప్పదేమో యనిపించును. ఈ రహస్య మెఱుఁగని లోక మాదోషమును షట్పదకుమారులపై మోపినది.

భ్రమరయువకులు పరార్థతత్పరులు.

"హ్రస్వతరమ్మ జీవము ర
హస్స్పృహ దీర్ఘతరమ్మ నైన యీ
నశ్వరమైన జీవితము
నన్ క్షణ మొక్క యుగమ్ము కాఁగ స
ప్తస్వర మాత్రకాయిత భ
వన్మృదుగాన సుధాప్రవాహ స
ర్వస్వము నారగించు ప్రబ
లత్వర నుంటిని నీకునై ప్రియా!"

యని యాక్రోశించు ప్రసవములఁ గాదను టెట్లు పొసఁగును?

ఈ పరార్థత వలననే గదా భ్రమరయువకుఁడు కృష్ణ భగవానుని దూతగ నేఁగియు వల్లవీసంఫుల్లాబ్జనేత్రల వలన

నపూర్వావమానము నొందినది. ఇందులకు సాక్షి మఱియొకరు మఱియొకరు కాదు; మన మహాభక్తకవి పోతనామాత్యుడు!

> "భ్రమరా దుర్జనమిత్ర! ముట్టకుము మా
> పాదాబ్జముల్ నాగర
> ప్రమదాళీకుచకుంకుమాంకితలస
> త్ప్రాణేశదామప్రసూ
> నమరందారుణితాననుండ వగుటన్
> నాథుండు మన్నించుఁ గా
> క మము న్నేఁపుచుఁ బౌరకాంతలశుభా
> గారంబున న్నిత్యమున్"

ఇవి కదా వారన్నమాటలు! పాదములంటి దాత్యమును నెఱపిన నెఱజాణతనము స్నేహార్ద్రిత భ్రమరుని కడఁగాక యే దూతయం దున్నవి?

నలుఁ డేమొనర్చినాఁడు? దమయంతికడకుఁ ద్రిదశేశుల దూతగ నేఁగి 'యెన్ని చెప్పిన నామె యన్నిట కన్ని చెప్పి' కన్నీరు వెట్టునంతకు 'దివిజోపకారసంస్తంభితవిప్రలంబ వేదనాభరుండై' సంభాషించుట మెచ్చుకొనఁ దగినదే! కాని యా విదర్భ రాజపుత్రి 'యుప్రతివిధానంబైన ప్రియావాప్తి విఘాతంబున ...వేడియశ్రుల నిగుడంగ వెక్కి వెక్కి యేడ్వఁ (ధీరోదాత్తుఁడైన తాను) దన్నును, దన వచ్చిన కార్యంబును దన్నుఁబుత్తెంచిన వేల్పులను మఱచి యవస్థావశంబున నుచితానుచిత వివేకంబులు దప్ప భావనా నిరూఢంబులైన ప్రియావికల్పంబులు వికల్పించుచు;

'ఏమిటి కేడ్చెద వానన
తామరసం బెత్తి చూడు తరుణీ నన్నున్
గోమలకటాక్షవీక్షా
దామకముల వీరసేనుతనయుని నలునిన్'

లని బయటఁబడిపోవచ్చునా ? ఎంత విస్పష్టముగఁ బలికినాఁడు. మఱియొక నలుఁ డెవ్వఁడైన నుండ వచ్చు నేమో 'వీరసేను తనయుఁ' డఁట! కేవలము 'గోత్రస్ఖాలిత్యము' తో నూరకొనిన నదియుఁ గొంత మేలై యుండెడిది.

"కాంత యశ్రుబిందుచ్యుతికైతవమునఁ
దివిరి బిందుచ్యుతకకేళిఁ దవిలె దీవు;
సారెసారెకు నాదు సంసారమును
నసారముగఁ జేయుచు మసారతారనయన !"

అని యతఁడు పల్కిన పల్కుల నూహింప నెన్ని విశేషములు ద్యోతకము లగుచున్నవి! 'ఉన్మాదులు సంఘటింపగ సమర్థులై యొదును రాయబారముల్' అని తుద కతఁ డెంత విలపించిన ప్రయోజన మేమున్నది?

దౌత్యమునకే కాదు మైత్రికిని మధుకుమారునిది పెట్టిన పేరు. మిత్రులను దనపారిపార్శ్వకులలోఁ జేర్చుకొని తాను రిక్కల మధ్య వెలుఁగు రేవెలుఁగు వలె సంచరించుట యతని యభిమతము కాదు. అతని హితులు గ్రహములుగాని యుపగ్రహములు కారు. 'భయయోగముననైనఁ' దనతో మైత్రియొనర్చువారిఁ దనంత వారిఁ జేయుట యతనికిఁ బరిపాటి. దీఁని గమ

నించియే కదా విజ్ఞులు 'భ్రమర కీట న్యాయ' మును లోక విఖ్యాత మొనర్చినది.

భ్రమర ముదాత్త ప్రకృతి; ఉన్నతసృష్టి. కాకున్న శంకరపూజ్యపాదులు 'కవుల సందర్భ స్తబక మకరందైక రసిక కర్ణయుగళమును విడువక నవరసాస్వాద తరళ కటాక్ష వ్యాక్షేప భ్రమర కలభములఁ జూచి భవదళికనయన మసూయా సంసర్గ ముచే నించుక యెఱ్ఱవారిన' దని యాసౌందర్యలహరిని వర్ణించునా! "ఓ భగవతీ! దీనుల కనిశ మాశా సుసదృశ శ్రీదాత్రి యును, సమంద వికిరన్మందార స్తబక సుభగమును నగు నీచరణములఁ గరచరణములచే నేను షట్పదము నగుదును గాక!!' యని తా నంబికాపాదమకరందలోలుపభ్రమరముగా నాకాంక్షించునా !

మేఘమండలమున యాన మొనర్చు 'భ్రమరకుల రాజ్ఞి' ని గనినవేళ నెన్నెన్ని మనోజ్ఞ భావము లుత్పన్నములగు చున్నవి? 'శాంకరీ! పల్కు మీ ఝుంకార మేమిటో, మంత్ర మా? గీతమా? మఱి మాయయా? లీలయో, నాట్యమో లేక భ్రామరీ తెల్పు మీ భ్రమర విభ్రమ మేమొ! సాధకుని యాత్మ లో జ్ఞానదీపము వోలెఁ గనుపించి మాయమై కనుపింతువే! తెలియలేమే మేము! ప్రణయమో, ప్రభవమో, లాస్యమో, తాండవమొ మముఁ దేల్చవే తల్లి!'... ఈరీతిఁ బోడము నూహ లనంతములు కదా!

సృష్టి స్వరూపుఁడైన పరమాత్మ పరముగఁ 'బ్రళ యావసానమునఁ బ్రహ్మాండ మవియఁగాఁ బ్రభవించు నాత్మ

భవుఁ డీరితిన్. చీఁకటుల సృష్టించి లోకముల శ్రమించు నాత్మభవుఁ డీరీతిన్' మొదలైన యూహ లెన్నెన్నియో సాధకునకుఁ దోఁచును. భ్రమర శిల్పమున జగత్స్రష్ట యింతటి భావగోపన మొదుల కొనర్చినాఁ డను ప్రశ్న యుదయింప నించుక తర్కింప సమస్త సృష్టియు నరసికుల కైనది కాదని యభివ్యక్తమగును. 'రసోవై సః; నేహ నానాస్తి కించన్'

★

# నిద్రా వైచిత్రి

అది యాముక్తమాల్యద పాఠము. నాకు వెఱ్ఱి నిదుర వచ్చుచున్నది. సర్వావయవములనెడిసంకెలలనుండి జారుచు నే నెటకుఁబోవుచున్నాఁడనో నాకె యెఱుక లేకుండెను. శ్రీకృష్ణ యాచార్యులవారు పాఠము నాపి కుదురైన గొంతుకతో 'నిద్రా దేవత నిన్నుఁ బూనెఁ గదరా నిర్భాగ్యదామోదరా!' అను పద్యపాదమును ఘనజటవైచి చదువుచుండ మిత్రుఁడు నన్నుఁ దట్టి మేల్కొల్పినాఁడు. మఱియొక సహాధ్యాయి నేఁ దెప్పరిలి స్వస్థితికి వచ్చునంతలో నాచార్యులవారిని "ఆర్యా! నిద్రకును నొకదేవత యున్నదా!" యని వినయముతోఁ బ్రశ్నించినాఁడు. ఆదొడ్డపండితుఁడు "ఔను. జ్యేష్ఠాదేవి; అలక్ష్మి...జగదేక మాతకు జ్యేష్ఠభగిని" యని సమాధానము చెప్పినారు. నిదుర మబ్బులు నన్నుఁ బూర్తిగ విడిపోయినవి.

సహపాఠి మఱల నాచార్యులవారిని జ్యేష్ఠాదేవి రూపాది కమునుగూర్చి ప్రశ్నింప వారు 'అలక్ష్మీం త్వాం కురూపాసి కుత్సిత స్థానవాసినీ...అలక్ష్మీం కృష్ణవర్ణాం, ద్విభుజాం కృష్ణ వస్త్రపరిధానాం, లోహాభరణ భూషితాం శర్కరా చందన చర్చితాం, గృహసమ్మార్జనీహస్తాం, గర్దభారూఢాం, కలహ ప్రియాం' అని యేమేమో పఠించుచు నాపైదృష్టి నిల్పుచు మందస్మిత మొనర్చినారు.

"ఏమి దామోదరా! తామీలోకమునకుఁ దిరిగి వచ్చి నట్లేనా?" అను వారి ప్రశ్న కవనత శిరస్కుఁడనుగాక ప్రౌఢముగ బ్రతిస్మిత మొనర్చి 'ఇట దామోదర శబ్దౌచిత్య మేమియో సెలవిం'డని వారిని వేడుకొంటిని. వారొక చిఱునవ్వుతో నా చిలిపితనమును గమనించి 'ఉదరే దామ యస్యేతి దామోదరః' యశోద మృద్భక్షణ మొనర్చిన బాలకృష్ణుని నడుమున బలుపుతోఁగట్టినది కనుక దామోదరుఁడైనాఁడు. మన్నుఁదిసినట్లు నిద్రవోవు మిమ్ము నిద్రాదేవత పాశబద్ధులఁ గావించుటచే మీరును దామోదరులే!" అని సెలవిచ్చినారు. ఆనాఁడు భారతీయులు నిద్రకు నొకదేవతను సృష్టించుకొనినా రని నాకుఁ దెలిసినది.

ప్రాచీనకాలమున బాబిలోనియను జాతివారు నిద్ర పట్టకున్న 'లోహార్' అను నిద్రాదేవతను బూజింతు రనియు, నేఁటి 'ఫిన్నిష్' జాతివారికి 'ఉని' యను నిద్రా దేవత 'ఉంటామో' యను స్వప్నదేవత లుండియున్నారని మఱికొంత కాలమునకుఁ జదివి నేర్చుకొంటిని. నిజము! సమస్తశక్తులును దేవతలు కదా! నిద్రయొక శక్తి! ఒక దేవత!!

నిద్ర సృష్టియం దొక విచిత్రమైన సృష్టి. 'అది దుప్పటి వంటిది. దానిఁ గప్పుకొననవసరము లేని వ్యక్తి యెవఁడు? నిద్ర యన్నాతురున కాహారము, తృష్ణాతురునకు దాహము, శీతోష్ణ బాధితుల కది యుష్ణము, శీతము; మిత్రరహితులకు మిత్రము, నిలయవిహీనులకు నీడము, మనోబాధితులకు మహానీయాంజనము. ఇన్ని సుగుణములు గల్గియు నిది మృత్యువును బోలి

యుండుట యొక్కటియే యిందలిదోష' మని యొక జిజ్ఞాసు వభిప్రాయమిచ్చినాఁడు.

చంపుట తప్ప మృత్యు వొనర్చు సర్వకృత్యములఁ గావించుటకు నిద్ర సమర్థమైనది. మృత్యువుతో నిద్ర కున్న సహజ బాంధవ్యమును గుర్తించిన యొక భావుకుఁడు 'నిద్ర యొక జాతి మృత్యువు; నిరయనము దాని జన్మభూమి; అయ్యు నరకము దీనిని దఱిమి వేసినది; స్వర్గము చేరనీయ లేదు' అని పలికినాఁడు. దీనిని బట్టి నిద్రకు నివాసభూమి 'త్రిశంకు స్వర్గ' మన్నమాట !

నిద్రామృత్యువుల కొక ధర్మసామ్య మున్నది. ఇవి రెండు నావహించి నపు డాత్మకు స్వాతంత్ర్యము లభించును. రెంటి యందును శరీరి విముక్తుఁ డగును. ఈకారణముననే పెద్దలు నిద్రామృత్యువులఁ గూర్చిన నిండు విజ్ఞానము కలవాఁడు పరమ వివేకి యని పలికినారు.

'మన జన్మమే యొక నిద్ర; ఒక విస్మృతి.' జన్మ యను నిద్రలో నాత్మ నిజదేశమును వదలి సుదూరము వచ్చుచున్నాఁ' డని యాంగ్ల తాత్త్విక మహాకవి వర్డ్సువర్తు ప్రవచించినాఁడు. ఇట్లు వచ్చినప్రాణి విజ్ఞానియును గాఁడు; అజ్ఞానియును గాఁడు. సర్వకాలమం దతనికిఁ తన నిజస్వరూపమును గుర్తించుటకుఁ దగు నవకాశము లున్నవి. అన నతనికిఁ ప్రత్యభిజ్ఞావకాశ మున్న దన్నమాట !

'నిద్ర తంద్ర భయము క్రోధ మాలస్యము దీర్ఘసూత్ర

తల వలన లక్ష్మి సంప్రాప్తింప'దని యార్యోక్తి. దీనినిబట్టి దురదృష్ట హేతువులలో నిద్ర యొక టగుచున్నది. అంత మాత్రమున నిద్ర దరిద్రహేతువని నిర్ణయింప వీలుకాదు; పనికిరాదని పరిహరింపఁ బొసఁగదు. నిద్ర ప్రాణాధార మనియు నది లేకున్న నారోగ్య వినాశన మగుననియు నార్యక్షేమేశ్వరుని యభిప్రాయము. "నిద్ర మనోమాలిన్యమును ప్రక్షాళన మొనర్చును; అవయవముల కౌజ్జ్వల్యము సేకూర్చును, శరీరదోషములను రూపుమాపును, ధాతువులను సుస్థితిలో నిల్పును, యోగగమ్యమైన యానందమును ప్రసాదించును" అని యీ విద్వద్వరేణ్యుని సూక్తి.

నిద్రాశబ్దార్థమే యీ యర్థమును నిరూపించుచున్నది. 'నియతు ద్రాన్త్యింద్రియా ణ్యత్రేతి నిద్రా'. ఇంద్రియములు నియతముగ దీనియం దంతరితములై యుండుటచే నిద్ర నిద్ర యైనది. దీని కొక రీతిగఁ బర్యాయపదము లైన స్వప్న సంవేశనములకును నర్థ మిదియే.

శ్రీనాథ మహాకవి- 'కంటికి నిద్రవచ్చునె...జిహ్వకు న్వంటక మింపునే...శాత్రవుఁడొకఁడు తనంతటివాఁడు కల్గినన్' అని స్వర్ణనగౌద్ధత్యమును సహింపఁజాలని వింధ్య పర్వతముచేఁ బలికించినాఁడు. ఈర్ష్య నిద్రాభంగకారణము. అంతియకాదు. 'అలుక మెత్తిన వానికి, నర్థచింతకునకు, నాతురునకుఁ గామగోచరాత్మకునకు వచ్చునే? ఎన్నఁబడి జను లెఱింగిన యిన్నాలుఁగు తెఱఁగులందు నెయ్యది యైన నన్ను మొగుడ నీ దటె నా కిన్నియుఁ గలుగంగ నిద్ర యేటికి వచ్చున్' అని కవిబ్రహ్మ తిక్కనసోమ

యాజి సౌప్తిక వధోద్యోగ పూర్వరంగమున వికలమానసుండై యున్న యశ్వత్థామచేఁ బలికించినాఁడు.

నిద్రాభావమున కివి కొన్ని కారణములు. కోపి పగ సాధించుకోర్కెతో నిద్రఁ జెందఁడు. శత్రు నిరాసక్రియా మార్గాన్వేషణమున మనసు లగ్నమై యుండుట వలనను నిద్ర కలుగక పోవచ్చును. అర్థచింతకుని యాలోచనాతత్పరత నిద్రాశూన్యునిఁ గావించుచున్నది. ఆతురునకుఁ గాముగోచరునకు శరీరస్వాస్థ్యావస్థా భేదాదులవలన నిద్ర రాదు.

నిద్ర కలుగక పోవుటకుఁగల కారణములు స్వాస్థ్య, శారీరక, మానసికము లని త్రివిధములుగ వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు నిర్ణయించినారు. శరీరమునందు 'బ్రోమైన్' అను పదార్థము తక్కువగుటవలన నిద్రకు భంగము కలుగుననియు నది ప్రత్యేకముగ నొక వ్యాధి కాదనియు, నొక వ్యాధికి బాహ్యచిహ్నమనియు జోన్‌డక్ వంటి విజ్ఞుల యభిప్రాయము. 'నిద్ర మన కెందులకుఁ గల్గుట 'లే' దను నాలోచనతో నిద్రాసమయమును బోఁగొట్టుకొని పిమ్మట రేయెల్లయు జాగరణ మొనర్చువారు నేఁటి ప్రపంచమునఁ బెక్కు రున్నా' రని యిటీవల నొకశాస్త్రజ్ఞుఁడు పత్రికాముఖమునఁ బ్రకటించినాఁడు.

దీర్ఘనిద్రఁగలవానిఁ జూచి కుంభకర్ణుఁ డను బిరుదమును బ్రసాదించుట పరిపాటి. కుంభకర్ణుఁడు లంక కంపించు నంతటి కోలాహల మొనర్చినఁ గాని మేల్కొనేఁడువాఁడు కాఁడఁట! పురాణస్త్రీలోకమున నూర్మిళాదేవి నిద్రలో నుత్తమ

శ్రేణి గడించుకొనినది. పౌరాణికవ్యక్తుల మాట దూరముగ నుంచి చారిత్రక కాలమునకు వత్తము. సుప్రసిద్ధుడగు గ్రీకు చరిత్రకారుడు హెరడోటస్ తా నారుమాసములు నిద్ర మేల్కొని యారుమాసములు నిదురించు జాతులఁ జూచినట్లు రచనలలోఁ జెప్పెనినాడు. ఇది సత్యమో! మఱి యసత్యమో!!

కొలఁదికాలము క్రిందట 'అన్నా స్వాన్ పోవెల్' అను అమెరికాదేశస్థురాలు భర్త మరణవార్త వినిన వెను వెంటనే నిద్రావస్థ నొంది ముప్పది యొక్క సంవత్సరములు గడచిన తఱువాత మేల్కొనినట్లు వార్తాపత్రికలఁ బ్రకటితమైనది. ఇది యభూత కల్పన మనుటకు వీలు లేదు. ఇట్టి విచిత్రములు సకృత్తుగనైనఁ గొన్ని ప్రపంచమున జరుగుచునేయున్నవి.

జంతుకోటికి దీర్ఘ నిద్ర యొక విశేష గుణము. వానికది సహజావబోధము. 'ఆకులపాటు' ప్రారంభముకాఁగా నాస్ట్రేలియాలోని ఒపొస్సం, డింగో, యాంటీటరు వంటి జంతువులు, కొన్ని సర్పజాతులు, క్రిమి కీటకములు దీర్ఘ నిద్రకు సిద్ధపడు చుండును. ప్రతిసంవత్సరము నిది తప్పదు. ఎవరో ప్రబోధించిన ట్లాపని కాయా ప్రాణికోటులు పూనుకొనును. ఈదీర్ఘనిద్ర యందొక వైచిత్రి యున్నది. ప్రాణుల యవయవము లన్నియు నొకమారుగ నిద్రావస్థ నొందవు. ఒక క్రమము ననుసరించి యొక్కొక యవయవమే నిద్ర నొందును. కొన్ని యవయవములు నిద్రించుచున్నపుడు మేల్కొనిన యన్యావయవములు మత్తుపదార్థమును జేకూర్చుకొనుచుఁ గొంతకాలము బహుభార

ముతో జీవయాత్ర సాగించుచుఁ గన్పించును. ఈస్థితిలో వాని శరీరోష్ణత యర్ధ మగును.

దీర్ఘ నిద్ర నొందుచున్న దివాంధమును నీట ముంచినను, జూచును జావమోదినను మేల్కాన దఁట! 'మొంబా' జాతి సర్పము జాగ్రదవస్థలో నతి భయంకర మైనది. 'లాన్సుకోలమ్' అను శాస్త్రజ్ఞుఁ డది దీర్ఘనిద్రయం దున్నప్పుడు మేల్కాల్ప "నన్ను నిద్రింప"నిమ్మని బ్రతిమాలు కొని నట్లుగఁ బ్రవర్తించిన దఁట! ఎలుఁగుబంట్లు కొన్ని ప్రదేశములం దిట్టి దీర్ఘ నిద్రావస్థ లోనే ప్రసవించి మేల్కానిన పిమ్మట రెండుమూఁడు నెలల వయస్సుగల బిడ్డలతో నాడుకొనును. ఈజప్టుదేశమునందలి నత్తలైదారేండ్లు నిదురించు చుండు నఁట! అందముగ నున్న యొక నత్తగుల్లను దెచ్చి బ్రిటిష్ వస్తు ప్రదర్శనా లయమునఁ బ్రదర్శింప నయిదు సంవత్సరములు గడచిన పిమ్మట నందలి నత్తి మేల్కాని నడువసాగి యధికారుల నాశ్చర్య చకి తుల నొనర్చిన ట్లామ్యూజియము చరిత్ర వలనఁ దెలియు చున్నది.

ఈరీతిగఁ గ్రిమి కీటకములు జంతువులు నిద్రవోవుటకుఁ గారణ మాయాకాలముల వాని కాహారము లై యుండు క్రిమి కీటకములు నిద్రించుటయే. శీతకాలపు బాధను దొలఁగించుకొను టకుఁ దనసంతానమగు వీనికిఁ దల్లియగు ప్రకృతి దీర్ఘనిద్రను బ్రసాదించినది. ఆకాశ వీథుల నెగసి యుష్ణమును బడయఁగల పక్షులు, తేనియను సేకరించుకొని రెక్క లాడించుచుఁ బట్టునకు వెచ్చదనముగల్పింపఁగల తేనెటీఁగలు నిట్టి దీర్ఘ నిద్ర నొందవు.

మానవ జీవితచరిత్రయందు నిద్రకు సంబంధించిన విచిత్రాంశములు కొన్ని కన్పించుచున్నవి. జగజ్జేత అలెగ్జాండరు పర్షియా చక్రవర్తి డెరయస్ మీఁదఁ బ్రచండయుద్ధమును బ్రకటించునాఁడు సుదీర్ఘ మగు నిద్ర నొందినాఁ డఁట! ఒకానొక యత్యవసరమైన రాచకార్యమునకై యతనిని మేల్కొల్ప సేనానాయకుఁడగు 'పర్మీనియస్' ఎంతయో యత్నించి విఫలమైనట్లు గ్రీసుదేశచరిత్రలవలన వ్యక్తమగుచున్నది.

ఆత్మహత్యఁ జేసుకొన నిశ్చయించుకొనిననాఁడు కేటో చక్రవర్తికి దీర్ఘ నిద్ర పట్టినదఁట!

సెక్టస్ పాపేను జయింప వలసిన సమయము. సముద్ర యుద్ధ మతి తీవ్రతరముగ సాగుచున్నది. తాను నాయకత్వము వహింపవలయును. లేకున్న సమస్తమును దారుమారై తీవ్రతర ప్రమాదము సంభవించును. అట్టిస్థితిలో 'అగస్టస్ సీజరు' మృత్యువుతోఁ దుల్యమైన నిద్ర నొందినాఁడు. ధైర్యమొనర్చి తానే సర్వసేనాధిపత్యమును స్వీకరించి శత్రువుల హతమార్చి విజయముతోఁదిరిగి వచ్చిన మహాసేనాని 'ఎగ్రిపా' బహుకాలము విజయవార్తను దెల్పుటకై యీ సీజరు మేల్కొను నంతవఱకు వేఁచియుండవలసివచ్చినది.

దీర్ఘ నిద్రయం దుండియే కొంద ఱితరులు జాగ్రదవస్థలోఁజేయఁగల కార్యకలాపములను నిర్వర్తింపఁ గలరు. జేన్ రైడర్—అను పదునైదేండ్ల కన్యక నిద్రావస్థలో నెన్నియో గ్రంథములఁ జదివినది, ఆమెకు జాగ్రదవస్థయందును నందలి

విశేషము లన్నియు జ్ఞప్తియుండుట విశేషము. ఆమె నిదురింప నారంభింప నదే పనిగ నిద్రించునఁట! ఆమెను బరిశీలింప బాంధవులు మసాచ్యుసెట్సులోని ఓబ్రైన్ వైద్య శాస్త్రజ్ఞున కొప్పఁ జెప్పిరి. అతఁడు బహువిధ పరిశోధనల జరపి 'యితమిత్థ మని నిర్ణయింప లేకున్నాను. నామతి చెడుచున్న'దని నివేదించినాఁడు. అమెరికా దేశమునందలి యొక సుప్రసిద్ధరచయిత నిద్రాసమయముననే నిజరచనలఁ 'టైపు' జేసెడివాఁడు. జాగ్రదవస్థ నొందిన పిమ్మట నవి తన రచనలేనా యను ననుమాన మతనికిఁ గలుగుచుండెడి దఁట! 'ఇట్టి దీర్ఘ నిద్రావస్థలందుఁ దాను బూర్వము భావించిన రూపకము లందలి పాత్రలు కన్పించి సంభాషణమును సాగింపఁ దన రచనలు సాగుచున్న వని చెప్పు కవి యున్నాఁడని స్వాన్స విశ్వవిద్యాలయ తత్వశాస్త్రోపాధ్యాయుఁడు 'హీత్' ఒక విశిష్టోపన్యాసమునఁ బేర్కొనినాఁడు. నిదురించుచుఁ గొన్ని గృహకృత్యములొనర్చుట ప్రపంచమునందన్ని దేశములందును సర్వసామాన్యమైన నిద్రావైచిత్ర్యము.

నిద్రాసమయ పరిమితిని గూర్చి లోకమున భిన్నాభిప్రాయము లున్నవి. నెపోలియను చక్రవర్తి 'పురుషుల కారు గంటలు, స్త్రీల కేడుగంటలు, బుద్ధిహీనుల కెనిమిదిగంటలు నిద్ర చాలు'నని పల్కినటులఁ దెలియు చున్నది. కాని యా చక్రవర్తి వాటర్లూ యుద్ధానంతరము హెలీనా ద్వీపమున దినమునకుఁ దొమ్మిది గంటలు దీర్ఘనిద్ర ననుభవించి నట్లు జీవితచరిత్ర చెప్పుచున్నది. బిస్మార్కు, హంబోల్టు, చర్చిలుల వంటి ప్రసిద్ధ

రాజకీయ వేత్తలు నాల్గు గంటలకంటె నిద్రపోనివారు కన్పించు చున్నారు 'నలుబది యెనిమిది గంటలు తీక్ష్ణమైన కృషియొన ర్చిన పిమ్మట నెనిమిదింటల నిద్రచాలు' నని శాస్త్రజ్ఞుఁడు ఎడిసన్ మహాశయుఁ డభిప్రాయపడినాఁడు.

'ప్రాణికోటికి నిద్ర యత్యవసరము కా'దని నిరూపింపఁ గల ననెడు స్థిరనిశ్చయముతో హార్వర్డు పరిశోధనాలయమునఁ బ్రవేశించిన యొక యువకుఁడు రెండు వందల ముప్పదియొక్క గంట మేల్కొన్న తరువాత నిఁక దానిని గొనసాగింప లేక బాధ పడి యట్టె విరమించినాఁడు, మిగిలిన జీవితమున నతఁ డున్మత్తుఁ డైనాఁడు.

నిద్రాకాలనిర్ణయము దేశకాలవయోనుకూలము లన్ని నిశ్చయింప వచ్చును. పసిపిల్లలకుఁ బదియు నారు గంటల నిద్ర యత్యవసరము. మహాకవి కాళిదాసు 'పద్మినీజాతిస్త్రీ జాము కాలము కంటె మించి నిద్రింప' దని పలికియున్నాఁడు. అల్ప కాలనిద్ర నారోగ్య శాస్త్రవేత్త లంగీకరింపరు. నిద్రాసమయ యము నెనిమిదిగంటలనుండి యారుగంట లకుఁ దగ్గించు కొను టచే 'కలోరిక్' శక్తిని బాలికపాళ్ళు విస్తారముగ నుపయోగింప వలసియుండునని వారినిర్ణయము. నిద్ర నీరీతిఁ దగ్గించు కొనుట వలనఁ జర్మవ్యాధులు, శరీరదౌర్బల్యము, మనోమాంద్యము, కలుగునని వా రందురు.

పరిశోధింపఁ దగిన యంశములలో నిద్ర నతి ప్రముఖ మైన దానినిగ శాస్త్రజ్ఞులు పరిగణించినారు. వారు కడుశ్రద్ధతోఁ

బరిశోధనలు సాగించుచున్నారు. నిద్రను గూర్చిన యేయొక యంశమునైన 'నిది నిర్ణయ'మని చెప్ప వీలుకల్గక పోవుటచేఁ జమత్కారగర్భితముగ నొక శాస్త్రజ్ఞుఁడు "నిద్రనుగూర్చిన మాపరిశోధనల సారాంశము రాత్రి శయనించుట యుదయము మేల్కొనుట" యని యభిప్రాయ మిచ్చినాఁడు.

నెబ్రస్కా విశ్వవిద్యాలయమునందలి వైద్యకళాశాలలో జహార్ అను నాచార్యుఁడు నిద్రనుగూర్చి దీర్ఘ పరిశోధన లొనర్చి కొన్ని విశేషాంశములఁ బ్రకటించియున్నాఁడు. ఆధునికప్రపంచమున నిద్ర పట్టనివారు విశేషముగ నున్నారు. వారు రెండు తెగలవారు. శాంతియుతమైన నిద్ర కావలయునని కోరుకొనుచు నిద్రాసమయమును దప్పించుకొని పిమ్మట బాధ పడువారు మొదటి తెగవారు. వ్యాధిగ్రస్తులు రెండవ తెగవారు. వయసు మరలినవారికి నిద్రపట్టకపోవుటకుఁ గారణము చిన్నతనమున వారిని దలిదండ్రులు బలవంతముగ నిద్రపుచ్చుటయే యని యొక యభిప్రాయము. నిద్రకొఱకను నుద్దేశముతో మనస్సునుగాని, శరీరమునుగాని శిక్షింపయత్నించుట మంచిదికాదు.

"జంతువులు త్వరితముగ మృతినొందుటకుఁ గ్రమమైన నిద్రలేకుండుటయే గారణము. కళాశాల విద్యార్థులు ముప్పది యెనిమిది మారులు, మధ్యమ వయస్సుగలవా రేబదియూఁడు మాఱులు నిద్రలోఁ గదిలెదరు."— ఇవి జహార్ అను శాస్త్రజ్ఞుని పరిశోధనమువలనఁ దేలిన కొన్ని యంశములు.

'శయ్యమీఁదఁ జేరి సుప్తతముగ సుఖనిద్ర నొందుట కంటె నదృష్టవంతులకు వేఱొక శుభలక్షణము లే'దని యొక తాత్త్వికుఁ డనినాఁడు. అలసిపోయిన యవయవములు కష్టపడుట కిచ్చగింప నపుడు క్రమముగ విశ్రాంతినొందు యత్న మారంభించును. తొలుదొల్త ఘ్రాణశక్తి, తరువాత రసన, పిమ్మట క్రమముగ స్పర్శజ్ఞానము, శబ్దగ్రహణశక్తి తప్పినపిమ్మట మనస్సు వ్యవహరించుట మానివైచును. జోషువా గోసెట్ అను విజ్ఞాని 'నిద్రారంభదశలో నిత్య జీవితము నందలి కొన్ని విశేషాంశములు జ్ఞప్తికివచ్చుట, పిమ్మటఁగొన్ని మధురములైన కోర్కెలు జనించుట, యటుతరువాత సుఖాభిలాషలు కలుగుట, భ్రమలు కొన్ని పుట్టి తదుపరి నిదురమంపు, స్వప్నావస్థ యేర్పడు'నని నిరూపించినాఁడు.

అందఱకును నిద్ర కలుగు కాలము సమము కాదఁట! కళాశాల విద్యార్థుల కిరువది యెనిమిది నిమిషములు, నడివయసున నున్నవారి కిరువదియైదు నిమిషముల కాలము కావలయు నఁట! స్త్రీలకుఁ బదునైదు నిమిషముల కాలము చాలు నఁట!

నిద్రలోఁ గదలి నంత మాత్రమునఁ గలఁత నిదుర కాఁజాలదు. పసిబిడ్డవలె నిద్ర వోవుట పరమ ప్రయోజనకారి. 'ముద్దువలె నిద్రించినవాఁ డెద్దు వలెఁ బని యొనర్చు' నను సామెత యున్నది.

ఏకాదశినాఁడు సంపూర్ణ జాగరము వ్రతవిధానములందను శాసింపఁ బడినది. దశమి యేకభుక్తము; ద్వాదశి పూర్ణ

భోజనము. 'దివానిద్ర యోగ భంజక' మని యోగ కుండల్యుపనిషత్తు పలుకు చున్నది. పూర్వరాత్రినిద్ర సౌందర్యసంవర్ధక మని పాశ్చాత్యులలో నొక ప్రథ యున్నది.

పూర్వము టర్కీ-దేశములోని అంకారా విశ్వవిద్యాలయ విద్యార్థిలోకము పగటి నిద్దురను గూర్చి కొన్ని పరిశోధనలు సాగించినది. వారి పరిశోధనల ఫలితాంశములు రాత్రి నిద్ర మానవునకుఁ జనకిరా దనియు, దీర్ఘ నిద్ర నిష్ప్రయోజనకర మైనదనియును ప్రతి వ్యక్తియును బగ లొకమాఱు మూఁడు గంటలు మఱల నొకమాఱు రెండు గంటలు నిద్రించుట కలవాటు పడిన మిగిలిన కాల మంతయు శ్రమయనుకొనకుండఁ బనిఁ జేయవచ్చు నని వారు సిద్ధాంతీకరించినారు. వారి పరిశోధనలవలన రాత్రి పదియును రెండుగంటలు నిదురించు వారి మించి పైరీతిగ నిదురింప నలవాటు పడినవారు పనిచేయవచ్చు ననియు, వారలకే విశేషవిశ్రాంతి చేకూరునట్లును వెల్లడియైనది. పరీక్షాఫలితములందును బగటి నిద్ర నొందువారే ప్రథమగణ్యులైనారఁట! వీరి పరిశోధనలయందలి సత్యాసత్యము లెట్లున్నను వీరి మార్గము వైద్యశాస్త్రమునకు సామాన్యప్రకృతికి విరుద్ధమగుటచే నీ విద్యార్థులకు 'ఉలూక'ము లను నామము కొంత కాలము ప్రపంచమున విశేషప్రాచుర్యము వహించినది.

"నిద్ర సుఖ మెఱుఁగదు, ఆఁకలి రుచి నెఱుఁగదు." ఈసామెత యాంధ్రభూమి నతి ప్రసిద్ధ మైనది. అయినను సుఖనిద్రకును సుందరమగు శయ్యకును సన్నిహితమగు సంబంధమున్నది. శయ్యా ప్రాముఖ్యమును గుర్తించిన నెపోలియను

చక్రవర్తి 'జగత్తునందలి సమస్త సింహాసనము లిచ్చినఁ బ్రతిగ నా శయ్యను విడువలే' నని పలికినాఁడు. మానవుఁడు శయ్యయందు జన్మించుచున్నాఁడు; శయ్యయందుఁ బెరుగుచున్నాఁడు; శయ్యయందు మరణించుచున్నాఁడు. దేశకాల పాత్రముల ననుసరించి శయ్యావిభేదము లెట్లు మార్పునొందినను శయ్య తప్పదు. అర్జున గౌరవానురాగములఁ జూఱఁగొనిన భీష్ములవారి కుత్క్రాంతివేళ నుజ్వలమగు నంపశయ్య పర్యంకమైనది. మఱియొక మహారాజునకుఁ బట్టుజశయ్య శయనీయమై యొప్పియుండుచు. జగత్కారణుఁడు వటపత్రశాయి; శేషతల్పశాయి. ప్రాచీన భారతీయ చక్రవర్తులలో సౌవర్ణ పట్టుజ కీట జాండజశయ్యల నిర్మించుకొని యనుభవించినటులఁ దెలియుచున్నది. శయనసంవేశనము ప్రాచీన శృంగార చతుష్షష్టిలో నొకటైనట్లు 'నాగరకవృత్తము' వలన నభివ్యక్తమగుచున్నది. మాగధ, వైతాళిక, సౌఖసాయనికాది భృత్యుల వలనఁ గల పరమ ప్రయోజనము సర్వశాస్త్రాభిజ్ఞు లెఱిఁగి యుండుటచే రాజ ప్రాసాదములందు వారి యావశ్యకతను నిరూపించి యున్నారు.

నిద్రకును గొన్ని నియమము లున్నవి. 'భుక్త్వా శతపదం గచ్ఛేత్' 'వామపార్శ్వేన సంవిశేత్' అని సుశ్రుతము. దక్షిణపుఁ దలాపి యొకధర్మము. నిద్రారంభ వేళ నది మృత్యుతుల్యమగుటచే అగస్త్య కపిలాస్తికాది పుణ్యపురుష స్మరణము, ప్రహ్లాద నారద పరాశర పుండరీకాది చిరంజీవుల పరిగణనము, లావశ్యకములని యార్యుల నమ్మకము. ఆంజనేయ దండక

మును బఠించుచుండఁగాని నిదురింప నిచ్చగింపని ప్రాచీన మర్యా దను బాటించు నాంధ్రులు నేఁటికినిగన్పించుచున్నారు. పాశ్చాత్యదేశములందు నిట్టి యాచారము లేకపోలేదు. థామస్ బ్రౌన్ "భగవత్ప్రార్థనము లేక నే నెన్నఁడును నిదురింప" నని పలికినాఁడు. వామనస్తుతిపరత్వమున నిదుర లేఁచుట యేనాఁటి యాచారమో యేమో!. 'ఇంతింతై వటుఁ డింతయై మఱియుఁ దా నింతై' తుదకుఁ ద్రిజగముల నిండిన త్రివిక్రముఁడు వామనుఁడు. ఆయనను స్తుతించుటవలన నారీతి వృద్ధినొందు కోరిక యీ స్తోత్రపాఠకులందును ద్యోతకమగుచున్నది.

పొడగరితనమునకు నిద్రకును సన్నిహితసంబంధ మున్నదని శాస్త్రజ్ఞు లంగీకరించినారు. ఆర్థరు రేనాల్డు అను నొక పరిశోధకాగ్రేసరుఁడు "నూరుదినములు నిద్రపోకుండునట్లుగ నిల్పుటచే విద్యార్థు లరయంగుళము తగ్గి పోవుట తటస్థించిన" దని చెప్పినాఁడు. సీల్ జహాన్ అను శాస్త్రజ్ఞుఁడు "నిద్రాసమయమున మస్తిష్కము తగ్గుటయును, శరీరము వృద్ధినొందుటయు జరుగు" నని తన పరిశోధనా ఫలితమును వెల్లడించినాఁడు.

కళాకారులను నిద్రాసౌందర్య మాకర్షించినది. సాహిత్యోపాసకులు తమ కావ్యముల "స్వప్న సుందరులఁ" జిత్రించినారు. అవంతి సుందరియం దగ్రగణ్య. విఖ్యాతరచయితల యమూల్యకల్పనా విన్యాసములకు నిద్రావస్థ యుపోద్బలక మైనది. పురాణ కవులకుఁ గృతిపతులైన దేవతామూర్తులు నిద్రాసమయములందుఁ గన్పించి కృతినర్థించినారు. ఇందుల కాంధ్ర సాహిత్యప్రపంచమున హరిహరనాథుఁ డొక్కఁడె

బ్రహ్మ తిక్కన సోమయాజికి దర్శనభాగ్య మొసఁగుట ప్రబల తార్కాణము. 'జోల-లాలి' ఇత్యాది నిద్రాసాహిత్యము ప్రతి దేశమున నొకసాహిత్యశాఖయై విలసిల్లుటఁ గన నిద్రకు నిత్య జీవితమున నెట్టి ప్రాముఖ్య మున్నదియు వెల్లడియగుచున్నది. ఈ ప్రాముఖ్యమును గుర్తించియే యొక మహా వర్డ్సువర్త్ మహాకవి నిద్రాదేవికటాక్షము తొలఁగినపు డొక కావ్య మిట్లు చెప్పినాఁడు.

"ఒకదాని వెనుక నొకటి ప్రశాంతముగ గమించు నవిగణమును, ఝుంకార మొనర్చు తుమ్మెదలను, గ్రిందికిఁ దుముకువాహినులను మందమందవాయువులను, సముద్రమును, మృదులమగు సస్య క్షేత్రములను, నీరపటములను, స్వచ్ఛ మగు నాకాశము నొకదాని వెనుక నొకదానిఁ గ్రమముగ నూహించితిని. అయినను నిద్రావిహీనుఁడనై నిలువవలసి వచ్చి నది. నాపుష్పోద్యానవన తరువులపై నిల్చి కూయు పులుఁగుల కలధ్వనులు కోకిలా కరుణార్ద్రగీతములను వినవలసివచ్చినది. ఈ రీతిగ నిన్నటి దినమును మఱియు రెండు దినములు గడచినవి. కాని నేను నీపై నేమార్గమున నైన విజయము నొందఁజాలక పోయినాఁడను. దేవీ! ఈరాత్రియు నన్నిట్లె వాడిపోనీయ కుము. నీవు లేని యుదయకాల సౌభాగ్య మేమున్నది! దినము నకును దినమునకును మధ్య దివ్యమగు నొయంతరమా! నూతన భావములకు నానందకరమగు నారోగ్యమునకుఁ దల్లివగు నో ప్రియమాతా!! రమ్ము.

వైతాళికుల సాహిత్య మంతయు నొకచోఁ జేర్చిన

యందుఁ గొన్ని విశేషము లుండకపోవు. భారతగాయకలోకము ప్రాభాతిక రమణీయ రాగఫణితుల, నందు ముఖ్యముగ దేశాక్షి భూపాల మలయమారుతాది రాగముల, సప్తదైవతముల సినాఁడును మేల్కొల్పుట యాచారముగనే యున్నది.

ప్రపంచ శిల్పులు యోగనిద్రా ముద్రితులైన మూర్తుల శిల్పించినారు. 'ధ్యానీబుద్ధ' 'ప్రజ్ఞాపారమిత' ప్రతిమా శిల్పము లిందు జగద్విఖ్యాత కృతులు. పాశ్చాత్య ప్రపంచమున లీచ్‌ఫీల్డు కెథిడ్రిలులోని నిద్రాదంపతుల శిల్పఫలకము నిద్రాశిల్పమునకు నిస్తులమైన నిదర్శనము.

నిద్ర తాత్త్వికులదృష్టి నాకర్షించినది. భారతీయద్రష్టలు దీనిని స్వప్నయోని, స్వప్నజన్మభూమిగ దర్శించినారు. నిద్రాసమయమున ప్రత్యగాత్మ బుద్ధ్యంతః కరణతో నుండునఁట! 'ఓజననీ! నిద్రా! నీవు మా యొద్దనుండి తొలఁగిపొమ్ము. అశ్వినీదేవతలు సన్నతి జాగరూకతోఁ బరిశీలించుచున్నారు. వారి కంటఁ బడక నీవెట్లు రాఁగలిగితివి?' మొదలగు నర్థములుగల సూక్తము లథర్వ వేదమున నకాలమునందు విచ్చేసిన నిద్రాదేవి నుద్దేశించి కన్పించుచున్నవి. ఆశ్రుతి యందే నిద్ర దేవపత్నుల గర్భాండ మనియును, గలలు దేవతలనియును చెప్పఁ బడి యున్నది.

నిద్రాతత్త్వమును గూర్చి ప్రవచింపవలసిన దని గార్గ్య సౌరాయణి మహర్షి పిప్పలాదు నీభరతభువియం దెన్నిసహస్ర వర్షములకుఁ బూర్వమో యి ట్లర్థించినాఁడు.

"భగవంతుఁడా! పురుషుని యందు నిద్రవోవు నవి యెయ్యవి? మేల్కొనున వెయ్యవి? ఇందు స్వాప్నావస్థనుబొందు దేవత (ఇంద్రియము) యెవ్వఁడు? నిద్రాసుఖ మెవ్వరిది? దేనిపై నియ్యవి సంప్రతిష్ఠితములైయున్నవి."

ఈ ప్రశ్నపరంపరకుఁ బిప్పలాద మహర్షి యొసఁగిన సమాధానమునందు భారతీయ నిద్రావిజ్ఞానము నిరూపితమై యున్నది.

"సంధ్యాసమయ సూర్యునతని కిరణము లేరీతి యతని తేజోమండలమును జేరుకొను చున్నవో యటులనే సర్వేంద్రియములును నిద్రా సమయమున మనస్సుతో నేకీభవించు చున్నవి. అందువలన నింద్రియ వ్యాపార ముండదు. ఈకారణముననే పురుషుఁడు నిద్రించుచున్నాఁడని చెప్పెదరు. ఆమనస్సు తేజసాభిభూతమైనపుడు సుఖానుభూతి నొందును."

"యయేష సుప్తేషు జాగ్రత కామమ్ కామమ్ పురుషో నిర్మిమాణః దదేవ శుక్రమ్ తద్బ్రహ్మ." ఈకఠోపనిషద్వాక్యము వలన 'నిద్రితుని యందు మేల్కొనునది బ్రహ్మ'యని భారతీయ తాత్వికుల నిశ్చయ మైనట్లు వ్యక్తమగుచున్నది.

సృష్టికి నిద్ర యత్యవసరము. జగత్కారణుఁడగు విష్ణువు నిద్రాముద్రితుఁడై శరదారంభమున మేల్కొని పునస్సృష్టి నారంభించును. ఆమహామహుని జాగ్రదవస్థారంభ వేళా సౌందర్యముఁ గనిన మహాకవి యాంధ్ర నిద్రాసాహిత్యమున నిరుపమాన రత్నమగు నీపద్యములో దాని నిట్లు వర్ణించినాఁడు.

"అభినవోన్మేషచిహ్నంబైన తొలుచూపు
కౌస్తుభాలోకరేఖలకు నలఁగ,
సాంగభంగంబైన యావులింతకు వేల్పు
లంగుళీస్ఫోటంబు నాచరింప
సాఖశాయనికులై సంవర్తభృగ్వాది
మునులు హస్తాంభోజములు మొగుడ్ప
ధృతచేతనంబులై దివ్యాయుధంబులు
జయ జయ ధ్వనులతో సంస్తుతింపఁ
గలువరేకుల వోని పెంజిలువరేని
యరఁటికుబుసంబు పొరలు మై నంటియుండ
నిదుర మేల్కాంచి కూర్చుండు నుదధి నడుమ
విష్ణుఁ డఖిలేశ్వరుఁడు శరద్వేళయందు"

నిదురమేల్కాను వేళ సీరాజన మెత్తుట భారతదేశమున రాజప్రాసాదముల యందలి ప్రాచీనాచారము. తా ననుభవించిన యీయాచారము స్మృతికి వచ్చిన శ్రీరాయల కిట్టి దర్శనము కల్గినది.

"సాంధ్యరాగలహరి సామి రంజితములై
తిరిగి మింట నిదురఁ దెలసి నల్లె
యిందిరాధిపతికి నెత్తు కర్పూర నీ
రాజనంబు లన శరద్ఘనములు"

★

# స్తోత్రపాఠము

స్తోత్రపాఠము నొక విజ్ఞాని వన్యమృగముతోఁ బోల్చి నాఁడు. నిత్య పరిచయము కలిగినపు డెంతటి క్రూరసత్త్వమైనను దాని క్రౌర్యమును గోల్పోయి కనుపించును. సహజ క్రౌర్యముగల జంతువుల నలవాటు చేసికొనుట యందును నేర్పు గోచరించును. మహర్షుల యాశ్రమ వీథులందు సహజ శత్రుత్వముగల వనసత్త్వములు పరస్పర సఖ్యముతో సంచరించుట కా మహనీయుల యనంత ప్రతిభావిశేషమే కారణము. మహాకవు లెపుడు ఋష్యాశ్రమముల దర్శించినను "గండూయనము సేయు కరటి శుండాదండ పుష్కరమ్మున సింహ పోతకమ్ము" ఇత్యాది మనోజ్ఞ ప్రకృతి చిత్రణములు వారికిఁ బొడకట్టుట లీకారణముననే.

స్తోత్రపాఠము శ్రోతకుఁ బ్రప్రథమమున నెట్టి మహా భయంకర మృగముగ గోచరించినను గాలక్రమమున దానితోఁ బరిచయము వృద్ధియగు కొలఁదిని నొకవిధమగు ప్రేమాభిమానములు వెల్లివిరియుట తటస్థించును. అవి యభూత కల్పనలుగఁ గాక సుసత్యస్వరూపములై నిరూపితము లగుచుండును.

స్తుతి పాఠముల విన నలవడిన శ్రవస్సులు సత్యములైన నప్రియ వాక్యముల వినలేవు. ఇట్టియెడ సత్యవ్రతులకు స్థానము లేకపోవుటయే కాక యట్టి సత్యము లసత్యములనియు

నిరూపితము లగును. అందువలననే "అప్రియస్యచ పథ్యస్య శ్రోతా వక్తాచ దుర్లభా" అను నార్యోక్తి జన్మించినది. సత్యము! 'పదుగు రాడు మాట పాటియై ధరఁ జెల్లు నొక్క డాడుమాట యెక్క దెందు.'

'ఎప్పటి కెయ్యది ప్రస్తుత మప్పటి కా మాటలాడి యన్యుల మనముల్ నొప్పింపక తా నొవ్వక తప్పించుకఁ దిరుగు వాఁడు ధన్యు' డని యొక సుమతి సెలవిచ్చినాఁడు. లోకమున జనసామాన్యము సర్వసాధారణముగ నీ నీతిమార్గముసే యను సరించు చున్నది. ఆకారణము వలననే లోకము విశేషముగ స్తుతిపాఠమునకుఁ జెవి యొగ్గుట సంభవించుచున్నది.

అయిన నొక యంశము సుసత్యము. స్తోత్రపాఠ మొనర్పఁ బూనికొనిన ప్రతి వ్యక్తికిని దీని తత్వము తెలియు ననుకొనుట భ్రమ. స్తోత్రపాఠ మొక కళ! అసామాన్యమైన కళ!! ఉక్తివిశేషోద్భూత మగు కళ!!!

కళకు వస్తువుకంటె విన్యాసవైభవము ప్రధానము. ఇం దందె వేసిన చేతులు కావలయు నన్న వారికిఁ బ్రతిభా వ్యుత్పన్న తలు రెండును గుణములై యొప్పవలయును. అందుచే స్తోత్ర పాఠకునకైనఁ బ్రతిభయు వ్యుత్పన్నతయు నత్యావశ్యకములైన గుణము లని చెప్పుట యనవసరము.

కళాకారుఁడు నిజసామర్థ్యమును వ్యక్తీకరించుటకుఁ బ్రతి వస్తువును స్వీకరింపఁడు. తను స్తుతింపఁ దలఁచిన వ్యక్తి యుత్తమ లక్షణములం దభిమానముఁ గొనిన వస్తువును గ్రహించి తనన్మాల

మున నిజదర్శనములకు ప్రతిబింబమును చూపించును. స్తోత్రపాఠకుఁడు నిటులనే తా స్తుతింపఁ దలఁచినవ్యక్తియందలి సమస్త గుణములగ్రహింపఁడు. అతనిలోపములపై బుద్ధిని ప్రసరింపనీయఁడు.

ఉత్తమ స్తోత్రపాఠకుఁడు మానవ స్వభావానుభావమున ఘటికుఁడు. మానవ హృదయ సాగరములఁ ప్రవేశించి యతఁడందు దాఁగియున్న పులిముత్తియములఁ బైకిఁగొనిరాఁగల చతురుఁడు. ఎంతటి సహనశీలముగల వ్యక్తియైనను దన లోపముల విన నిచ్ఛగింపఁ డని యతఁ డెఱుఁగును. ఎట్టి యధమునకైనను నెట్టి నిర్భాగ్యదామోదరునకైనను 'నీ వింద్రుఁడవు, చంద్రుఁడ' వని పొగడించుకొన వలయునను కోర్కె జనించిన పురాణవ్యాధివలెఁ బట్టి బాధించుచుండునని యతఁ డెఱుఁగును. తగిన సమయమున షోడశోపచారము లొనర్చి యా వ్యాధి నాహ్వానించి భక్తి శ్రద్ధలతోఁ బ్రజ్ఞావంతుఁ డైన స్తుతిపాఠకుఁడు తగిన చికిత్స యొనర్చిగాని మఱి యూఱకొనఁడు.

స్తోత్రపాఠక కళాతత్త్వ మెఱిఁగిన కళోపాసి నెవరిని ప్రశ్నించిన "నాత్మస్తుతిని వినుటకంటె మానవునకు మించిన తృప్తి మఱియొకటి లే" దని సిద్ధాంతీకరించి పలుకును.

ప్రయోజనరహితమైన దానిని ప్రపంచ మెన్నఁడు నాదరింపదు. స్తుతిపాఠము బహుయుగములనుండి లోకగౌరవమును బొందుచున్నది. అందుచే దీనివలన నొకకొంతగఁ బ్రయోజనమున్నట్లభివ్యక్తమగుచున్నది. ఇతర ప్రయోజనముల మాట యెట్లున్నను స్తుతిపాఠమును బడసిన వారి కీర్తి లోకమున

వ్యాపించుచున్నది. స్తుతియందించుకశక్తియున్న చిరస్థాయియు నగుచున్నది. సత్యమును నిట్టి కీర్తి లభింపవలయు నన్న స్తోత్రిపాత్ర మక్షరరూపమును బొందవలయును.

కీర్తికాము లందఱును సప్తసంతానముల మూలమున వారి కీర్తిని లోకమున సుప్రతిష్ఠిత మొనర్చుకొనఁ జూతురు. సప్తసంతానము లందును సాహిత్యము ప్రశస్తమైనది. శాశ్వతమైనది. జంగమ రూపమున సాహిత్యము కృతిభర్త కీర్తిని బహుముఖముల వ్యాపింపఁ జేయుటయేకాక సురుచిర సుస్థితిని జేకూర్చును. ఈకారణము వలననే కీర్తికాములకు సాహిత్యకు లాత్మబంధువు లగుచుందురు. సాహిత్యను లందు వ్యాకరణజ్ఞుని బితరుని వలెను, తార్కికుని భ్రాతవలెను, వేదజ్ఞుని చండాలుని వలెను జూచుచుఁ గవిత యలంకరణజ్ఞుఁడగుటచేఁ గవిని వరించినది. కవికి వాఙ్మయకళా వైదగ్ధ్యము వెన్నతోఁ బెట్టిన విద్య.

పూర్వ రాజన్యులలోఁ గొందరీరహస్యము నెఱింగిన వారగుటచే నుచితజ్ఞులై విశేషముగఁ గవి సంగ్రహణ మొనర్చిరి. ఎంతటి శ్రమకైన నోర్చి కవుల సంగ్రహించుటకు మూలకారణము స్తోత్రిపాత్రాభిమానమే యని మామతము. కవులు వారి పోషకునికిఁ బుష్టిగల కీర్తి శరీరమును గల్పించి యుగయుగముల ఖ్యాతిఁ గల్గించినారు.

సమర్థతగల చక్రవర్తుల కిట్టి యపూర్వ ప్రాభవమును జేకూర్చుట సహజమును సమంజసము నైయున్నది. అయ్యుఁ గొందఱు కవులు తాము 'సత్యగథములకుఁ గట్టిన యశ్వము'

లను శ్రుతి ప్రమాణముల మఱచి తమ పోషకులకుఁ గేవల కీర్తికాయ నిర్మాతలై వారి తుచ్ఛ శృంగారాభిమానమునకుఁ దోహదకారులగుచు తమ యనంత వాగ్వైచిత్ర్యములతో లోకమును మభ్యపెట్టుచు వచ్చినారు. దీనిని గమనించి యుత్తమ దృష్టి లోకానొక కాలమున 'కావ్యాలాంపాశ్చ వర్జయే' త్తని యనుశాసింపవలసివచ్చినది.

ఉత్తమశ్రేణికిఁ జెందిన కొందఱు మహాకవులు తాము స్తోత్రపాఠ మొనర్చుట కంగీకరింపక మడిదున్నకొని బ్రతుకఁ దలఁచిరి; చారుచరిత్ర, ధర్మచరిత్ర లేని రాజశబ్దవాచ్యులపై నేహ్యాభావమును బ్రకటించిరి. అట్టి వారిలోఁ బ్రముఖుఁడగు నొక కవీంద్రుఁ డొకసందర్భమున రాజదర్శన మొనర్చి తిరస్కృతుఁడై నపుడు 'బండిగురివింద పూసల పేరులతోఁ దృప్తి నొందు కిరాతకాంతలకు స్వర్ణకారునితోఁ బనిలేనట్లు సాధుచరిత్రలేని రాజులకుఁ గవులతోఁబనియేమున్న'దని ప్రాగల్భ్యము మెఱయఁ బలికివచ్చినాఁడు.

కొందఱు ముష్టికవులు 'ముష్టికి నష్టి' లేదని నమ్మి యపాత్రుల కడకైన నేఁగి యాసుకవితఁజెప్పి యింతయో యంతయో పుచ్చుకొనకపోలేదు. కవి ప్రాశస్త్యమును గుర్తింపలేని వారు వీరిని వందిమాగధ వైతాళికాది గణమునఁ బరిగణించుట పరిపాటి యైనది. ఇట్టి భట్టుకవులలో నుద్దండులును గొందఱున్నారు. అల్పదేశ పాలకుఁడైనను దానొక త్రిలోకాధిపతి నను భావముతోఁ బ్రియఁగూడి రాజ్యమేలు నొక యేకాక్షి ప్రభువును దర్శించి శుష్కప్రియముల శూన్యహస్తము లని గ్రహిం

చు వాఁ డగుటచే 'అన్నాతిఁ గూడ హరుఁడవు, అన్నాతింగూడ కున్న నసురగురుం డౌఁ, దన్నా! తిరుమలరాయా!, కన్నొకటి లేదుగాని కంతుఁడ వయ్యా!' యని యొకఁడు స్తోత్రపాఠమును విసిరినాఁడు. అంతటితో నారాజు తబ్బిబ్బై బహుళపారితోషిక మును దుశ్శాలువల నిచ్చి పంపించినాఁడు.

స్తోత్రపాఠకుఁడు కొన్ని వేళలందు స్తుతించెడివారి యుత్కృర్షను నిరూపించుటకుఁ దన్నల్పునిగఁ జిత్రించుకొనును. చౌడప్ప వంటి వాచాప్రాగల్భ్యముగల భట్టుకవి తంజావూరు రఘునాథ రాయలవారి యొద్ద 'నేరుతు నని మాటాడఁగ, వారిజభవునంత వాని వశమా తంజా, వూరి రఘునాథరాయలుగా, రెఱుఁగఁగఁ గుందవరపుకవిచౌడప్పా!' యని తన్నుద్దేశించి చెప్పుకొనినాఁడు.

'అంతవాఁడి నైన నేనే నిన్నుస్తుతించుచున్నాను నీవెంత వాఁడవో చూచుకొ'మ్మన్నట్లు కొన్ని సందర్భముల స్తోత్రపాఠ కులు తమ యాధిక్యమును వర్ణించుటయు సహజము. ఇట్టివారు స్తోత్రపాఠకకులపతులు.

'ఉదయం బస్తనగంబు సేతువు హిమవ్యూహంబునుం జుట్టిరా విదితంబైన మహి న్మహాంధ్ర కవితా విద్యాబలప్రౌఢి నీ కెవ్వ రేరీ?' యను సామాన్య స్తోత్రపాఠకులు తమ్ముఁగూర్చి చెప్పికొనుట పరిపాటి. ఒక సామాన్యమైన సామంతుని పట్టు కొని మహాకవి తిక్కనవలె 'ఎవ్వాని వాకిట నిభమద పంకంబు రాజభూషణ రజోరాజి నడఁగు... నెవ్వాని గుణలత లేడు వారాసుల కడపటి కొండపైఁ గలయఁ బ్రాకు' – ఇత్యాదిగ

స్తోత్రపాఠ పరంపరలఁ గురిపించుట యిది లోకసహజము. ఈ యసత్యస్తుతులు ప్రాఁతకాలపునాఁటి వని పరిహసింప వీలు లేదు; ఈశతాబ్ది యందును వినపించుచున్నవి.

అట్టి స్థితిలో గీర్తికాములైన పూర్వ రాజన్యులు కొంద రప్రశస్తము లయ్యు నగ్నములైన యసత్యములు కాని యిట్టి స్తుతులను మురిసి యేసంక్రాంతిపుణ్యకాలముననో పెద్దల పుణ్య మునకని పేరుపెట్టి 'సర్వబాధా పరిహారముగ' దేవమాతృకలు పండు కేదారఖండముల స్తుతి పాఠకులకు దాన మిచ్చిరని యీనాఁడు మనము బాధపడుట యెందులకు ?

స్తుతి పాఠకులు పరస్తుతి పరాయణులు కాని పరదూష కులుకాదు. అయినను పరవంచకులు. వీరివలన వినువారు చెడి పోవుట నిస్సంశయము. వీరు లోకమున స్తుతిగీతా ప్రియత్వ మును బెంపొందింతురు. వీరి స్తోత్రములకుఁ దగినవార మను భావము నిగూఢముగనో, యీషత్స్పష్టముగనో వినువారి యందుఁ బొడకట్టును. లేకున్న వీరిస్తుతుల వినుట యెట్లు? ఇది యహంకృతి యైనను నాత్మవిశ్వాసమైనను దీనికి మూలకార కులు స్తుతిపాఠకులు. వ్యక్తిద్రోహులైన వీరు రాజద్రోహులు! రాష్ట్రద్రోహులు! జాతిద్రోహులు! ప్రపంచ ద్రోహులు! విశ్వ ద్రోహులు!!! 'అంగవ్రాతములోఁ జికిత్సకుఁడు దుష్టాంగంబు ఖండించి శేషాంగ శ్రేణికి రక్ష సేయుక్రియ' సంఘమునం దొకరైరె వేరుపురుఁగులగు వీరిని పట్టి శిక్ష చెప్పించుట 'సంఘ స్థితి'.

'స్తోత్రపాఠము చేయువారి, నది విని నిజముగ భ్రమించు వారి నిరువురఁ జెడగొట్టు శక్తి దానియందున్న' దని యొక తాత్త్విక మహాశయుని సుసత్య ప్రవచనము. వస్తుతః స్తుతిపరాయణత్వము లేకున్న నది రిరంసను గల్పించి పోషించును. ఆత్మ విశ్వాస మణుమాత్రమైన లేక నణగారిపోవు వారి కది మహాంజనమై వర్ధిల్లుటయును సత్యమగుటచేఁ బండితాగ్రగణ్యుఁడు జాన్సను 'పొగడ్త పొందుటయును నొకరీతి శ్రేయస్కర' మని ప్రవచించినాఁడు. 'లోక మీరీతిగ నన్నుఁ గూర్చి భావించుచున్నది కాఁబోలు. నే నీప్రథకుఁ దగిన శక్తిసామర్థ్యముల సంపాదించెదను గాక' యని నిశ్చయించుకొని కొందఱు తమలో నిద్రించుచున్న శక్తిని మేల్కొల్పుటకు శతవిధ యత్నము లొనర్ప స్తోత్రపాఠము సాయపడవచ్చు నన్నమాట !

ఆత్మబంధువుల మధ్య స్తుతిపాఠములు వినిపించిన లోకము సహింపదు. అం దెంతటి సత్య మున్నను బ్రయోజనము లేదు. ఇట్టి స్తుతులకు మూలకారణముల వెదకుట దాని లక్షణము. కుమారుఁడు తండ్రి నే ప్రతిభా విశేషమునకో హృదయ పూర్వకముగ నమ్మి స్తుతించిన స్వార్జితమైన సంపదను దండ్రి యన్యాక్రాంత మొనర్చునేమో యను భీతి యిందులకుఁ గారణ మని లోకము శంకించును. పితరులే పుత్త్రునిఁ బొగడిన నివి మేనకోడలిని వివాహమాడఁజేయ బన్నుచున్న వాగురు లని యది మది నిశ్చయించును.

అల్లుఁడు మామలమధ్య పరస్పరోత్కర్ష కనుపించిన గొడుకులతోఁబాటు పాలుపంచఁ డను భయమునో, కుమార్తె

కురూపియగుట నల్లుఁడు పరిత్యజించునను భయమునో కల్పించి 'ఓడిపస్ కాంప్లెక్సు'ను దలఁ దన్నఁగల యొక 'శ్వశ్రూ-జామాతా-కాంప్లెక్సు'ను సృష్టించుటకు వెనుదీయని మానసిక శాస్త్రవేత్తలు మానవలోకమున నుండకపోరు.

భార్యాభర్తల మధ్య స్తుతిపాఠ మంతకంటె నతి ప్రమాదకరమైనది. 'అన్యోన్యము ప్రేమించుకొనినవారు పొగడుకొనరు. సామాన్యస్త్రీ భర్తను పొగడ వలసిన యగత్యము లేదనునవి యన్య దేశీయ జిజ్ఞాసువులు చెప్పిన సూక్తివిశేషములు. ఇట్టి యభిప్రాయముల నాధారముగఁ గొని మిథ్యాభిమాన ప్రకటన మనియో, శీలసంబంధ మగు భీతియనియో సిద్ధాంతీకరింప వచ్చును.

సామితేయులు కొందఱు కొన్ని సందర్భముల సభావేదికలఁ నన్యోన్య గుణకీర్తన మొనర్చుకొనినచో వారిని యజ్ఞాహ్వానితులైన దేవతలవలె నింద్రుఁ డగ్ని, నగ్ని వరుణుని, వరుణుడు ధర్మని, ధర్ముఁడు వాయువును హవిర్భాగములఁగై కొనఁ స్తుతిపాఠము లొనర్చుకొనుచుఁ బరస్పర మాహ్వానించుకొను రీతిగఁ బ్రవర్తించు నొక స్తుతి పాఠక గణముగఁ బరిగణింపని వ్యక్తులు సమాజములు లోకమున నరుదు కావు. అట్టి యవసరముల స్తుతి తప్పదు; జన మనుకొనుటయుఁ దప్పదు.

కొంద ఱాత్మబంధువుల కంటెను, కొందఱు సామితేయుల కంటెను, ప్రేయసీ ప్రియులలో స్తోత్రపాఠములు విశేషముగ వినిపించును. 'తా వలచినది రంభ; తా మునిఁగినది గంగ.' కవి, ఉన్మత్తుఁడు, ప్రియుఁడు నేకకోటిలోని వారని మహా

కవి షేక్స్పియరు పలుకనే పలికినాఁడు. ఇట్టి స్థితిలో వారి స్తోత్రపాఠము లెట్లుండునో యూహించుట కష్టముకాదు. ప్రియాప్రియుల మధ్య నడచు స్తోత్రపాఠములకు మధ్యఁ 'బ్రణయంపు మేలిముసుఁ' గొకటి కన్పించును. ప్రేమికుఁడు ప్రియను గూర్చి 'నీవు గంధర్వలోక మధుర సుషీమాసుధాగాన మంజురేఖ'వనినను, బ్రియురాలు ప్రియునిగూర్చి నీవు కంతుఁడవో, జయంతుఁడ వో' యనినను, ప్రియ పాదచిహ్నము లున్న స్థలముల మఱియొకరు ప్రయాగ క్షేత్రములుగ విధురభక్తి భావమున భావించినను వీని నుత్తమ కవితోక్తులక్రింద మన్నించి వారి యనురాగమును ధర్మేతర మైనను నార్ద్రహృదయముతో లోకము పరిగణించు చున్నది.

అర్థమునకును స్తుతికి నవినాభావసంబంధము. '...అతండు మహాకులీనుఁ డాతండు కళావిదుం డతఁడు ధన్యుఁ డతండు మనోజ్ఞమూర్తి యెవ్వండు భవత్కృపాకలన వైభవలక్ష్మికిఁ బాత్రుఁ డిందిరా!' యని కవి చెప్పనే చెప్పినాఁడు. ఇట్టి ధనవంతునిపై స్తోత్రపాఠపుష్పవృష్టి గురియుటలో సందేహ మేమున్నది? ఇతర విద్యావిశేషములు లేని కేవలధనికుఁడు సుతికిమించి స్తుతించెడు స్తోత్రపాఠకునిఁ జేరరానీయఁడు. ఇందుకుఁ గారణము స్తోత్రపాఠముపై నభిమానము లేక కాదు; 'అతి సర్వత్ర వర్జయే' త్తను నార్యోక్తిపై నభిమానమును కాదు. మఱియొక 'కొంటె కోణంగి' స్తోత్రపాఠకుఁడై వచ్చి యిచ్చిన దానితోఁ దృప్తినొందక తన 'బ్రతుకు బండారము'ను బయటపెట్టు నను భయ మిందుకు మూలమని విబుధుల యభ్యూహము. ధనికుల

కడకు స్తోత్రపాఠకులై వెడలు వారి రహస్యమును మున్నె గుర్తించి తగినరీతి వర్తించి రసవంతముగఁ దప్పించుకొని వత్తురు.

'గడచిన ప్రపంచ మహాయుద్ధమునఁ బ్రథమ నష్టము సత్య' మని మహాత్ముఁడు ప్రవచించినాఁడు. అయిన నేమి ? ప్రపంచ మేకడ మాఱినది. ఎవరి ప్రచారము వారిది. ప్రచారము లేకున్న బలప్రాభవము లుండవు; బ్రతుకుట కష్టము. అసత్యమున కింతటి ప్రాపకమున్న యీదినములలో మహాత్ముని వంటి కారణజన్ములు మఱల నవతరించి స్తుతిపాఠము జాతి విద్రోహము, దేశ విద్రోహ మని ప్రకటించి యందులకై ప్రచార మొనర్చి యెన్ని వ్యక్తి సత్యాగ్రహములు సాగించినను నీ నాణెమునకుఁ గల చలామణినిఁ జెఱిపివేయలేరు. ఇది మహత్తర సత్యము. భూత వర్తమానముల దీని చెల్లుబాటు కన్పించుచున్నది. భవిష్యత్తున నొకవేళ రూపాంతరమును బొందినఁ బొందవచ్చును. కాని నశించు ననుకొనుట భ్రమ. దీనిని కేవలము శాసన యుగ చిహ్నముగఁ బరిగణించి భావికాలమున మన ప్రజాగణతంత్ర రాష్ట్రమున సమూలముగ నిది పరిభ్రష్టమగు ననుకొనుచున్నవారు భ్రమప్రమాదమునకు లోనైనారని ఘంటాపథముగఁ బలుకవచ్చును.

లోకమున గొందఱకు స్తోత్రపాఠ మనిన గిట్ట దని విను చుందుము. కుశాగ్రబుద్ధితో నాలోచింప నది గగనకుసుమమని యవగతమగుచున్నది. అట్టివారి జీవిత 'వ్యాసఘట్టము' లెఱిఁగి ముగ్గున కెట్లు దింపవలయునో సిద్ధహస్తులైన 'కారంధమ స్తోత్రి

పాఠకు' లెఱుఁగుదురు. స్తుతిపాత్ర మనిన నాక్షిప్తము లేదని ప్రక టించు వ్యక్తి భంగ్యంతరముగ నద్దాని నభిలషించుచున్నాఁ డన్నమాట! అతగాని దర్శన మొనర్చి జగజెట్టి స్తోత్రపాత్రకుఁ 'డడియఁడై' ద్రావిడప్రాణాయామముగ 'మహాప్రభో! నభో గాయ లందఱకువలెఁ దమకు స్తోత్రపాత్ర మనిన సుతరమును గిట్టను. దానికిని మీకును ధ్రువములరెంటి కున్నంతదూరము. తాము కేవలము 'స్తోత్రపాత్ర వరూధినీప్రవరు'! లని నాతిదీర్ఘ బిరుదమును ప్రసాదించి పని నెగ్గించుకొని మఱి బయటఁబడ గలఁడు. అనిన స్తుతిపాత్ర మనిన నేనగింపును బ్రకటించువారికి నేఁటి విధానము సంతృప్తినొసఁగుట లేదన్నమాట! వా రాకాం క్షించునది నవ్యత. అది పొడకట్టిన మఱుక్షణముననే వారు 'త్రిశరణములఁ' జెప్పి తీఱెదరు.

మూర్ఖుఁడు స్వగృహపూజ్యుఁడు కనుక తన్నుఁ దానె పొగడుకొనును. వివేకి సహచరుల స్తుతించును. అంతటి వారికి మిత్రుఁడ నైన నే నెంతటివాఁడనో గ్రహింపుఁ డనుట కింతటి కంటె 'శృంగగ్రాహిక' యింకేమి కావలయును? ఒకప్పుడు వేత్తలును 'స్థూలారుంధతీన్యాయము'నఁ దమ్ము గీర్తించుకొని వ్యంగ్యగర్భితముగ నాకు మిత్రులు వా రని సహచరుల నితరు లకుఁ బరిచయ మొనర్చి వారి పనులు చక్కబెట్టుటయుఁ గలదు.

'ఇరువురు స్తోత్రపాత్రకు లొకచోఁ జేరిన వాక్పిశాచములు విందొనర్చుకొను' నని యొక తాత్వికుఁ డనినాఁడు. నిజము. ఇరువురి జిహ్వాలు వాక్కులకు పాతరాయణములు. తే నెబూసిన

కత్తులు. ఇట్టి రసనలు బాహ్యప్రపంచముపై జైత్రయాత్రలు వెడలుట నిత్యమును మన కనుభూత మగుచున్న యంశము.

స్తోత్రపాఠముల నెల్ల నుత్తమోత్తమ మైనది వ్యక్తియభిభాషణము నొనుకొని దనకు శిష్యభావముతో ఋషభములు నిండ వినుటయే. ఈ ధర్మసూక్ష్మమును గ్రహించిన స్తోత్రపాఠకుఁడు 'స్తుతిప్రియు - శ్రోత్రియోవ్యాధి' గ్రస్తమైన యెట్టి నివాతశిలాకంథ హృదయ క్షేత్రములోనైనఁ బ్రవేశించి విజయమును గరతలామలకము గావించుకొనఁగలఁడు.

వీరు మాటల పెట్టుబడియైన లేక విశేష లాభముల గ్రహించు 'విచిత్రధనికవాడు'లు. వీరు పొందు లాభముల 'కంచనాలు' వేసి యెంతటి చారదక్షమైన ప్రభుత్వమును దగిన 'దండుగు' బుచ్చుకొన నేరదు.

'స్తోత్రపాఠ మొక వ్యసనము; అత్యనారోగ్య కరమైన వ్యసనము. మద్యములవలెఁ గొన్ని యౌషధసంబంధములైన ప్రయోజనము లున్న వని కొందఱు వాదించినను నిశిత హృదయ మంగీకరింపని వ్యసనము. మద్యపానమువలెఁ బ్రభుత్వములు నిషేధింపలేని వ్యసనము.

బాల్య యౌవ్వన కౌమారములలో నున్న యెవరైనను స్తోత్రపాఠవ్యసనామోమయకలుషశృంఖలములనుండి విడివడలేకున్నారు. బ్రహ్మచర్య గార్హస్థ్య వానప్రస్థ సన్యాసాశ్రమవాసులలో తురీయులైన దీనిఁ బరిత్యజింప లేకున్నారు. నేఁడు పాలమోర్ వంటి ప్రసిద్ధ ఖగోళ శాస్త్రపరిశోధనాలయము నందలి

రెండువందల యంగుళముల వెడల్పు గల 'భూతదర్పణము' లున్న యంత్రముల వలనైన యందుకొని దర్శింప రాని నక్షత్రములఁ దురీయయంత్ర, రామయంత్రములఁ గనుఁగొన నేర్చిన మహర్షులైన దీనిపై మనసుగొనినారు. బ్రహ్మజిజ్ఞాసువుల నైన నిది పట్టి బాధించినది.

ఇంతకు నిట్టి లోపము దేవతలలోనే యున్నది. స్తోత్రిపాత్రప్రియత్వములేని దేవత ముక్కోటి దైవతములం దొక్కరైనఁ గన్పింపరు. త్రయీవేదముల విధ్యుక్తముగ నాహ్వానించినను సామమంత్రములు శ్రుతిపుటములఁ బడునంతకు దేవతలు యజ్ఞభాగములనైన గ్రహింపఁ బయల్వెడలరఁట! ఇట్టి దేవతల స్తుతించుట కాదిద్రష్టలు పలికిన ప్రవాహములు చాలక స్తోత్రహిత బుద్ధులైన కవు లెన్నెన్ని స్తుతులు గల్పించినదియు స్తోత్రిరత్నాకరములఁ బరిశీలించిన సువ్యక్తము కాఁగలదు. అయ్యు వీనిఁ గని బ్రహ్మ మేకము కాదనుకొనుట యద్వైతు లంగీకరింపనిది. 'ఏక మే వాద్వితీయమ్ బ్రహ్మ'. స్తోత్రిపాత్ర మొక లీల! ఒక చిదంబర రహస్యము !!

★

# శత్రువులు - శత్రుత్వము

శత్రువులా ! – అయిన నేమి ? ఇంత భయ మేల ? శత్రువు లనినను, శత్రుత్వ మనినను నింత భయపడ నగత్య మేమున్నది ? సత్వచిత్తముతో నాలోచించిన శాత్రవు లన నంతగ భయ మొందఁ బనిలేదని నా నిశ్చయము.

'శత్రువుల వలన నెన్ని ప్రయోజనము లున్నవి ! పాశ్చాత్యవిజ్ఞానమునకు మూలపీఠముగు ప్లాటార్క్ మహాశ యుఁడు శత్రువులఁ గూర్చియు శత్రుత్వమును గూర్చియు మేధా సుసంపన్నత నభివ్యక్త మొనర్పఁగల యొక సుందర జిజ్ఞాసను బ్రక టించినాఁడు. దానిని పఠింపుము. నీ విభ్రాంతి సమస్తమును నశించు ' నని యొక యనుభవజ్ఞుఁడు సందర్భవశమున నాతోఁ బలికినాఁడు. నాఁటినుండి నాలో 'శాత్రవమథనము' జరిగినది.

లోకమునఁ బ్రతివ్యక్తియు శత్రువనిన జంకుచున్నాఁడు; వలదన్నను మైత్రి నాశించుచున్నాఁడు. ఈమార్గమునే కుటుంబ ములును, సంఘములు, దేశములు ననుసరించుచున్నవి. సర్వ సామాన్యముగ శత్రువులు కావలయునని కోరుకొను వ్యక్తి యును, కుటుంబమును, సంఘమును, దేశమును గన్పించుట లేదు. ఇందుకు భిన్నముగఁ బరిపంథు లేర్పడినఁ జతుర్విధో పాయముల జయించి 'జితశత్రుల' మని 'యజాతశత్రుల' మని

'సర్వలోక మిత్రుల' మని యును ప్రకటించుట ప్రస్ఫుటమగు చున్నది.

"కంటికి నిద్ర వచ్చునె, సుఖంబగునే రతి కేళి, జిహ్వకున్ వంటక మిందునే, యితర వైభవముల్ పదివేలు మానసం బంటునె, మానుషంబు గలయట్టి మనుష్యున కెన్నఁ డేనియున్ గంటకుఁడైన శాత్రవుఁ డొకండు దనంతటివాఁడు గల్గినన్" అని కవిసార్వభౌముఁడు శ్రీనాథుఁడు తపనీయనగ దర్పోద్ధతిని సహింపక మాత్సర్యము వహించిన వింధ్యముచేఁ బల్కించినాఁడు. ఈ కావ్యమునందా మహాకవి యాత్మీయత నిక్షేపితమై యున్నదని యెల్ల రంగీకరించినారు. మేరువు లేక వింధ్యకుఁ గీర్తి యెక్కడిది? దేవరాయల యాస్థానమునఁ గనకాభిషేక సన్మానము నొందుటకుఁ గారణభూతులైన డిండిమ భట్టారకాది కవీంద్రులు లేకున్న శ్రీనాథుని కీర్తి మేఘము లానాఁటి యాంధ్రలోక విమాన వీథుల విహరింప నేలెక్కడిది?

శత్రువునుగూర్చి యంతరంగమునఁ దీవ్రవ్యథాప్రాచుర్యము వహింప నవసరము లేదు. అనుగుణమైన మానసిక ప్రబోధ మొందిన శత్రుత్వ మేనాఁడును హృదయమునఁ బ్రవేశించి యతిఘోరదవానలముగఁ బరిణమించి పరశురామప్రీతి గావింప లేదు. మహాకవి శ్రీనాథుని మాట నమ్మిన కొందఱుండ వచ్చును. సుఖనిద్ర కలుగుట మానినదగుటచేఁ గంటికి నిదుర రాకపోయినను, మద్యపానము నిషేధితమగుట మధుకేళులు తప్పుటచేతను, ప్రమాదము లేదు. అయిన 'ఋణం కృత్వా ఘృతం పిబేత్' నేఁడు కాలలక్షణ మగుట వంటకము

లిందకున్న నెట్లను భయముచే నట్టివారు శత్రువులతో సంధి గావించుకొన వచ్చును.

శత్రువునుగూర్చిన యాలోచనామార్గమే ప్రాచ్యదేశముల విచిత్రగతి నడచినది. వారికి సపత్ను లని భారతీయులు నామకరణ మొనర్చినారు. వారు సవతుల వలె దుఃఖహేతువులఁట! బహుభార్యాత్వమును జట్టమూలమున నిషేధింప బద్ధకంకణమైన భారతదేశమున సపత్నులు సౌఖ్యహేతువు లని వాదించువా రుండరు. వాదించిన నంగీకరించు వారును నుండరు. అయ్యుఁ బ్రపంచమున నేఁడును, సపత్నులు సౌఖ్యహేతువు లని యంగీకరించు లలనాజనముగల జాతులు లేకపోలేదు. 'తిరిపెమున కిద్దరాండ్రా పరమేశా! గంగవిడుపు పార్వతి చాలున్' అని యడిగించుకొనుటకైన నంగీకరించినాఁడు కాని యా యాదిభిక్షువు శిరముపై నెక్కించుకొనిన గంగను దించుట కిష్టపడ లేదు. గంగగౌరుల కీర్తి యన్యోన్యము స ప త్ను లై యుండుటచే విశ్వవిఖ్యాత మైనదనుటలో విప్రతిపత్తి లేదు. అందువలన శత్రువులు సపత్ను లనుమాట యంగీకరింప వచ్చును; కాని వారు దుఃఖహేతువు లని యొప్పుకొనుట వలను పడదు.

ప్రాచీనార్య రాజన్యులు 'శత్రురాయవేశ్యాభుజంగ బిరుదాంకితులు'. ఈ భుజంగమత్వమును బరిపాటిగ సాగవలయునను గోర్కెతో నిరంతమును రణవీథీవిహార మొనర్చినారు. వారిశిరముల ఖండించి బల్లెపుఁగొనల కెత్తి యూరేగించి యుజ్వల కీర్తిధ్వజములుగ వీరుప యోగించినారు; తుదకు వారి కపాల

పాళికలఁ దమ్మపడిగలఁ బొదిగించి తృప్తిఁ జెందినారు. రాజన్యులా శత్రువిజయములఁ దెల్పు కీర్తిస్తంభముల నాటించి శత్రువిచ్ఛేదనా కథల భావియుగ శుభ్రచరిత్రల కెక్కించినారు. వారి యాస్థానకవులలో నగ్రగణ్యులును నాపూర్వరాజన్యులకు 'శత్రుశోణితమున శాత్రవకామినీ చారునయన బాష్పసలిలముల నవసిఁ దడుపఁడేని యారాజు లావును, జీవనంబు వేఱఁ జెప్పనేల ?' యని సెలవిచ్చి పోషకులయందు శత్రుత్వాభిమానమునకు దోహదసేవఁ జేసినారు. శత్రునిరాసక్రియానంతరము వారి కీర్తి వ్యాపింపఁ బెద్దనార్యుఁడు 'అభిరతి కృష్ణరాయఁడు జయాంకముల న్లిఖియించి తాళసన్నిభముగఁ బొట్టునూరి కడ నిల్పిన కంబము సింహభూధరప్రభు తిరునాళ్లకుం దిగు సురప్రకరంబు కళింగమేదినీవిభు నపకీర్తికజ్జలము వేముఱు బెట్టి పఠింతురిచ్చలున్' అని పలికినట్లు మధుర కావ్యములఁ జెప్పి శాశ్వతకీర్తి నాపాదించినారు. అట్టి కృత్యములే జరుగకున్న మహత్తర సామ్రాజ్యము లేర్పడియెడివి కావు. ఆటవిక జీవితమున నున్న యొకనాఁటి సంఘము నేఁటి నాగరకరూపమున రూపొందెడిది కాదు. సామ్రాజ్యముల స్థాపించినది శత్రుత్వము. సామ్రాజ్యములు భంగ్యంతరముగ సంఘవిస్తృతికి, సాంస్కృతిక పరివ్యాప్తికిఁ దోడుపడినవి.

'శక్తివిహీనుఁడై నీ శత్రువు తాత్కాలికముగ లొంగినను నమ్మవలదు. కుటిలమైన బాణాసనము వంగిన కొలఁదిని బలీయము కదా !' యని జెబున్నిసా కవయిత్రి యనినది. ఇట్టి శత్రువుల వలనఁ బ్రయోజన మేమైనఁ గలదా యని ప్రశ్నింప

నానసిరే సమాధానము. నిద్రాళువులమై యున్న మనలో నిద్రించు శక్తిని ప్రబోధించువాఁ డిట్టి శత్రువే! ఇట్టి వైతాళి కుని మఱచు టెట్లు?

'నీ శత్రువులతోఁ దిరిగెడి మిత్రునకు దూరముగ నుండు' మని సాదీకవి యుద్బోధించినాఁడు. శత్రురహస్యముల గుఱించి మనకుఁ దెలియఁ జెప్పుటకు వారితోఁ జెలిమిఁ జేయు సఖునిగూర్చి భయ మొంద నవసరము లేదు. అట్టివానిని మానసికముగఁ దూరముగ నుంచుట మర్యాద కాదు; అయిన దూరముగ నుంచుచున్నట్లు నటించుట యవసరము. అందువలన నతనిని మనము తమమూలమున నొక విరోధిగ భావించుచున్నా మని భ్రమపడి వా రాత్మమైత్రిన్ఁ బ్రకటింపవచ్చును. వారు మనసు విప్పి చెప్పిన మాటల నతఁడు మన చెవి వేయవచ్చును. ఒకవేళ శత్రువులతో వర్తించు సఖుఁ డిట్టివాఁడు కాకున్న నతనిని మిత్రుఁ డని వ్యవహరించుటయే యనుచితము.

అల్పుఁ డైన శత్రువు నెల్లవేళల నవజ్ఞఁ జేసి యూరకొన వచ్చును. వియ్యమునకుఁ గయ్యమునకు సాటి కావలయు నని పెద్ద లనినారు. అందుచే సాటిశత్రువును గూర్చి విశేషముగ నాలోచింప వలయును. ఇట్టి శత్రువే భంగ్యంతరముగ మనకు మిత్రుఁడు! మిత్రులకంటె ననేకరీతుల సత్యమగు మిత్రుఁడు!! అట్టివానికిఁ బ్రాణభయము సంభవించిన నాప్త బంధువునకుఁ బోలె సాయపడుట రాజనీతి. ఇట్టి తోడ్పా టతని కొఱకై కాదు; మన కొఱకు!

ఈధర్మసూక్ష్మమును గమనించినవాఁడు 'మెత్తని పులి' ధర్మరాజు, అజాతశత్రువు. ఘోషయాత్రాసందర్భము 'నారలుకట్టి కూర లశనంబుగ నుగ్రవనంబులో విపద్భారము నొంది వందురిన (వారల) నుజ్వలరాజ్య వైభవోదారులరై కనుంగొను ముదంబున' కర్ణసచివుని మంతనమునకు లొంగి దుర్యోధనుఁడు పాండవులఁ బరాభవింప వచ్చినాఁడు. గంధర్వులచేతఁ విజితుఁడై చిక్కిపోయినాఁడు. 'సద్యస్కంధ' యజ్ఞదీక్షితుఁడై యున్న ధర్మజుని కడకు ప్రజలు వచ్చి తమ రారాజును విడిపింపుమని ప్రార్థించినారు. పూర్వవైరస్మరణ కలుషితుఁడు, ధీరోద్ధతుఁడు నైన భీముఁడు 'మనకుఁ జులుక నయ్యె మన చేయుపని గంధర్వవరులు కూడి తగ నొనర్చి రింత లెస్సయగునె యేభారమును లేక యూరకుండ నొందె మనల జయము' అని యన్నతోఁ బల్కినాఁడు. ఇది శత్రువులగూర్చి సర్వసామాన్యవ్యక్తి యొనర్చు నూహ. ధర్మజుఁ డిట్టి ప్రబల శత్రువు నంత చులుకనగఁ బోఁగొట్టుకొనఁ దలఁపలేదు. వారి వలన నతని కీర్తి సకలలోక పరివ్యాప్తము కావలసియున్నది. అదియును గాక ప్రతిజ్ఞాపాలనానంతర మేప్రజల నతఁ డేలుకొన వలయునో యట్టివారు వచ్చి ప్రభువును విడిపింపుఁ డని ప్రార్థేయ పడినారు. ఇట్టి యపూర్వము, విశిష్టమునగు నవకాశమును బోఁగొట్టుకొను టెట్లు? ఈ స్థితిలో 'దుర్యోధనశత్రువును విడిపించిన లోకమున, నందును ముఖ్యముగ, కురుసభయందు, నందును కురువృద్ధుల బుద్ధులందు నతఃకి నీతివంతుఁడని శౌర్య వంతుఁ డని యెంతటి ప్రచారము జరుగును. పైకిఁ బలుకలేదు.

కాని సర్వమును గమనించి తమ్ముల—నందఱను, కాదు, ముఖ్య ముగ భీముని—బలవంతపెట్టియైన నొప్పించి గంధర్వుల పైకిఁ బంపి గెల్పించి దుర్యోధనాదుల మఱి విడిపించి వారిని మఱి యొక సుసమయమునకై నిలుపుకొనినాఁడు.

సాటిశత్రువుల యెడ నిట్టిమార్గమే యార్యనీతి. శత్రువుల యెడ వహింపవలసిన యుక్తిమార్గమును సూచించుచు నొక యజ్ఞాతరాజనీతిజ్ఞుఁ డిట్లు పలికినాఁడు,

'మయూరంబ పోలెఁ బ్రియోక్తుల బలుకుచు శత్రుసర్పముల నడంపవలయు; జలంబులఁబోలె భూభృద్విభేదనంబుసేయ నోపియు మృదువు గావలయు; కాలుపఁ దెచ్చు కాష్ఠంబులు దలమోచినట్లు వైరులయెడ నోరుపుగలిగి జయింపవలయు; నదీప్రవాహంబు విడఁద్రోవవలయు తీరద్రుమతృణంబులకుఁ బాదప్రక్షాళనంబు సేయునట్లు చెలుచునంతకు శత్రునెడ సామంబులే పలుకవలయు'.

ప్రాచీనరాజన్యులకు శత్రుసంహార మొక మహాకృత్యము; కార్యసాధక నీతిశాస్త్రములు వారికిఁ గొన్ని గుణపాఠములు చెప్పినవి. అందొక యజ్ఞాతనీతిజ్ఞుడు పలికిన క్రిందివాక్యము లరినిషూదనక్రియల యందును నర్థవంతము లైనవి.

'రాజులకు సర్వకార్యంబులు మంత్రపూతంబులు కావున బుద్ధిసహాయులఁ గూడుకొని యుండవలయు. బుద్ధిసహాయులు ధనార్జకులు రణశూరులు నాదియగు కార్యపురుషులు కార్యకాలంబ కూర్తుమనుట గృహదాహం బగువేళ నూతి

కుపక్రమించుట. వారికి వలయు ధనంబు లిచ్చుట సుక్షేత్రంబున విత్తనంబు బడినయట్లు. విభవం బెంతగల్గినను భోజన సహాయులు కల్గుదురు గాక; కార్యసహాయులు కల్గనేర్తురే? మతియు మూర్ఖుండు కార్యసహాయుఁడగుట యంధుం డంధునకుఁ దెరువు చూపిన యట్లు. వారివలన నొక కార్యంబు గల్గిన నది కాకతాళంబు, ఘుణాక్షరన్యాయంబును నగు గాని యథార్థంబు గాదు. రాజు చేపట్టిన మూర్ఖుడైనఁ గార్యవేది యగు ననందగదు. శివుండు గళంబున ధరియించిన కాలకూటం బమృత మగునె? మూర్ఖునందు కార్యంబిడుట తన్నుఁ జంపు రక్కసునిఁ దాన సృజియించుకొనుట. విఘ్నభయంబునఁ గార్యంబు విడచుట తోడుగు గలుగునని యారంభంబు విడచుట యజీర్ణంబగునని యాహారం బుజ్జగించుటయును...

మన భారతీయ విజ్ఞాను లిట్టి సామాన్యధర్మములు గాక శత్రువుల యెడఁ బ్రయోగింపఁ దగిన షాడ్గుణ్యములను, కూటప్రకాశ యుద్ధస్వరూపములను వ్యూహావిధానమును మిత్రనీతుల మూలమున నిరూపించి ప్రాచీన రాజన్యులకు శత్రుమారణతంత్రమున మహనీయ ప్రబోధమును కావించిరి.

ఎరిస్టాటిల్ సను గ్రీకుతత్వవేత్త శత్రుభయము మూలమున మానవజాతియం దంతియకాదు సమస్త ప్రాణికోటియం దును సృజనాశక్తి యభివృద్ధి నొందినదని ప్రవచించినాఁడు. ఈప్రవచనమున ననంతసత్య మభివ్యక్తమగుచున్నది. శత్రువుల మూలమున సముద్రగర్భమునఁ జరించు జంతువులఁ గొన్ని

ఖడ్గములవంటి దంతములఁ బొందించుకొనినవి. 'సన్ ఫిష్' శత్రుభయమువలన నెంతయో బరువెక్కుచున్నది. క్రిమికీటకములు వాతావరణమును బట్టి వర్ణమును మార్చుకొనుట యును, వాయుపథాంచలముల కెగసిపో రెక్కలఁ బెంచుకొనుటయును, నూతనకంఠధ్వనులఁ గల్పించి మోసగించుటయును నేర్చుకొనినవి. సూక్ష్మదృష్టితోఁ బరిశీలించిన నేఁటి నాగరకతలో బహుళాంశము రిపుభయమూలమున రూపొందిన దని విస్పష్టముగఁ జెప్పవచ్చును. చైనావారికి శత్రుభయము లేకున్న జగద్విఖ్యాతి నొందిన చైనాఘనకుడ్యము నిర్మితమై యుండెడిదికాదు. బౌద్ధాదిమతములు మనోహర శిల్పములతో మానవహృదయముల నాకర్షించుటకు శత్రుభయమే కారణము. ఆంగ్లేయులు నౌకాయానమున నగ్రగణ్యు లగుటకు వీలు కలిగెడిదికాదు. రాక్షసులు లేక దేవతలు భాసింపనట్లు శత్రువులు లేక శక్తిసంపన్నులు భాసింపరు. ఒకనికి శత్రువు లధిక మనిన నతఁడు శక్తివంతుఁడని వెల్లడి యగుచున్నది. దేశములు జాతులు నైన నిట్లే.

'నీ కేఁబదిమంది మిత్రు లున్నను జాలదు. ఒక శత్రువు నైనఁ దప్పకఁ జూచుకొను' మని యిటలీదేశమునం దొక నీతి. మన దేశమున శత్రుశేషమును ఋణశేషమును మిగుల్పరాదని మఱియొక నీతి. ఋణమొనర్చుటయె తగనిపని. అయినను ఋణశేషమువలన నొక ప్రయోజనమున్నది. దీనిని బూర్తిగఁ జెల్లించిన, బుట్టని ఋణము ఋణశేషమువలనఁ బుట్టుచున్నది. దీని నివ్వకున్న మొదటి దాని కేమి మొప్పము కలుగునో యను భయమే యిట్టి ఋణము పుట్టుటకుఁ గారణమై యుండ

వచ్చును. శత్రుశేషము వలన నిట్టి విశిష్టప్రయోజనములు సూక్ష్మముగ నాలోచించినఁ గన్పింపక పోవు.

సాటిశత్రువుల విషయమున 'బ్రతికి బ్రతుక' నిమ్మనునది యుత్కృష్టపు నీతి. అయిన నతని విషయమున నతిజాగరూకత వహింపవలసిన మాట సత్యము. కనులు మూసుకొనిన నెంతటి చతురుఁడైన 'సప్తవిధ నిరయనముల' లోని కష్టములకుఁ బాలగుట తప్పదు.

శత్రుగుణముల మెచ్చుకొనుట యుదాత్తుని లక్షణము. 'శత్రోరపి గుణా వాచ్యా వాచ్యా దోషా గురో రపి' అనునది దేవభాషాసూక్తి. ఇట్టి యుదాత్తతకుఁ బురుషోత్తముఁ డొక యుత్తమోదాహరణము. అనేకములతోఁ బాటు శత్రుగుణముల మెచ్చుకొనఁగల 'సహస్రాక్షుఁ' డను సాహసముననే పూర్వము ముజ్జన్మల లభించు మోక్షమాసించి జయవిజయులు 'వైరభక్తు' లైనారు.

'సంశయాత్మా వినశ్యతి' యని భ గ వా ను ఁ డు గీతలోఁ బ్రవచించినను సంశయించుట మానవజాతికి నైజమైనది. శత్రువు గర్హణయోగ్యుఁడు కాఁడని యెన్ని ప్రబోధముల వినినను మానవు లోకరీతి 'మాయావరణము' నుండి బయటపడ లేకున్నారు. శత్రువును గూర్చి జిజ్ఞాస యొనర్చి 'నేతి నేతి' విధానమునఁ దర్కించిన శత్రు వెవఁడు ?

'ఈర్ష్యాపరుఁ డైన శత్రు వర్థరహితుఁడైన మిత్రుని కంటె నధికుఁ' డని పిల్లరుమహాకవి సెలవిచ్చినాఁడు. ఇందలి

మహార్థము సామాన్యదృష్టకి సహజముగ గోచరింపకపోవచ్చును. శత్రుత్వమున కీర్ష్య మూలబీజము. ఇది జ్ఞాతముగనైన నజ్ఞాతముగనైన వృద్ధిపొందుచున్న కొలఁది నుభయపక్షముల సృజనాశక్తి వృద్ధియగును కదా! ఏయుగమునందైన సత్యుత్తమ కళాసృష్టి జరిగినదన్నను, శాస్త్రార్థవివేచన విజృంభించినదన్నను వాని కభివ్యక్తముకాని యీర్ష్య మూలాధారమై యుండును. 'ఒనరన్ నన్నయ తిక్కనాది కవు లీయుర్విఁ బురాణావళుల్ దెనుఁగుం జేయుచు మత్పురాకృత శుభాధిక్యంబు తా నెట్టిదో తెనుఁగుం జేయరు మున్ను భాగవతము న్దీని న్దెనింగించి నాజననంబు న్సఫలంబు సేసెదఁ బునర్జన్మంబు లేకుండగన్' అని నిగర్వశిరోమణిగఁ బలికిన సహజ శేముషీ దురంధరుఁ డగు పోతనామాత్యునియం దైన నిట్టి యీర్ష్య యుదయించి యుండక పోదు. ప్రయోజనకరమగు నీర్ష్యకొక చరిత్ర పుట్టిన నెన్ని వైచిత్ర్యము లున్నవో, దాని వలనఁ బ్రబంచ మెట్టి ప్రయోజనములఁ బొందినదో వ్యక్తమై యుండెడిది. అయిన నట్టి చరిత్ర పుట్టుట కవకాశము లేదు. 'సత్యముతోఁ దాఁ జేసిన పరిశోధనలఁ' జెప్పఁగల ధైర్యసాహసములు మహాత్మునకుఁ దప్ప మఱి యెవ్వరికిఁ గలవు! అర్థహీనుఁడైన మిత్రుఁడు మన కే రీతి నుపయోగకారి కాఁడు, అతని యర్థరహితత నిత్యసాంగత్యమువలన మనపైఁ బ్రభావము నెఱపఁబూని నిరుపమానమైన ప్రమాదము సంభవింప వచ్చును; మన యుదాత్తాశయములకు 'స్వస్తిఁ' జెప్పుట తటస్థింప వచ్చును. ఈకారణములచే నర్థరహితుఁడైన మిత్రునికంటె నీర్ష్యాపరుఁడైన శత్రు వత్యధికుఁ డను నంశము నిర్ధారితమగుచున్నది.

మిత్రు లెల్లవేళల మనలోని మంచి నాలోచించెదరు. శత్రువులు నిత్యమును లోపముల వెదకి లోకముఖమున బహిర్గత మొనర్చెదరు. భంగ్యంతరముగ దోషముల గ్రహించి సవరించుకొన నవకాశము కల్పించునది మనశత్రువులు. మనలో 'నేకలవ్యత్వ' మున్న శత్రువును 'ద్రోణగురువుగ' స్వీకరించి వారిమూర్తుల ధ్యాన వరద ముద్రలతో దక్షిణామూర్తిస్వరూపులుగ 'పర్యంకాసన' మున నిల్పి, పూజించి, శిరమువొడ్చి 'శక్తిపాతము' ను బొందుట చతురత, రసికత, యుదాత్తత, యుచితజ్ఞత !

'బలవంతుఁడ నా కేమని పలువురతో నిగ్రహించి పలుకుట మేలా !' యనినాఁడొక శతకకర్త. ఈరీతిగ వ్యవహరించి యర్థరహితమైన శత్రుత్వములఁ గల్పించుకొనుట యభ్యుదయ పరంపరలఁ జేకూర్చు నని యెవఁడు చెప్పఁగలడు ? ఇట్టి శత్రుత్వములును బ్రయోజనరహితములు. శక్తిసంపన్నుఁడైన శత్రువే ప్రయోజనకారి. అతఁడె మన 'మూలశక్తి'. అతఁడె మన కెత్తని కీర్తిధ్వజము ! అతఁడె మన కీర్తిలతల 'నేడు వారాసుల కడపటి కొండలపైఁ గలయఁ బ్రాకించు' దోహదకారుఁడు ! !

తాత్కాలిక శత్రుత్వ మిత్రత్వములు గ్రహములకె కాక మనకు నున్నవి. ఇట్టి స్థితులలో సహజశత్రువును, సహజ మిత్రమును గమనించుట కష్టము. ఈ సంధిసమయములఁ గొన్ని సందర్భములలో మన కస్తంగతత్వము పట్టుటయుఁ గలదు. 'అన్యోన్యవీక్షల' వలన లోకమున కనామయ మగుటయుఁ గలదు; ప్రళయ మగుటయు కలదు.

'నీచేత నపకారమును బొందిన శత్రువుకంటె నీకపకారము చేసిన శత్రువు బలవత్తర మైనవాఁ' డని యొకతత్వవేత్త పలికినాఁడు. ఈ యిరువురి యందును మొదటివాని కడ శత్రుత్వము స్వతస్సిద్ధ మైనది కాదు. అతని హృదయక్షేత్రమున నాబీజమును నాటినవాఁడవు నీవు. అది యటుపిమ్మటఁ బెఱిఁగి యుండవచ్చును. రెండవవాని యందు శత్రుత్వము దాని యంత నది పడి మొలకెత్తి పెరుగుచున్నది. అట్టి శత్రువును గూర్చి శ్రద్ధాళువువై యున్న నీకెట్టి ప్రమాదమును లేదని పైతాత్వికుని భావము.

ఒకానొక యాంగ్లకవిపుంగవుఁడు 'శత్రువులు మన బాహ్యాత్మ' లని భావించినాఁడు. ప్రేమార్ద్రితవలననో లేక స్వతస్సిద్ధముగ లోపముల గుర్తింప నశక్తులగుట వలననో మిత్రులు మేలుచేయలేక పోవుచుందురు. శత్రువులు వానిని బట్టబయలు గావించి విజయగర్వమునఁ బట్టము గట్టుకొనుచుందురు. అందుచే వారు మనగుణముల గ్రహించుటకు యత్న మొనర్పరని కాదు. ఈ విషయమున 'నీగుణములఁ బైకి మెచ్చుకొనునది నీ మిత్రులు; అంతః కరణమున మెచ్చుకొనువారు నీ శత్రువులు' – అను రవీంద్రగురుదేవుని వాక్యమున ననంతసత్య మంతర్వ్యాప్తమైయున్నది.

కావున శత్రువునుగూర్చి జంక నగత్యము లేకుండు టట్లుండఁ గీర్తిప్రతిష్ఠలు గోరువా రరివర్గము నర్థ మొనర్చుటకు యత్నింపవలయు ననియు, నాశన మొనర్చుతఱి నానారీతు లవలంబింప వలయుననియు, నొకశత్రువైన లేనివాఁ డతని వలనఁ

గలుగు ప్రయోజనముల గమనించి యెంత విలువనైన నిచ్చి విలిచికొన వలయు ననియు వ్యక్తమగుచున్నది.

శత్రువు మానవమానసరత్నాకరమున లభించు నొక యమూల్యరత్నము. సానఁబెట్టిన పిమ్మట నందుఁ దోఁచు ననంత కోణకాంతిచ్ఛటల దర్శించి యర్థమొనర్చుకొనఁ గలిగినవాని కాశ్చర్యముగాని, యావేదన గాని కలుగదు. దాని నొక యమూల్యవస్తువుగ గ్రహించి నిజమానస వస్తుప్రదర్శనశాల యందు భద్రపఱచి పరిశీలించుచుఁ బరమప్రయోజనమును బరమానందమును బొందు నతఁడొక మహత్తర సాధకుఁడగుట శంకాశూన్యమైన సత్యము;

★

# నవ్వు

'నవ్వు నాలుగందములఁ జేటు' — ఈ వాక్య మేనాఁడు పుట్టినదో! ఏసందర్భమునఁ బుట్టినదో!! దీనివలన నవ్వు వలదని మనవారి యను శాసనము కాదు. 'బాలసఖిత్వ మకారణ హాస్యం స్త్రీషువివాద మసజ్జన సేవా షట్సు వరో లఘుతా ముపయాతి' అనిన నీతి వాక్యము వలన నకారణ హాస్యము ప్రమాదకరమైన దని యార్యులు పరిగణించిన ట్లర్థ మగు చున్నది. బాలురతోఁ జెలిమి, కారణము లేని నవ్వు, స్త్రీలతో వాదులాడుట, దుష్టజనసేవ, గార్దభయానము, సంస్కారవిరహితమైన భాష— యీ యారును మానవుని, జులుకనఁ జేయునఁట!

ఇతరములైన యెడింటి మాట యెట్లున్న నవ్వుమాట నమ్మఁ దగినది. ప్రాకృతులు కొందఱు పెద్దపెట్టునఁ గారణవిరహితముగ నవ్వుచుండ వారిపై నర్థముగాని జాలిగలుగుట సహజము. దాని పర్యవసాన మొక చిఱునవ్వు. భరింపరాని దుఃఖము ప్రౌఢమైన హాస్యముగ మారు నని తాత్త్వికుల యభ్యూహ. ఈ కారణముననే మహాకవి బైరను 'నే నే ప్రాణిని గూర్చి యైన నవ్వితి నన యది యేడువ లేక' యని యొక సందర్భమునఁ బలికినాఁడు.

జంతుకోటి దుఃఖ సమయములఁ నేడ్వ గలవు; కాని

సంతోష సమయముల నవ్వఁ జాలవు. సమస్త చరాచర ప్రకృతి యందును నవ్వఁగలిగినది మానవుఁ డొక్కఁడే. ఇతఁ డొక్కఁడే యేల నవ్వఁగలుగుచున్నాఁ డని ప్రశ్నించుకొని నీచే యను జర్మను తాత్త్వికుఁడు "లోకమున నతని వలె బాధపడు ప్రాణి మఱియొకటి లేదు కనుక" అని సమాధానము చెప్పు కొనినాఁడు.

ఇతర ప్రాణి లోకముకంటె మానవుని యాధిక్యతను నిరూపించు నుపపత్తులలో నవ్వు గణనీయము. ఇది మానవ జాతికి సర్వసామాన్య మయ్యును దీని తత్త్వము నొక జాతివారు గమనించి నట్లు మఱియొక జాతివారు గుర్తింప లేరు. చైనా జాతివారు చెడువార్త వినినపుడు చింతించుటకుఁ బ్రతిగ నవ్వెద రఁట! మరణవార్తలు వినినపుడు మిథ్యావిషాదమునైన బ్రకటింప వలసియుండ బంధువర్గములకు శవపేటికల నిచ్చి బహూకరించుచు విలాసములఁ దేలి యాడెద రఁట!! రష్యను జాతి వారు తమ్ముఁ దాము పరిహాస మొనర్చికొనఁ గల రఁట!!!

వ్యక్తిపరముగ నాలోచింపఁ గొందఱు స్వల్పమునకైన నవ్వెదరు. కొంద ఱెట్టి విశేషము గోచరించినను నవ్వ లేరు. కొందఱు నవ్వుట తమ ప్రౌఢిమ కొక లోపమని భావింతురు. అట్టివారినిఁ గనినపుడు "అయ్యో! వీరు దుఃఖమును నిర్లక్ష్యము చేయఁగల హాస్యము నవగత మొనర్చుకొనుట లేదే" యని కరుణ కలుగును. అతిగ నవ్వినవారిని గనినను, నవ్వు నిచ్చగింపనివారి గనినను నిరువురకు దాని తత్త్వము బోధపడ లేదని యర్థ మగును.

నవ్వు హృదయ దుర్గమునకు ద్వారము. తన్మూలమున వ్యక్తి హృదయ మెట్టిదో తేటపడఁగలదు. ఈ కారణముననే మహాకవి గోథె "యెవ్వరినైన నవ్వదగ్గ వస్తువు లెవ్వి యని ప్రశ్నించి యతఁడిచ్చు సమాధానములఁ బట్టి యతఁ డెట్టి వాఁడో నిశ్చయింప వచ్చును. మానవ స్వభావ నిరూపణమునకు నవ్వుకంటె మఱియొక నమ్మకమైన సాధనము లే" దనినాఁడు.

ఈ సందర్భమునఁ 'బసిపిల్లల గులాబి లేనవ్వుల భరింపలేని వాని గుఱించి భద్రి' యనిన యొక తాత్వికునిప్రవచనము విశేషముగ గమనింప యోగ్యమైనది. అట్టి మానసిక ప్రవృత్తిగల వాఁ డెట్టి క్రౌర్య, నైచ్యములకైనఁ బాల్పడఁ గలఁడని యతని యభిప్రాయము.

నవ్వుకు విలువ కట్టుట కష్టము. అందుకుఁ గల కారణ మది యనంతమగుటయే. ఈ విలువ నవ్వు వాని శక్తినిబట్టియు, సమయమును బట్టియు, స్వీకరించు రసికుని హృదయ సౌశీల్యమును బట్టియు మాటిమాటికి మారిపోవుచుండును. నవ్వునకుఁ జరిత్ర పుట్టియున్న నెంత బాగుండెడిది! ఆ చరిత్ర నించుక యూహించిన నెందఱు క్లియోపాత్రాల నవ్వులు స్నిగ్ధహృదయులైన సామ్రాట్టులఁ బ్రేమపాశబద్ధులఁ గావించినవో! ఎందఱు గురుదేవుల చిన్మయ హాసములు విజ్ఞానాభిలాషుల మనోఽంబుజముల వికసింపఁ జేసి యనంత జ్ఞానోపదేశ మొనర్చినవో!! ఒకన వ్వ్యాపార క్షేత్రమున నుజ్జ్వలోజ్జ్వల మహా సామ్రాజ్యముగ దిద్దియుండును! ఒక నవ్వు మహిమోపేతో

ద్యానమును మరుభూమిగ మార్చియుంచును! ! ఒక దేవత శరదిందు వికాస మందహాస ! మఱియొక దేవత కరాళ దంష్ట్రావికటాట్టహాస!!

చిఱునవ్వు చిన్మయ మైనది. హాస మసహ్యాకరమైనది. అట్టహాసము భయంకర మైనది. వికటాట్టహాసము పరిశయ భీకర మైనది. నవ్వున షడ్విధ విభేదముల భారతీయులు గమనించినారు. 'స్మిత మిహ వికసిత నయనద, కించి ల్లక్ష్య ద్విజంతు హసితం స్యాత్, మధురం స్వరం విహసితం సశిరః కంపమిత ముపహసితం, అపహసితం సాశ్రుం విక్షిప్తాంగమ్' అని సాహిత్య దర్పణకారుఁడు. అతని మతమున మొదటి రెండును నుత్తమములు, కడపటి రెండు నధమములు. బౌద్ధులు వీనికి మఱి రెంటిని చేర్చి న వ్వెనిమిదివిధము లనినారు.

వయస్సును బట్టి, వారి సాంఘిక స్థితిగతులను బట్టి నవ్వు నెన్ని రీతుల నైన విభజింప వచ్చును. స్థూలముగ నవ్వు సర్వసామాన్య మానవ సంఘమున నుదాత్తానుదాత్తము లనెడి ద్వివిధ విభేదములతో నొప్పుచున్నది. సంభాషణా సందర్భముల నుదాత్త వర్గములందు త్తమహాస్య మనుదాత్తమును జయించినట్లు కన్పించును. కాని సర్వసామాన్యముగ దీనికి వైపరీత్యమే లక్షణము. ఇందువలన నుత్తమ హాస్యము కరుణాత్మకమై యుండుననియును, నీచహాస్య మల్పత్వము వలన జన్మించు ననియు నొకతాత్వికుఁ డభిప్రాయమిచ్చినాఁడు.

మంచి యర్థములేని నవ్వు నవ్వును. ఉదాత్త వ్యక్తి యుత్తమ హాస్యమునకే దీర్ఘముగ నిశ్వసించును. ఘనహాసము

లకు నిశ్వాసము తోఁబుట్టువు. ఆనందకరమగు హాస్య మాభావుకుఁ డూహించినరీతి దయార్ద్రహృదయము నుండిగాని బహిర్గతముకాదు.

ప్రపంచమున నిత్యమును నవ్వు నవ్వులలో నుత్తమమైన జాతికిఁ జేరినవి మిక్కిలి యరుదుగ నుండును. ఇట్టి వైచిత్రి నెఱిఁగినవాఁ డగుట వలననే థాకరీమహాశయుఁడు 'ఒక మంచినవ్వు గృహమునకు భానూదయ' మని యనవలసి వచ్చినది. బుద్ధిని గిలిగింతలు వెట్టఁగలిగిన నవ్వుకంటె రమణీయమైన వస్తు వేలోకమున నున్నది ? 'లలితమైన హాస్యము జాతి కుపసంపత్తు వంటిది.' ఇది సూత్రప్రాయముగ సుసిశితముగ విజ్ఞానమును బ్రసాదింపఁ గలదు. దీనియందే జాతి మానమర్యాదలు నుచ్చనీచలు హావభావములు ప్రతిఫలించు చుండును. ఒకజాతి హాయహేషితమును బోలి నవ్వినదాని హృదయకాఠిన్యమును గూర్చి, ప్రాకృతస్థితిని గూర్చి వేఱుగఁ బలుక నగత్యము లేదు. నవ్వులేక జంతుకోటివలెఁ గేవల మేడ్వఁగలిగిన నాజాతి మరణస్థితి ననుభవించుచున్న దన్నమాట !

నవ్వునకు శబ్ద మున్నది; రూప మున్నది. అందుచే నది కనుపించును; వినిపించును. నవ్వులలోమధురమైనది విమలమైనది కన్యకల ముగ్ధహాసము. ఇట్టి కమనీయహాసమును గని మనమునఁ జొక్కి డిక్కెన్సు యొకమాఱు 'సృష్టిలోనున్న మధురకలధ్వనులలో మంజులమైనది కన్యకల కమనీయహాస' మని

నాఁడు. కనుపించు నవ్వులలో 'నానందసూత్రార్థముల నన్వయించు తపస్వి' పసిపాప చారుస్మితహాస ముత్తమోత్తమమైనది. విందుసందర్భముల హాస్యచతురుల సంభాషణా నైపుణ్యమువలన వినిపించుచుఁ గనుపించు హాస్యములు కేవల 'స్వరమేళలు.' అన్నిటికి నేకాన్వయము గోచరించును.

నవ్వు వలనఁ గలుగు ప్రయోజనముల గుర్తించిన వ్యక్తి నవ్వుటకుఁగాని నవ్వించుటకుఁ గాని వెనుదీయుఁడు; హాసమును దృణీకరించి శిలాప్రతిమయై 'శిష్టుఁడ' ననుకొనఁడు. జగత్తత్త్వము నవగత మొనర్చుకొని యాలోచించువానికి విషాదాంత రూపకముగ ననుభవించువానికి నది యొకహాస్యనాటకముగ నెసఁగును.

మానసికశాస్త్రవేత్తలు నవ్వునకు మూలకారణము తోషమనిరి. అగుచో మనకు నవ్వు గల్గించు నంశము లన్నియు సంతోషప్రదములు కావు. వికార వేషములు, విపరీతచేష్టలు, విరుద్ధభాషలు మనకు నవ్వుపుట్టించుట లోకానుభవము. నాటక రచయితలు విరూపములగు పాత్రలసృజించి వారి రూప చేష్టాదికముల మూలమునఁ బ్రేక్షకుల నవ్వింతురు. పరిహాసకులు నీమార్గమునే యనుసరించి యన్యులకుఁబ్రమోదము కల్గింతురు. కావున నవ్వు కలుగవలెనన్న నాంగికాహార్య వాచికాభినయముల నెటనో యొకట 'వికార' ముండి తీరవలయును. అందువలన సాహిత్యదర్పణకారుఁడు 'వికృతాకార వాగ్వేష చేష్టాదేః కుహకాద్భవేత్ హాస్యో' యని హాస్యస్వరూపమును నిరూపిం

చినాఁడు. వాగంగాది వికారాదులను జూపుటవలనఁ బ్రేక్షకు లలోఁ బుట్టిన చిత్తవికారరూపమైన వృత్తివిశేషమే హాస' మని పండితజగన్నాథరాయలు 'వాగంగాది వికార దర్శన జన్మా వికా సాఖ్యో హాసః' అనుచోట వ్యక్తమొనర్చినాఁడు.

కొందఱు మానసికశాస్త్రవేత్తలు దీనికి భిన్నముగ వికృతవస్తువులను జూచుటవలనఁ గలుగు హృదయవేదనను వెలికి రానీయకుండుటకో, లేక మఱచుటకో నవ్వు పుట్టుచున్న దని నమ్ముచున్నారు.

మనస్సు క్లేశమునొంది యున్న వేళ నేచమత్కృతినో యొనర్చి నవ్వించెడి వ్యక్తి యెవరైన వచ్చిన నెంత బాగుండు ననిపించును. అట్టిస్థితియందు నవ్వుపుట్టించు వస్తువులు కన్పించిన నొక్కించుక శాంతి చేకూరినట్లు తోఁచును. దీనిని బట్టి యొక విధమగు శారీరక మానసిక వ్యథలనుండి యుద్ధరింపగలశక్తి నవ్వున కున్నట్లు ద్యోతకమగుచున్నది. వాయుకోశములఁ బరి శుభ్ర మొనర్చుట, క్రమముగ రక్తపరిసరణము సాగునట్లు చూచుట, నవ్వునకుఁ దెలియునని వైద్యశిఖామణుల యభి ప్రాయము. న వ్వత్యద్భుతము నత్యావశ్యకమునైన వ్యాయా మము. జీర్ణశక్తి నభివృద్ధినొందించు హారీతకి. 'మౌనేన భోక్తవ్యమ్'-అను సిద్ధాంతము ననుసరించి శిష్టులుకాని యితర సంపన్న గృహస్థు లీకారణముననే భోజనవేళల హాస్యచతురులను బంక్తిపావనుల కిచ్చు నంతటి గౌరవమిచ్చి ప్రక్కనఁ గూర్చుండబెట్టుకొను చున్నారు. ఇట్టి యాచార మాంగ్లదేశము నందును నున్నది. ఇది వైద్యశాస్త్ర సమ్మత

మైనదని యొక యాంగ్లరచయిత యనినాఁడు. మౌనమున భోజన మొనర్చు శిష్టులితర వేళల విదూషక, విప్రవినోద వికటకవుల హాస్యచతురోక్తుల నోలలాడి శరీరారోగ్యమును గాపాడుకొనెదరు.

హృదయపూర్వకముగఁ గొంతకాలము నవ్విన పిమ్మట నెంతటి తీక్ష్ణభారమునైన వహించుటకు శరీరముగాని, మనస్సుగాని వెనుదీయకుండుట యనుభవపూర్వకమైన యంశము. ఇందుకు మూలకారణము నవ్వునకుఁగల యప్రతిమాన శక్తి సామర్థ్యములగుట యనామృష్టమగు నభిప్రాయము.

శిశువులు భీతిని గుప్తమొనర్చుటకు నవ్వుదు రఁట! ఇతఃపూర్వము వారనుభవింపని యనుభూతిని బొందుట వలనఁ గలుగు నవ్వు భయమూలకమని మానసిక వేత్త లూహింతురు. బిడ్డలఁ దొలుత నిశ్రేణిక నెక్కించినను, బిల్లిమొగ్గల వేయించినను గలుగు నవ్విట్టిది. ఎట్టి యొడుదుడుకులు లేక జీవయాత్రలో మధుసాంయాత్రికుఁడై వ్యవహరించు వ్యక్తి ముఖము సర్వకాలసర్వావస్థలయందును వికసిత పుష్పాకృతిని విలసిల్లును. ప్రాప్యయోగ్యవస్తువులఁ బొందువేళఁ బడు నుత్కంఠయు నొక్కొక వేళ హసనకారణమగును. అల్పపరాభవముల, నల్పాపజయముల జితునను, జేతకు నవ్వుకలుగుట సహజలక్షణము. ఒక పదమునకుఁ బ్రయోక్త యనుకొనిన యర్థముగాక భిన్నార్థము గోచరించినను, గౌణవృత్తిచేఁ శబ్దప్రయోగమొనర్చినను నవ్వు గలుగుట కొన్ని సందర్భముల మనము గమనించుచుంటిమి. బాల్యచేష్టలు జ్ఞప్తికి వచ్చినయెడ నర్థరహితములగు

కృత్యములని వాని నవజ్ఞ యొనర్చుచుఁ బ్రౌఢవ్యక్తి యేకాంతమున మందస్మితమొనర్చుచు. ‘పిచ్చియద్దము’ లఁ జిత్రవిచిత్రములైన నిజరూపములఁ దిలకించినప్పు డెంతటివాని కైన హాస ముదయింపకపోదు. విచిత్రధ్వనులు వినఁబడుట వలనను నవ్వు పుట్టును. అలవాటుపడిన యాకారప్రకారములు నలవాటులు కనిపించినప్పు డాశ్చర్యములతోఁ బాటు మందహాసములు జన్మించుటయుఁ బరిపాటి.

పండితపరిషత్తులఁ బ్రసక్తి లేక ప్రవేశించిన వ్యక్తి ‘బదరీఫలతరువు క్రిందఁ గూర్చొనిన యంధునివలె’ నవ్వును. ఇట్టినవ్వు తన లోపమును గప్పిపుచ్చుకొను యత్నమని మానసికవేత్త లందురు. మనము మనను గీరుకొనినప్పుడు హాస్యముద్భవింపదు; ఇతరులు గీరిన నవ్వు పుట్టును. ఇది మానసికమైనది. శారీరకమైన సర్వకాల సర్వావస్థల నిది యుండితీరవలయును గదా!

నవ్వునుగూర్చి నానాసిద్ధాంతములు బయలుదేరినవి. మానవుఁడు నిత్యజీవితమునకుఁ గొంతశక్తిని వినియోగించును. అంతకంటె మిక్కుటమైన శక్తి యతనియందు నిగూఢమై యున్నది. అట్టిశక్తి కొన్నికారణముల వలనఁ బొంగిపొరలుటచే నవ్వు కలుగుచున్న దని హెర్బర్టుస్పెన్సరను తాత్త్వికుని యభిప్రాయము. ఒక పట్టుపై వ్యవహరించు మనస్సునకుఁ గొంతగ శ్రమ తగ్గించుటయే దీని ప్రయోజన మని యతని యూహ. అన స్నాయువుల నించుక సడలించుటయే దీని ప్రాధాన్యమన్న మాట!

బాలబాలికలు స్వేచ్ఛానుభవములతోఁ గ్రీడించుచుఁ గిలకిల నవ్వుచుందురు. ఇట్టి నవ్వుపై తాత్త్వికుని యభిప్రాయము ననుసరించి యధికశక్తికి బహిర్గత మొనర్చుట యనుట పొసఁగదు. మానవుడు కేవలము యంత్రమువలె శ్రమించుకాలము నను నవ్వు కలుగుచున్నది. ఇటువంటి నవ్వులవలన నొకనియమము, సాంఘికనీతి కలుగుచున్నదని బెర్గసన్ అభిప్రాయము. ఇతని యభిప్రాయమును గ్రహణయోగ్యమైనది కాదు. నవ్వు కేవల మధికశక్తి నిరూపకమని గాని, సంఘనియమమని గాని, యంగీకరించిన దానిని సహజావబోధముగ గమనించుచున్నా మన్నమాట!

నవ్వు సహజావబోధము కాదు. దీనికి సాంఘికమైన సమ్మతి యవసరము. ఒక సంఘము నవ్వినట్లు మరియొక సంఘము నవ్వదు. ఒక సంఘము చూచిన నవ్వువచ్చు వస్తువుల నాచారములఁ జూచి మఱియొక సంఘము నవ్వదు. పరిహాస యోగ్యములైన వస్తువులను, పాత్రలను నవ్వు బహుకాలానుభవమునుబట్టి నిర్ణయించును. ఇందుకు జనశ్రుతి యాధారము. జనశ్రుతి మూలమున నర్థ మొనర్చుకొనిన హాస యోగ్యమైన పాత్రలు వస్తువులు కనుపించినపుడు పూర్వవిజ్ఞాన మూలమున నవ్వు కలుగును. హాస్యమునుగూర్చి యెట్టి సిద్ధాంత మొనర్పవలసినను నాద్యముగ గమనింపవలసిన దీ సాంఘికాంగీకారము.

ఇతరుల యసభ్యతావ్యక్తులఁ జూచిన మనకు హాస్యముదయించుటచే నవ్వు మన యాధిక్యమును నిరూపించు నొక సాధన మని కొందఱి యభిప్రాయము, కొందఱు సామాన్య

జనులకంటె నున్నతుల మని నిశ్చయ మొనర్చుకొనినవారును, సత్యమున కధికులైనవారును ప్రాకృతజనముతోఁబాటు సమస్త సందర్భముల శ్రుతిఁ గలిపి నవ్వలేరు. అట్టివారిని జూచి సామాన్యజనము భయపడుట, యసహ్యించుకొనుటయు సహజము.

శరీరమునకును నవ్వునకును సన్నిహిత సంబంధ మున్నది. నవ్వు శారీరక మని నమ్మిన శాస్త్రజ్ఞులు నున్నారు. సాంఘికాంగీకార మననేమో యెఱుఁగని పసికందులు కపోలముల ముట్టినంతనే పెద్దపెట్టున నవ్వుదురు. ఇది నవ్వు శారీరకమని వాదించువారికిఁ బ్రబలబలము. సంఘమువలనఁ గలుగు బాధలనుగాని, తదితరములైన వ్యక్తిగతబాధలను గాని యపనయించుట నవ్వు సహజముగఁ జేయు పనికా దని వీరి వాదము.

అయిన వారు మానవుఁడు బాధను బోఁగొట్టుకొనుటకొకసాధనముగ నవ్వు నుపయోగించుకొను చున్నాఁ డను నంశమున నితరులతో నేకీభవింతురు. మానవుఁడు నవ్వును సాధనమునకు సురమ్యమగు రూపమును సృష్టించి దానికిఁ గళాత్మకమగు జీవనమును బోసి వివిధరీతులలో నుపయోగించు చున్నాఁడు. అందువలనఁ బ్రపంచమున వివిధదేశముల వివిధ సాంస్కృతిక ప్రవృత్తులలోనున్న మానవునకు సాధనమైన నవ్వును ననంతరూపముల నొందినది. ఒక్కొక్క విభేద మొక్కొక జాతికిఁ బ్రాణము పోయుచున్నది. నవ్వు ప్రాణినుండి ప్రాణికిఁ బ్రాకు నంటువ్యాధియైనను నా విభేదము నచ్చుకున్న వ్యక్తి నవ్వఁడు.

ఇతరులు నవ్వుట వినినను, కనినను సామాన్యవ్యక్తి యాప్రవాహమునఁ బడి యందుఁ బాల్గొనును. ఉత్తముఁడు, సుఖి పెద్దపెట్టున నవ్వఁడు; చిఱునవ్వులఁ జిలుకరించును; అందముగ నధరాస్ఫాలన మొనర్చును. కనీనికల మిలమిలతోఁ దనకుఁ గలిగిన కమనీయానందమును వెల్లడిచేయును.

అందఱు గాఢముగనో లేక గూఢముగనో నవ్వఁ గలరు; కాని యందఱును నవ్వింపఁ జాలరు. ఇందుకుఁ జతురులు కాని వారు నిష్ప్రయోజకులు. తాను నవ్వుల పాలగుచు నితరుల నవ్వింపఁగల నేర్పు హాస్యరసప్రియున కున్నది. ఉత్తమహాస్యరసజ్ఞుఁడు వికారరూపముల ధరించి వికృత చేష్టల నొనర్చి యితరుల నవ్వింప యత్నింపఁడు. వికారముల వలనఁ గలుగు నవ్వు నవ్వు కాదు. కేవల వికారము లసహ్యకరములు. సరసోక్తి, నర్మోక్తి, ఛలోక్తి —ఇత్యాది విశేషోక్తుల నుత్తమరసికుఁడై హాస్యరసప్రియుఁ డితరుల కానందామృతమును బంచిపెట్ట యత్నించును. సంఘమునందలి లోపముల శక్తివంతమైన తన చతురహాస్యములతో విమర్శించి, సంస్కరించి నీతి నుపదేశింపఁ బూనుకొను హాస్యజ్ఞులును నుందురు. హాస్యప్రియులకుఁ బ్రతివస్తువును, ప్రత్యంశమును, హాస్యరసాంతర్భూతమై దర్శన మొసఁగును. అతని చమత్కారప్రియమైన దృష్టి పడిన ప్రతివస్తువును ప్రత్యంశమును హాస్యరసోత్కారమై యొప్పును.

ఉత్తమమైన హాస్యమున కుత్తమమైన సంఘ ముండితీరవలయును. సంఘమునందలి సంస్కృతి ననుసరించి హాస్యరసజ్ఞు లుత్తమ మధ్య మాధమ హాస్యములతో సంతృప్తిఁ బొందించు

చుందురు. తిట్టుకవితల, వికటకవిత్వములఁ బ్రాకృతమునఁ బరి భాషలఁ జెప్పుకొని యానందించు జాతు లనాగరకము లనుట యనుచితముకాదు.

వెక్కిరింపు నవ్వు కాఁజాలదు. 'లలితమైన హాస్యము జాతికి వ్యాఖ్యాన' మని యొక తాత్వికుఁ డూహించినాఁడు. నిజము. అది సంఘమునందలి సుఖదుఃఖముల మానమర్యాదల నాచారవ్యవహారముల సున్నితముగ విమర్శించును గదా! సరసోక్తి చతురుఁడైన హాస్యజ్ఞుఁ డతని యుక్తి నెవనిపైఁ బ్రయోగించునో యతనిఁ బైకి నవ్వించినను హృదయమున గిలిగింతలు పెట్టి మార్పఁగల శక్తిసంపన్నుఁడై యుండును. 'హాస్య – గంధోళిగాఁ' డట్లుగాదు. ఎదుటివాని కెట్టి ప్రయోజనమును జేకూర్ప లేకుండుటయే గాక తనపైఁ గ్రోధము నసహ్యమును గల్పించుకొని యపకీర్తి పాలగును.

భరతాచార్యుఁడు 'శృంగారానుకృతి ర్హాస్యం' అని ప్రవచించినాఁడు. శృంగారము ననుకరించుటయే హాస్యము. ఇట ననుకృతి యన్న సాదృశ్యము కాదు; సాదృశ్యము ననుకరించుట వలన నేర్పడిన వైరూప్యము. సంస్కృతనాటకములందు సర్వసామాన్యముగ శృంగారనాయకులైన ధీరలలితుల ననుకరింపఁబోయి విదూషకులు వైరూప్యమును బొంది ప్రేక్షకులకు నవ్వుఁ బుట్టించుచుందురు. 'విశేషేణ దూషయ తీతి విదూషకః' అను వ్యుత్పత్తి మూలముననే వీరనుకృతులు గారనియు వైరూపులనియు వ్యక్తమగుచున్నది. వికృత వేష భాషా చేష్టాదుల వలన వీరు హాస్యరసపోషణమును జేయుచు నాయకులకుఁ

ప్రతియోగవ్యక్తులై ప్రవర్తిల్లుచుందురు. సంస్కృతనాటకముల లోని విదూషకులు సర్వసామాన్యముగ నాలస్యావహిత్థ నిద్రాదుల వలన నవ్వుబుట్టింప యత్నింతురు గాని హృదయమును గిలిగింతలు పెట్టింపఁగల విస్మయహాసముల సృజింప శక్తిగల వారు కారు.

కొందఱు సుప్రసిద్ధనాటక రచయితలు తమ విదూషకులకు విపరీతమగు మేధస్సును ప్రసాదించినారు. ఇందుకుఁ ప్రథమకారణము వారు సంఘవిమర్శకు లగుటయే యన వచ్చును. మహాకవి కాళిదాసు శాకుంతలము లోని విదూషకుని చే 'నేను మృత్యింప బుద్ధి' నని యనిపించినాఁడు. ఇట్టి యాత్మవిమర్శ విదూషకులకు సహజము. అందుమూలముననే వీరు తమ్ముఁ దాము విమర్శించుకొని యవహేళనఁ జేసికొనఁ గలుగుట తటస్థించుచున్నది. ఈకారణమున విదూషకులు లోక సామాన్యమైన భ్రమప్రమాదములకు లోనుగాని జిజ్ఞాసువులు. సత్యాన్వేషణపరులైన విజ్ఞానభిక్షార్థులు. విజ్ఞానాధిదేవతయైన విఘ్నరాజు హాస్యరసప్రియుఁడు. హాస్యరసాధిదేవత. సిద్ధి బుద్ధి యను భార్యలఁ గలిగియు నస్ఖలిత బ్రహ్మచారి. తన తల్లిదండ్రుల వివాహవేళయందును విఘ్ననాయకుఁడు తన్నుఁగొల్పించి కొనిన విచిత్ర దైవతము.

జిజ్ఞాసువు నిత్యజీవితమున కించుక దూరమునఁ గూర్చుండి యోచనానిమగ్నుఁడై కనుఁగొనిన నది యొక హాస్య రూపకముగఁ గన్పించును. అందవహేళనలు నతనికి గోచరించును. అతనికి జీవయాత్ర సమస్తమును మందబుద్ధు లొనర్చుకొను

నొక విందుగఁ గన్పట్టును. అతఁడు దీనిని బరిహరింప నుంకించును.

పరిహాసకుఁ డిందే యుండి విమర్శించుచు సత్యనిరూపణ మొనర్చుటకు సాయశక్తుల యత్నించును. ఈ మహత్తరకార్య మున నతనికి మనోజ్ఞసాధనము లాశాభంగము నొందిన వ్యక్తులు, ప్రాణులు, వారిజీవితములు. అనుకొనినట్లు జరుగక పోవుటయందు హాస్య మఁుత్పన్న మగుచున్నది. జగమునఁ 'దా నొకటి దలఁచిన దైవ మొకటి తలఁపకున్న' విమర్శనకు స్థాన మెక్కడిది ? హాస్యమున కాధార మెక్కడిది ?

అనేక జాతులయందుఁ బుట్టిన హాస్యరూపకములలో నాయాజాతుల యాచారవ్యవహారములలోని కాఠిన్యము, నిర్దయ నిష్ప్రయోజకత వైరూప్యములు విదూషకుల మూలమునఁ బరి హాసపాత్రములగుచుండును. సత్యమునకు దూరదూరముగ గమించు వ్యక్తు లిట్టి రూపకములఁ బాత్ర లగుచుందురు.

'మొట్టమొదటి నాగరకస్త్రీ ప్రియుని భుజబంధమున నొదిగి పిమ్మట తెలివినొంది నాదుస్తులు నలిగిపోయిన' వను కొనుటలో సాంఘిక హాస్యరూపకములు జన్మించియుండునని యొక నాటకసాహిత్యవేత్త పలికినాఁడు. ఇట హాస్యము శృంగార రసము నంటిపెట్టుకొని యుండుటచేఁ బుట్టినది.

భరతాచార్యుఁ డీకారణముననే 'శృంగా ద్ధి భవే ద్ధాస్యం' అని ప్రవచించినారు. మిగిలిన రసములను హాస్య మంటిపెట్టుకొని యున్నట్లుఁ జూపుట కష్టముకాదు. కాని హాస్య

మునకు శృంగారముతో నున్నంత సన్నిహితసంబంధము తక్కిన రసములతో నున్నట్లు కన్పింపదు. శృంగారము రసరాట్టు. ఇది సమస్తవస్తు సమన్వయ మొనర్పఁ గలిగినది. ప్రకృతిపురుషుల యేకత్వము నీరసమే నిరూపింపఁ గలుగుచున్నది. హాస్యము దానికి వైరూప్యము. పృథగ్భావము నాశ్రయించి యీ రసము సచ్చిదానందునైన విమర్శింపఁ గలదు. ' హాస్యరస దృష్టితోఁ బరికించిన నుత్తమవిజ్ఞాననిలయములైన యుపనిషద్వాక్యములు సహితము పరిహాసపాత్రములు కావచ్చును. ' విమర్శ హాస్యమునకు జన్మభూమి. అందువలననే మహాకవి మిల్టన్ హాస్యము ' జ్ఞానప్రదాత్రి ' యనినాఁడు.

★

# అనుబంధము

## పుష్పలోకము

(పుట 1) అతని సరస—కవిర్మిత్ర మధుహస్తయః అని శ్రుతి. (పుట 2) సత్యరథమునకు—కవి ఋతస్య పద్మభిః అని ప్రమాణము, బుద్ధత్వము—బౌద్ధులకు నిర్వాణము చరమసిద్ధి. ఇదియే బుద్ధత్వము, (పుట 3) సాత్మ్యములు: సహజలక్షణములు; శతపత్రములపై—కాళిదాసు మేఘ. సం 1 శ్లో. 22 (పుట 4) నిఋతి దిగ్వాయుపతి—శ్రీ విశ్వనాథ ఋతుసంహారము పుట 6; బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులు — మహాకవి భర్తృహరి శతకత్రయిలోని శృంగార శతకమును "శంభు స్వయంభు హరయో హరిణేక్షణానాం, యేనా క్రియంత సతతం గృహ కుంభదాసాః, వాచా మగోచర చరిత్ర విచిత్రితాయ తస్మై నమో భగవతే కుసుమాయుధాయ' అను శ్లోకముతో నారంభించినాఁడు (పుట 5) శంకర పూజ్యపాదులు: అద్వైతమతస్థాపనాచార్యుఁడైన యాదిశంకరుఁడు; నిర్భర్త్సిత - కాళిదాసు కుమా. సం. స. 3. శ్లో 53; ప్రౌఢ భావ ప్రపూర్ణలౌ - ఒకకూరా కాకుజా (జపాన్ రచయిత) Book of tea నుండి గృహీతము; (పుట 6) వినఁబడెడు సంగీతము- 'Heard Melodies are sweet and those unheard off are sweeter still'—Keats 'ode to a Grecian Urn' ఒక యాంగ్లకవి-వర్డ్సువర్తు (క్రీ. శ. 1770–1850). సుప్రసిద్ధాంగ్ల ప్రకృతి కవి: త్సిన్ చక్రవర్తి: చైనా సార్వభౌముఁడు; (పుట 7) పురిపూఁదోటలు : వసుచరిత్ర ఆ1. ప–108; తను ధర్షణీ తటి ద్విహ్వాతి - ప్రభా. ప్రద్యు ఆ 1 ప. 66; (పుట 8) వృషభగతి రగడ — ప్రబంధములఁ బుష్పచయముల నీరగడలఁ గవులు వర్ణించినారు. ఇట వృషభగతి నడకను గూడ సూచించును; 'దూసిననాగ మల్లికల'—శ్రీవిశ్వనాథ 'మాగనోము' నుండి (పుట 9) వారు లీలాకమల — కాళిదాసు మేఘ. సం సర్గ 2 శ్లో 2; (పుట 10) భవభూతి (క్రీ. శ. 730 ప్రాంతము) మాలతీమాధవము, ఉత్తరరామచరిత్ర, మహావీరచరిత్ర లనెడి నాటక త్రయమునకుఁ గర్త; పదవాక్యప్రమాణజ్ఞుఁడు; (పుట 11) పొన్నపూ ఖోడి — వసుచరిత్ర ఆ 1 ష 109; సరసులనర్మ — ఆముక్తమా ఆ 2

ప 20; కలపములఁగూర్చ - తిక్కన విరాటపర్వము ఆ 1 ప 320; (పుట 12) వావాత: మహిషి, పరివృక్త, వావాత, పాలాగలి - ప్రాచీనరాజన్యులకుఁ బత్నీచతుష్టయము. వావాత రాజప్రణయమును జూఱఁగొనినది; ఈసుమజన్మ- శ్రీవేదుల 'కాంక్ష' నుండి; (పుట 14) లగ్నద్విరేఫ - కాళిదాసు కుమా. సం సర్గ 3 శ్లో 30-54; మురారి: అనర్ఘ రాఘవకర్త (క్రీ. శ. 790-840) ఈ భావమునకు మూలము

"ఏక ద్విత్రిచతుః క్రమేణ గణనా మేషా మివాస్తం యతాం
కుర్వాణా సుమకోచయద్దశశతా న్యంభోజ సంవర్తికాః
భూయోఽక్రమశః ప్రసారయతితాః స్వం ప్రత్యే మానుద్యత
స్సంఖ్యాతుం సకుతూహలేవ నళినీ భానో స్సహస్రం కరాన్"

(పేజి 16) తనరుం గొఁగిలి - విజయ విలాసము ఆ 1 ప 130 చేమకూర తంజావూరు రఘునాథరాయల యాస్థానకవి; నానానూన—వసుచరిత్ర) ఆ 2 ప. 47; విజ్జికాదేవి - క్రీ. శ. 6, 7 శతాబ్దుల మధ్యకాలము. కౌముదీమహోత్సవ నాటకకర్త్రి - ఇందలి భాగమునకు మూలము : దీర్ఘై ర్దిగంతవిటపేషు కరై రసంఖ్యై నక్షత్ర పుష్పతరశేషు నభోద్రుమస్య, స్నాతో స్థితో జలనిధే రయ మంశు మాలీ, సంధ్యార్చనాయ కుసుమాపచయం కరోతి; చక్షుర్గో చరమగు పుష్పము: సమీక్ష — శ్రీ ముట్నూరి కృష్ణరావు పుట 84;

## చంద్రుడు — చంద్రిక

(పుట 17) తిమిరభూతము సోమ - ప్రబంధరత్నావళి - 557; (పుట 19) ఫిలిప్పైన్ జాతి: ఫిలిప్పైన్ ద్వీపముల నివసించు నాదిమవాసులు; రెడ్ యిండి యనులు - కొలంబస్ ఇండియా యను భ్రాంతితోఁ గనుగొన్న యమెరికా ద్వీపములందలి యాదిమనివాసులు; (పుట 20) షింటోలు - జపానీయులు 'Shintoism is the pure Land school of Japan in its extreme form of Salvation by pure faith'. ఒక వేయి తలలతో-పోతనభాగవతము; (పుట 21) రాజయక్ష్మము-సమాప్తైలు మొఱవిని క్రుద్ధుఁడైన దక్షునకుఁ జంద్రునకు సంధికుదిర్చి శివుఁడర్ధభాగమును శిరముపై ధరించినట్లు బ్రహ్మకైవర్తపురాణము; (పుట 22) ఉత్క్రాంతివేళ: మరణవేళ;

శశి నర్థించినాఁడు - శ్రీవిశ్వనాథ సత్యనారాయణ 'శశిదూత' కావ్యమును జెప్పినారు; మేఘవిజయకవి (క్రీ. శ. 1660 ప్రాంతము) హైమకౌముది యను నితని వ్యాకరణ గ్రంథమును భట్టోజిదీక్షితు లనుకరించినారని కొందఱు; భట్టోజి (క్రీ. శ. 1640 ప్రాంతము. అద్వై, తాగమ, తంత్ర ధర్మ జ్యోతిరాదికముల ముప్పది రెండు గ్రంథముల రచించిన మహాపండితుఁడు. సిద్ధాంతకౌముది సంస్కృత వ్యాకరణమును శబ్దరూప నిష్పత్తి క్రమమున మార్చి వ్రాసిన పన్నెండువేల గ్రంథము; (పుట 24) సుషుమ్న – సూర్యుని సప్తకిరణముల నొకటి యని శ్రుతి; శతపథ బ్రాహ్మణము – యజుర్వేదీయ గ్రంథము; (పుట 25) కెరలి చీఁకటిమాను : తిమ్మన పారిజా ఆ2 ప 36; (పుట 26) మన్మథ దివ్యాగమమున-మహాకవి పెద్దపాఁటి యెఱ్ఱన కుమారనైషధములోనిది (ప్రబం. రత్నా. 84) విరహుల కెల్ల సంధ్యవతి – ప్రబంధ. రత్నా. 581; అద్యతనాంధ్ర కవికుమారుఁడు. శ్రీ. శ్రీ.; దినపరిణామలక్ష్మి ... పారిజా ఆ 2 ప 44; కాలమనియెడి - పారిజా ఆ 2 ప 43; ఉదయగ్రావము - ధూర్జటి కాళహస్తి, ఆ 2. ప 132; కడకన్నేచలి గట్టుపట్టి - పారిజా ఆ 2 45; అనలాక్షు - మనుచరిత్ర వంశావతార వర్ణనమున 'కలశపాథోరాశి' నుండి; పొందుగఁ బశ్చిమాబ్ధి తట - పారిజా ఆ 2 ప 42; (పుట 29) పనుపడ వేణునా- సూరన ప్రభా. ప్రద్యు ఆ 4 ప 124; తుహినకర మండ - పారిజా ఆ 2 53; (పుట 34) ఋణ మపరిహార్యమైన - శ్రీ కృష్ణరాయలు ఆముక్త. ఆ 4 ప 158; ఘాలఘాల - విశ్వనాథ ఋతుసంహారము పుట 27; సాంద్రచంద్రికలు - మూలము - ప్రభా ప్రద్యు ఆ 4 ప 125; (పుట 31) అమృతంబాసవ - పారిజా ఆ 2 ప 47; నుచులేఁత - అనంతామాత్యుని భోజరాజీయము; విరహులపై సోకి పారిజా ఆ 2 ప 49; (పుట 33) చరమక్ష్మాధర - శ్రీనాథ యుగమందలి మఱియొక కవిసార్వభౌముఁడు రావిపాఁటి త్రిపురాంతకుని 'చంద్రతారావళి' నుండి (ప్రబంధ రత్నాకరము - 173 (పుట 34) రతినాథుండను - పూర్వోదాహృతము 175; అనంత రత్నప్రభవుఁడు - కాళిదాసు కుమా. సం సర్గ 1 శ్లో 3; ఒక నాయకుఁడు - బిల్హణయామినీ పూర్ణతిలకల సంభాషణము; కేవల పరోపకారబుద్ధితో - భవభూతి కృతమైనట్లు గదాధరభట్టు రసిక జీవనమున నుదాహరించిన "కించంద్రమాః ప్రత్యుపకార లిప్సయా, కరోతి గోభిః కుముదావబోధనమ్, స్వభావ

ఏవోన్నత చేతసాం సతాం, పరోపకార వ్యసనంహి జీవితమ్;" తామరలక్ష్మ్మి-ప్రభా. ప్రద్యు ఆ 4 ప 123 (పుట 36) ఈ వట్టుండవు - వసు. చరి ఆ 4 - ప 34; శ్యామకంఠ - ప్రభా. ప్రద్యు ఆ 4 ప 153; (పుట 37) కురంగము నీయందు, త్రిపురసంహార - మనుచరిత్ర (పు 38) వెన్నెల పేరిదారముల - శ్రీ విశ్వనాథ - శశిదూతము నుండి.

## మ ల యా ని లుఁ డు

(పుట 39) లలనాజనాపాంగ - వసుచరిత్ర ఆ 1 ప 121; కించి దుషః పూర్వ - శ్రీ విశ్వనాథ - ఋతుసంహారము పుట - 2; ప్రత్యగ్ర సాలాగ్ర వసు చరి ఆ 1 ప 132; ప్రబంధ పరమేశ్వరుఁడు - ఎఱ్ఱన నృసింహపురాణము ఆ 2 ప 60; ఒనరహిమావకుంఠనము - వసు. చరి ఆ 1 ప 127; దక్షిణాశావధూ - ప్రాచీన కవిప్రోక్తము; గండాభోగ ప్రతిఫలిత - ఆచార్య శంకరుని సౌందర్యలహరిలోని యీ శ్లోకము మూలము :

> "స్ఫురద్గండాభోగ ప్రతిఫలిత తాటంకయుగళం
> చతుశ్చక్రం మన్యే తవముఖ మిదం మన్మథరథమ్।
> యమారుహ్య ద్రుహ్య త్యవనిరథ మర్కేందుచరణం
> మహావీరోమారః ప్రమథపతయే సజ్జితవతే।"

(పుట 45) మలయజకట - ఆముక్త - ఆ 4 (పుట 48) అదికాదే చెలి - మదీయము; (పుట 49) అనిలకుమారకుండు - వసు. చరి ఆ 3 ప139;

## భ్ర మ రా న్వే ష ణ ము

(పుట 52) శివతపోభంగ సమయము - ఇటనుండి పుట 54 పంక్తి 14 వరకు మహాకవి కాళిదాసు కుమార సంభవమునందలి 3 సర్గలోని శ్లోకముల విరివిగ గ్రహించితిని; (పుట 55) అటపాదపములు - మేఘ - సందే సర్గ 2 శ్లో 3; గగనస్రవంతిలో ప్రభా. ప్రద్యుమ్నము అ 2; శ్రీ హర్ష చక్రవర్తి - నాగానందాది నాటకకర్త - ఇట నున్న భావమునకు మూలము ప్రియదర్శికలోని

"సంజాతసాంద్ర మకరందరసాం క్రమేణ
పాతుంగతశ్చ కళికాం కమలస్య భృంగః।
దగ్ధా నిపత్య సహసైవ హిమేన చైషా
వామే విధౌ నహి ఫలం త్యభివాంఛితాని॥

బిల్హణభట్టు (క్రీ. శ. శతాబ్ది) కర్త సుందరీ, విక్రమాంక దేవచరిత్రాది గ్రంథ కర్త; (పుట 56) వనపాలక మత్త - నిర్వ ఉత్త రామా ఆ 8 ప 25. (పుట 57) తుమ్మెదపిండు - పూర్వోదాహృతము. ఆ 8 ప 52; చైత్రారూఢిం - ప్రబంధ పరమేశ్వరుని హరివంశము ఉత్తరభాగ ఆ 7 ప 58 (పుట 58) తరుణి ననన్యకాంత - మనుచరిత్ర ఆ 3; (పుట 59) "నాకుగాదులు" శ్రీ దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రి - కృష్ణపక్షము; (పుట 60) ఒక భృంగంబు - పారిజా ఆ 2 ప 33: ఎలదేటుల్ - పారిజా ఆ 4 ప 14; ప్రతివర్ష వసంతో దయ - పారిజా ఆ 1 ప 130; వేవిన మేడపై - ఆముక్త. ఆ1 ప 62; నానాసూన వితాన - వసు. ఆ 2 ప 47 శ్రీహర్షుని నైషధమున పద్యము తపమొనర్చి దమయంతీపాదరూపము నొందినది.

ఈ భావమునే గ్రహించి భట్టుమూర్తి యీరచన కావించి యుండు నని విజ్ఞుల యూహ. (పుట 63) నిజాన్వయ శత్రువు - ప్రభావతి – ఆ 2; ప 70; తత్కారణ వీచికా – కళాపూర్ణోదయము - ఆ 6 (పుట 64) జిజ్ఞాసువు - మారిస్ మేటర్ లింక్, భ్రమర జీవితమును గూర్చి ప్రత్యేక గ్రంథ రచన మొనర్చినాడు. (పుట 67) ఇది యొక కన్నెపూవు – మదీయము (పుట 67) హ్రస్వతరమ్ము – శ్రీ పాటిబండ మాధవశర్మ "మధువ్రత" నుండి; భ్రమరా దుర్జనమిత్ర – పోతనకృత భాగవతము, దశమస్కంధము, పూర్వభాగము; (పుట 69) ఏమిటి కేడ్చెద – నైషధము, ఆ 4, ప 89; కాంత యశ్రు బిందుచ్యుతి – పూర్వోదాహృతము ఆ 4 ప 90; "శాంకరీపల్కుమీ, ప్రళయావసానమున" – శ్రీ నోరి నరసింహశాస్త్రి "తేనెపట్టు" నుండి (పుట 70) "కవుల సందర్భ – ఓభగవతీ"-ఆచార్య శంకరుని సౌందర్యలహరి లోని క్రింది శ్లోకములు మూలములు :

"కవీనాంసందర్భస్తబక మకరందైకరసికః
కటాక్షవ్యాక్షేపభ్రమరకలభౌ కర్ణయుగళం ।

అముష్మింతౌ దృష్ట్వా తపనవరసాస్వాప తరళే
అసూయా సంసర్గాదలికనయనం కించి దరుణమ్"
"దదానే దీనేభ్యః శ్రియ మనిశ మాశా సుసదృశీ
మమందం సౌందర్య ప్రకర మకరందం వికిరతి।
తవాస్మి న్మందార స్తబకసుభగే యాతు చరణే
నిమజ్జన్మజ్జీవః కరసుచరణై ష్షట్చరణతామ్"

## నిద్రా వైచిత్రి

(పుట 72) శ్రీ కుప్పయాచార్యులవారు - పూర్వము ఆంధ్ర క్రైస్తవకళాశాలా సంస్కృతాంధ్రభాషా పండితులు, ఫిన్నిష్‌జాతి - యూగస్లావియా (?) ఫిన్లండు దేశవాసులు; (పుట 75) ఆర్యక్షేమేశ్వరుఁడు [క్రీ. శ. 10వ శతాబ్ది ప్రాంతము) నిద్ర మనో మాలిన్యము —

"చిత్తం ప్రసాదయతి లాఘవ మాదధాతి
ప్రత్యంగ ముజ్జ్వలయతి ప్రతిభావిశేషమ్।
దోషా నుదస్యతి కరోతిచ ధాతుసామ్యం
ఆనందమర్పయతి యోగ విశేష గమ్యం"

కంటికి నిద్ర - కాశీఖండము ఆ 1 ప 108; అలుక యెత్తినవానికి — భారతము, సౌప్తిక పర్వము ఆ 1; (పుట 71) హెరడోటస్ (క్రీ. పూ. 484-424) గ్రీకుచరిత్రకారుఁడు. ఆసియా మైనరులోని కపడోసియాలో జన్మము- గ్రీకులకును పారశీకులకును జరిగిన యుద్ధమును తొమ్మిది సంపుటముల చరిత్రగ అయోనిక్ మాండలికభాషయందు వ్రాసినాఁడు. ఇతని చరిత్ర ప్రాచీన చరిత్ర కొక యుత్తమ సాధనము; (పుట 79) కేటో - [క్రీ. పూ. 183 ప్రాంతము) రోమను రాజనీతిజ్ఞుఁడు, సేనానాయకుఁడు, రచయిత. వ్యవసాయముపై డి రె రస్టికా యను నుత్తమగ్రంథమును వ్రాసినవాఁడు, అగస్టస్ సీజరు — రోమక సామ్రాజ్య చక్రవర్తి; ఎగ్రిపా - క్రీ. పూ. 63- జూలియస్ సీజరు వధానంతరము వచ్చిన యుద్ధములఁ బైకివచ్చిన సేనాని; వాటర్లూ యుద్ధము-వాటర్లూ (బ్రూసెల్సుకు 11 మైళ్ళదూరమున నున్న నగరము. బ్రిటిష్‌వారికి ఫ్రెంచివారికి 18 జూన్ 1815 న యుద్ధము

ప్రారంభమైనది. తుదకు నెపోలియన్ లొంగిపోవుటతో 15 జులై 1815లో నంతమొందినది. నెపోలియన్ హెలీనాద్వీపమున ఖైదీయైనాడు; (పుట 82) నెపోలియన్-(క్రీ. శ. 1769-1821) ఫ్రెంచి చక్రవర్తి. సామాన్య సేనాధికారి పదవినుండి చక్రవర్తియైనాడు. 'The greatest adventurer in the world'; బిస్మార్కు-క్రీ. శ. 18.8 లో నైరోపాయందు మహత్తర వ్యక్తి. బెర్లిన్ కాంగ్రెస్ అధ్యక్షుడు-'Man of Blood and Iron' రెమినిజెన్సెస్ ఇతని యుత్తమరచన; హంబోల్టు-(క్రీ. శ. 1769-1855) యువకుడుగ దేశయాత్రలు చేసి తుదకు ఖనన శాస్త్రప్రవీణుడై బహుదేశముల నాశాస్త్రమునకు వృద్ధికల్పించినవాడు. తనయాత్రల చరిత్ర ముప్పది యుద్గ్రంథములుగ రచించినాడు; చర్చిలు - (క్రీ. శ. 30 నవంబరు 1874) క్రీ. శ. 1900 లో బ్రిటిష్ పార్లమెంటున ప్రవేశించి నేటివఱకు నవిచ్ఛిన్నముగ సభ్యుడైన యాంగ్ల రాజకీయవేత్త, నేటి యాంగ్లేయ ప్రధానమంత్రి; నెబ్రస్కా-అమెరికా సంయుక్తరాష్ట్రములలో నొకటి. లింకన్ దీని ముఖ్య నగరము; (పుట 84) యోగకుండల్యుపనిషత్తు - కృష్ణయజుర్వేయములైన ముప్పదిరెండుపనిషత్తులలో నిది యొకటి; (పుట 85) సుశ్రుతము-సుశ్రుతాచార్య రచితమైన వైద్యశాస్త్రము; (పుట 86) అవంతి సుందరి - దండిదశకుమారచరిత్రమున నొకపాత్ర; ఒకదానివెనుక నొకటి - ఆంగ్లమహాకవి వర్డ్సువర్తు (క్రీ. శ. 1770-1850) సుప్రసిద్ధ ప్రకృతికవి; క్రీ. శ. 1806 లో నిద్రను గూర్చి మూడు కావ్యములఁ జెప్పినాడు. ఇది యందొక దాని కనువాదము (పుట 88) ధ్యానీబుద్ధ-జ్ఞానము నుపదేశించు బుద్ధమూర్తికిఁ బేరు; ప్రజ్ఞా పారమిత-జగత్ప్రసిద్ధి నొంది నేఁడు జావా యందున్న యొకానొక బుద్ధ మూర్తి. సంధ్యాసమయ సూర్య "యాథాగార్గ్య - మరీచయోఽర్క స్యాస్తం-ఇత్యాది" ప్రశ్నోపనిషద్వాక్యములు మూలము; అభినవోన్మేష చిహ్నంబైన-కాశీఖండము అ 3 ప 22; రాయలు క్రీ. శ. 1509-30 ల మధ్య విజయనగర సామ్రాట్టు, ఆముక్తమాల్యద కర్త; సాంధ్య రాగలహరి - ఆముక్తమా ఆ 4 ప 139.

## స్తోత్ర పాఠము

(పుట 92) షోడశోపచారములు-ధ్యానావాహనాదులు; (పుట 93) సాహిత్యకులందు - బిల్హణీయములోని "నైవ వ్యాకరణజ్ఞమేవ పితరమ్" ఇందుకు

మూలము; (పుట 95) బండి గురివింద పూసలు – బిల్హణ విక్రమాంక చరిత్ర లోని క్రింది శ్లోకము మూలము :

"కిం చారుచరిత్ర విలాస శూన్యాః
కుర్వంతి భూపాః కవి సంగ్రహేణ
కింజాతు గుంజాఫల భూషణానామ్
సువర్ణకారేణ వనేచరాణామ్"

(పుట 96) చౌడప్ప – సుప్రసిద్ధాంధ్ర భట్టుకవి; ఎవ్వాని వాకిట–ఇందు తిక్కన ధర్మరాజును వర్ణించినాఁడు. విరాటపర్వము ఆ 2; సర్వబాధా పరిహారము–ఎట్టి పన్నులు లేనిది; (పుట 98) అంగవ్రాతములో–పోతన భాగవతము – ప్రహ్లాదఘట్టము; (పుట 99) ఓడిపస్ కాంప్లెక్సు – ఓడిపస్ స్ఫింక్సు రిడిల్ చదివినవాఁడు, పొరబాటున తల్లిని వివాహమాడినవాఁడు–ఓడిపస్ కాంప్లెక్స్ అన Relation between parent and child of opposite sexes held by psycho-analysts to cause repressions'. కవి యున్మత్తుడు-'The poet, the lunatic and the lover are all in imagination compact'; (పుట 100) నీవు గంధర్వలోక – శ్రీ దేవులపల్లి కృష్ణపక్షము; పాదచిహ్నము–శ్రీ శివశంకరశాస్త్రి విరచితము; (పుట 10') గడచిన ప్రపంచమహాయుద్ధమున–'The first casuality of war is truth'–Mahatma; వ్యాసఘట్టము–వ్యాసుఁడే మఱలవచ్చి వివరింపవలసిన గ్రంథగ్రంథి. కారంధమ=కంచు; అడియఁడు=అడియేన్ దాసన్ (నేను నీ సేవకుఁడ) అనువాడు; నభోగాయ=భోగరహితుఁడు, తిట్టు; త్రిశరణములు=బౌద్ధులు చెప్పు "సంఘం శరణం గచ్ఛామి, బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి, ధర్మం శరణం గచ్ఛామి" అనునవి; (పుట 103) ఋషభములు=చెవి రంధ్రములు; క్షేత్రియోవ్యాధి = ప్రకృతి సహజమైన వ్యాధి; దండుగు=దోషములకుఁ బ్రభువులు పుచ్చుకొను నపరాధ ద్రవ్యము; పాలమోర్=అమెరికాయందలి సుప్రసిద్ధ ఖగోళశాస్త్ర పరిశోధనాలయ ముండుచోటు; తురీయ యంత్రము=ప్రాచీన వేదర్షులు దీని మూలమున గ్రహవేధల నిర్ణయించిరి. రామయంత్రము=క్రీ. శ. 15వ శతాబ్ది భారతదేశమున ఖగోళవిజ్ఞానమును గ్రహింపనున్న యంత్రము.

## శత్రువులు – శత్రుత్వము

(పుట 105 ప్లూటార్క్— (క్రీ. శ. 48–122) గ్రీకు జీవితచరిత్రకారుఁడు (Biographer) అతని 'Lives' ప్రముఖ గ్రంథము. జెబునీసా : ఉరుదు భాషలో కవయిత్రి; (పుట 109); సాపీ : పర్షియనుకవి; (పుట 111) మయూరంబవోలె-మడికి సింగన సకల నీతి సమ్మతము; (పుట 112) ఎరిస్టోఫానిస్ (క్రీ. పూ. 445 385) ఏఁబదినాలుగు సుఖాంత నాటకముల రచించిన గ్రీకు నాటకకర్త–The World's Greatest Comic dramatist (పుట 115) ఒనరన్–పోతన భాగవత కృత్యాదినఁ జెప్పిన పద్యము; సత్యముతో-మహాత్ముఁడు తన యాత్మకథకు 'My experiments with truth' అని నామకరణము చేసినాఁడు. (పుట 116) దక్షిణామూర్తి : శ్రుతి శాస్త్రార్థ వ్యాఖ్యాన మొనర్చు శివమూర్తివిశేషము; అస్తంగతత్వము-రవితోఁ జేరిన గ్రహముల కస్తంగతత్వదోషము కలుగుట జ్యోతిషశాస్త్ర ప్రసిద్ధము.

## నవ్వు

(పుట 121) క్లియోపాత్రా : ఆంటోనీని(?)చేత పాశబద్ధునిఁగావించిన సుందరి; (పుట 125) పండితరాయులు : రసగంగాధరాది గ్రంథకర్త; క్రీ. శ. 15వ శతాబ్ది సుప్రసిద్ధ పండితుఁడు; బెర్గసన్ - ఒకానొక యాధునిక యూరప్ దేశ తాత్వికుఁడు; హెర్బర్టు స్పెన్సర్ : (క్రీ. శ. 1820-1903) ఇకానమిష్టు సంపాదకుఁడు, ప్రత్యేకతత్వ నిరూపకుఁడు. His system of philosophy is based upon the principle that all organic development is a change from homogeneity to heterogeneity' (పుట 134) భరతాచార్యుఁడు–నాట్యశాస్త్ర కర్త.

★

వెల్‌కమ్ ప్రెస్ :: గుంటూరు